

ISSN:2687-3117

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
— HÜSBD —

HACETTEPE UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Yıl / Year:2020

Cilt / Volume:2

Sayı / Issue:1

Prof.Dr. Murat ÖZDEMİR
Varol PEKTAŞ

*Conger-Kanungo Karizmatik Liderlik Ölçeğinin Türk Kültürüne
Uyarlama Çalışması*

Dr.Öğr.Üyesi Efe SIVIŞ

*Reshaping European Identity and Its Reflections on
Transatlantic Relations: European Neighborhood Policy and
U.S. Position*

Dr.Öğr.Üyesi Süheyla ERİKLİ

*Çalışma Yaşamında Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığının
Görünümü*

Dr. Engin Cihad TEKİN

*16.Yüzyılda Osmanlı Topraklarında Kalan Grekçe ve Latince
Elyazmaları: Possevino, Gessner, Du Verdier Bibliyografyaları
ve Kantakuzen'lerin Kütüphanesi*

Doğacan BAŞARAN

*Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasında Savunmacı Realizm
Anlayışı ve Üçüncü Dünyacılık*

Derginin Sahibi / Publisher

: Doç.Dr. Mehmet Altınöz,
Müdür / Manager
H.Ü. Sosyal Bilimler Meslek
Yüksekokulu adına / on behalf of
H.U. Vocational School of Social
Sciences

Yayın Kurulu Başkanı ve Baş Editör / Chief Editor
Yazı İşleri Müdürü ve Sorumlu Editör / Managing Editor
Yardımcı Editör / Assistant Editor

: Doç.Dr. Mehmet Altınöz
: Dr.Öğr.Üyesi Volkan Işık
: Dr. Demet Çakıroğlu

Yayın Kurulu / Editorial Board :

Mehmet Altınöz Hacettepe Üniversitesi, TR
Volkan Işık Hacettepe Üniversitesi, TR
Demet Çakıroğlu Hacettepe Üniversitesi, TR
Mehmet Akif Ayarlıoğlu Hacettepe Üniversitesi, TR
Selen Yılmaz Işıkkhan Hacettepe Üniversitesi, TR
Özlem Zerrin Keyvan Hacettepe Üniversitesi, TR

H.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi yılda iki defa online yayımlanan akademik hakemli bir dergidir.

Dergide yayımlanmak üzere gönderilen yazılar <http://dergipark.gov.tr/husbdergi> adresinden yüklenmelidir.

Diğer konularla ilgili yazışmalar aşağıdaki adrese yapılmalıdır:

Adres/Address:

Dr.Öğr.Üyesi Volkan Işık Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Talatpaşa Bulvarı No:5
06100, Opera, ANKARA e-posta/e-mail: husbd@hacettepe.edu.tr

Dergiye gönderilecek makaleler, Dergi web-sitesinde (<http://dergipark.gov.tr/husbdergi>) yer alan “Yazar Rehberi” ndeki kurallara uygun olmalıdır.

H.U. Journal of Social Sciences is a peer-reviewed online, academic journal, published semi-yearly. Articles sent must conform to the requirements indicated on the Guide for Authors in the web-site (<http://dergipark.gov.tr/husbdergi>).

Yayının Türü/Product Type: İnternet üzerinden yayımlanan açık erişim hakemli dergi, yılda 2 sayı/
Open Access academic online journal, two issues per year.

Derginin Tarandığı Kaynaklar / Indexes:

Basım Tarihi/Date of Issue: 29 Şubat 2020

Yayının Yönetim Yeri/Editorial Office Contact Information: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler
Meslek Yüksekokulu, Talatpaşa Bulvarı No:5 06100 Opera-ANKARA, Tel: (0312) 311 60 15
Hacettepe University Vocational School of Social Sciences, Opera-ANKARA, Phone: +90312
3116015

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

Prof.Dr. Rafet AKTAŞ	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, TR
Prof.Dr. A.Nizamettin AKTAY	Antalya Bilim Üniversitesi, TR
Prof.Dr. Celal Reha ALPAR	Hacettepe Üniversitesi, TR
Prof.Dr. Eyüp BEDİR	YÖK Denetleme Kurulu
Prof.Dr. Şenay GÖKBAYRAK	Ankara Üniversitesi, TR
Prof.Dr. Cemal GÜZEL	Hacettepe Üniversitesi, TR
Prof.Dr. Vedat İŞIKHAN	Hacettepe Üniversitesi, TR
Prof.Dr. Emine Tuncay KAPLAN	Başkent Üniversitesi, TR
Prof.Dr. Cem KILIÇ	TOBB ETÜ, TR
Prof.Dr. Emine ORHANER	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, TR
Prof.Dr. M.Çağlar ÖZDEMİR	Sakarya Üniversitesi, TR
Prof.Dr. Necdet SAĞLAM	Hacettepe Üniversitesi, TR
Prof.Dr. Doğan TUNCER	Başkent Üniversitesi, TR
Doç.Dr. Mehmet ALTINÖZ	Hacettepe Üniversitesi, TR
Doç.Dr. Erdem CAM	Ankara Üniversitesi, TR

HAKEM KURULU/REFEREES

Prof.Dr. A.Nizamettin AKTAY	Antalya Bilim Üniversitesi, TR
Prof.Dr. Belgin AYDINTAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, TR
Prof.Dr. Enver AYDOĞAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, TR
Prof.Dr. Doğan Yaşar AYHAN	Başkent Üniversitesi, TR
Prof.Dr. Bülent BAYAT	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, TR
Prof.Dr. Şenay GÖKBAYRAK	Ankara Üniversitesi, TR
Prof.Dr. Himmet KARADAL	Aksaray Üniversitesi, TR
Prof.Dr. Cem KILIÇ	TOBB ETÜ, TR
Prof.Dr. Cengiz ÖZBESLER	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, TR
Prof.Dr. M.Çağlar ÖZDEMİR	Sakarya Üniversitesi, TR
Prof.Dr. Zekai ÖZTÜRK	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, TR
Prof.Dr. Alptekin SÖKMEN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, TR
Prof.Dr. Dilaver TENGİLİMOĞLU	Atılım Üniversitesi, TR
Prof.Dr. Nafiz TOK	Aksaray Üniversitesi, TR
Prof.Dr. Türker TOPALHAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, TR
Prof.Dr. Hasan TUTAR	Anadolu Üniversitesi, TR
Prof.Dr. İlker USTA	Hacettepe Üniversitesi, TR
Prof.Dr. Yücel UYANIK	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, TR
Prof.Dr. Erdiñç YAZICI	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, TR
Doç.Dr. Mehmet ALTINÖZ	Hacettepe Üniversitesi, TR
Doç.Dr. Meltem Özkan ALTINÖZ	Karabük Üniversitesi, TR
Doç.Dr. Gürol BABA	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, TR
Doç.Dr. İsmail ERMAĞAN	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, TR
Doç.Dr. Ayşe Esra İşmen GAZİOĞLU	İstanbul Üniversitesi, TR
Doç.Dr. E.Asuman ATILLA	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, TR
Doç.Dr. Erdem CAM	Ankara Üniversitesi, TR
Doç.Dr. Aykut GÖKSEL	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, TR
Doç.Dr. Mahmut HIZIROĞLU	İstanbul Üniversitesi, TR
Doç.Dr. Banu METİN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, TR
Doç.Dr. İlhan ORAL	Anadolu Üniversitesi, TR
Doç.Dr. Mehmet Merve ÖZAYDIN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, TR
Doç.Dr. Nurullah UMARUSMAN	Aksaray Üniversitesi, TR
Doç.Dr. Bora YENİHAN	Kocaeli Üniversitesi, TR
Doç.Dr. Bora YILDIZ	İstanbul Üniversitesi, TR
Dr.Öğr.Üyesi Mohammed ABUBAKAR	Antalya Bilim Üniversitesi, TR
Dr.Öğr.Üyesi İhsan Ömer ATAGENÇ	Kırklareli Üniversitesi, TR
Dr.Öğr.Üyesi Nuran Öztürk BAŞPINAR	Anadolu Üniversitesi, TR
Dr.Öğr.Üyesi Beril BAYKAL	Kocaeli Üniversitesi, TR
Dr.Öğr.Üyesi Nergis DAMA	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, TR
Dr.Öğr.Üyesi Süheyla ERİKLİ	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, TR
Dr.Öğr.Üyesi Zeki GEVEN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, TR
Dr.Öğr.Üyesi Volkan IŞIK	Hacettepe Üniversitesi, TR
Dr.Öğr.Üyesi Nurdan ORBAY	Kırıkkale Üniversitesi, TR
Dr.Öğr.Üyesi Kader ÖZLEM	Uludağ Üniversitesi, TR
Dr.Öğr.Üyesi Cemre PEKCAN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, TR
Dr.Öğr.Üyesi Burak SAKAL	Kapadokya Üniversitesi, TR
Dr.Öğr.Üyesi Belal SHNEIKAT	University of Kyrenia, TRNC
Dr.Öğr.Üyesi Leyla ŞANLI	İstanbul Üniversitesi, TR
Dr.Öğr.Üyesi Nail TANRIÖVEN	Erciyes Üniversitesi, TR
Dr.Öğr.Üyesi Kadir TEMİZ	İstanbul Şehir Üniversitesi, TR
Dr.Öğr.Üyesi Nilgün Eliküçük YILDIRIM	Atılım Üniversitesi, TR
Dr.Öğr.Üyesi Menekşe YILDIRIM	Hitit Üniversitesi, TR

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Conger-Kanungo Arizmatik Liderlik Ölçeğinin Türk Kültürüne Uyarlama Çalışması <i>The Adaptation Study of Conger-Kanungo Charismatic Leadership Scale into Turkish Culture</i> Prof.Dr. Murat ÖZDEMİR ve Varol PEKTAŞ	2-18
Reshaping European Identity and Its Reflections on Transatlantic Relations: European Neighborhood Policy and U.S. Position <i>Avrupa Kimliğinin Yeniden Şekillendirilmesinin Transatlantik İlişkilere Etkisi: Avrupa Komşuluk Politikası ve ABD'nin Duruşu</i> Dr.Öğr.Üyesi Efe SIVIŞ.....	19-38
Çalışma Yaşamında Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığının Görünümü <i>Gender Discrimination in Working Life</i> Dr.Öğr.Üyesi Süheyla ERİKLİ	39-60
16.Yüzyılda Osmanlı Topraklarında Kalan Grekçe ve Latince Elyazmaları: Possevino, Gessner, Du Verdier Bibliyografyaları ve Kantakuzen'lerin Kütüphanesi <i>16th Century Greek and Latin Manuscripts in the Ottoman Empire: "Bibliothecas" of Conrad Gessner, Antonio Possevino and Antoine Du Verdier and the "Libraries" of Cantacuzenus</i> Dr. Engin Cihad TEKİN.....	61-82
Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasında Savunmacı Realizm Anlayışı ve Üçüncü Dünyacılık <i>Defensive Realism in Turkish Foreign Policy in the Ataturk's Period and Third Worldism</i> Doğacan BAŞARAN.....	83-99
Yazar Rehberi / <i>Guide for Author</i>	100

CONGER-KANUNGO KARİZMATİK LİDERLİK ÖLÇEĞİNİN TÜRK KÜLTÜRÜNE UYARLAMA ÇALIŞMASI

Murat ÖZDEMİR*
Varol PEKTAŞ**

Öz

Bu çalışmada orijinali Conger ve Kanungo tarafından geliştirilmiş olan Karizmatik Liderlik Ölçeğinin Türk kültürüne uyarlama çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu amaç doğrultusunda araştırma verisi Ankara ilinde 15 farklı okulda görevli 312 öğretmenden toplanmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak *Conger-Kanungo Karizmatik Liderlik Ölçeği (CK-KLÖ)* kullanılmıştır. CK-KLÖ altı boyutlu olup toplam 25 madde içermektedir. CK-KLÖ'nün Türkçeye uyarlanması kapsamında ilk olarak ölçek kullanım izni alınmıştır. Ardından CK-KLÖ'nün Türkçe dil eş-değerli çalışmaları yapılmıştır. Bu sürecin tamamlanmasıyla birlikte araştırma verisi toplanmış ve analiz edilmiştir. Veri setinin analizi kapsamında CK-KLÖ'nün geçerlik ve güvenilirliği incelenmiştir. CK-KLÖ'nün güvenilirliği için Cronbach alfa katsayısı hesaplanmıştır. CK-KLÖ'nün altı boyutlu yapısının geçerliği ise doğrulayıcı faktör analizi ile değerlendirilmiştir. Analizlerle birlikte CK-KLÖ'nün Türk kültüründe kullanılmaya elverişli, geçerli ve güvenilir bir veri toplama aracı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Conger-Kanungo Karizmatik Liderlik Ölçeği, Geçerlik, Güvenirlik
Jel Kodları: M12

---

* Prof.Dr. Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Ankara Türkiye, mrtozdem@hacettepe.edu.tr

** Öğretmen, Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara/Türkiye, varol-pektas@gmail.com

Makale gönderim tarihi: 07.12.2019

Makale kabul tarihi: 10.01.2020

The Adaptation Study of Conger-Kanungo Charismatic Leadership Scale into Turkish Culture

Abstract

In the present study, Charismatic Leadership Scale which had been originally developed by Conger and Kanungo was adapted into Turkish culture. For this purpose the data was collected from 312 teachers working in 15 different schools located in Ankara province. The data was collected using *Conger-Kanungo Charismatic Leadership Scale (CK-CLS)*. CK-CLS consists of six dimensions and 25 items. Before collecting the data legal permission from authors were taken. Then, the items of CK-CLS were translated into Turkish language. After completing the translation process, research data were collected and analyzed. The data set were analyzed for the purpose of validity and reliability. For reliability, Cronbach alpha coefficients were calculated. For validity, CK-CLS with six dimensions was examined using confirmatory factor analyses. In the end, it is concluded that CK-CLS is suitable, valid and reliable data collection tool in Turkish context.

Keywords: Conger-Kanungo Charismatic Leadership Scale, validity, reliability
Jel Codes: M12

1. Giriş

Liderlik olgusu insanlık tarihi kadar eski olsa da, liderlik sürecine yönelik sistematik ve bilimsel incelemeler görece yenidir. Liderlik üzerine yürütülmüş bilimsel çalışmaları tematik olarak sınıflandıran Dinh ve arkadaşları (2014), 18 genel tema altında toplam 68 farklı liderlik kuramının ortaya atılmış olduğunu saptamışlardır. Bu durum liderliğin doğasını anlamaya yönelik perspektiflerin ne denli çeşitli olduğunu ortaya koymaktadır. Liderlik sürecini anlama ve açıklama iddiası taşıyan kuramlar arasında yirminci yüzyılın son çeyreğinde *neo-karizmatik liderlik perspektifin* popülerleştiği görülmektedir. Neo-karizmatik liderlik yaklaşımları arasında ise *dönüşümcü liderlik* (Avolio ve Bass, 1985; Bass, 1985; Burns, 1978) ve *karizmatik liderlik* (Berlew, 1974; Conger, 1985; Conger ve Kanungo, 1988; House, 1977) kuramları öne çıkmış ve bu kuramlar başta yönetim ve örgüt araştırmacıları olmak üzere sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında geniş kabul görmüştür.

Karizmatik liderliğe yönelik artan ilginin çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan biri karizmatik liderlerin belirsiz ve çalkantılı durumlarda izleyenlerce görece daha fazla kabul görmeleridir (Conger ve Kanungo, 1988: 3). Bir diğer etmen ise önceki liderlik yaklaşımlarının çalışanların salt *performansları* ile *doyumları* üzerine odaklanmış olmaları; buna karşın izleyenlerin lidere yönelik hissettikleri *güven* ile izleyenlerin kendilerine ilişkin *benlik saygısı* gibi değişkenleri ihmal etmiş olmalarıdır (House, Woycke ve Fodor, 1988, : 24). Diğer yandan bazı liderlerin izleyenlerine çeşitli zararlar vermiş olmalarının gözlenmiş olması ve bu bağlamda liderliğin karanlık bir yönünün de olabileceğinin anlaşılmış olması, karizmatik liderliğe yönelik ilgiyi yoğunlaştırmıştır (Bloland, 2000; Eatwell, 2006).

Karizmatik liderliğin kavramsallaştırılması ve kuramsal temellerinin atılmasında Alman iktisatçı ve sosyolog Max Weber (1864-1920) önemli bir rol oynamıştır. Weber'in otorite sınıflandırması içerisinde *karizmatik otoriteye* yer vermiş olması, karizmatik liderliğin kavramsal gelişimine önemli bir katkı sunmuştur. Weber'e (2012, : 362) göre karizmatik otoritenin meşruiyet kaynağı, liderin sahip olduğuna inanılan "doğaüstü ya da insanüstü" niteliklerdir. Weber (2012) geleneksel ya da yasal-rasyonel otoriteden farklı olarak karizmatik otoritenin pozisyondan ziyade kişisel özelliklerden kaynaklandığını, görece devrim/dönüşüm koşulları içerisinde varlık gösterdiğini vebicimsel örgütten ziyade biçimsel olmayan örgütlerde geçerliği olduğunu ifade etmiştir.

Weber'in karizmatik liderliğe yönelik özgün çözümlenmeleri esas olarak otoritenin tarihsel ve

sosyolojik olarak hangi biçimlerde ortaya çıktığı üzerinedir. Dolayısıyla Weber'in odaklandığı konu liderlikten daha çok otoritenin meşruiyet kaynağıdır. Yine de Weber'in popülerleştirdiği *karizma* kavramı ve bu kavramın taşıdığı anlam içeriği liderlik araştırmacıları üzerinde sonraki yıllarda esin kaynağı olmuştur. Böylece liderlik yazınında karizmatik liderliği betimleme ve anlamaya dönük perspektifler çeşitlenmiştir. Bu perspektifleri (i) *davranışçı*, (ii) *kurumsallaşma* ve (iii) *psikanalitik* olmak üzere üç başlıkta toplamak mümkündür (Congerve Kanungo, 1988).

Davranışçı perspektif içerisinde Bass ve Avolio (1985) tarafından ortaya atılmış olan *dönüşümcü (transformational) liderlik* modeli öne çıkmaktadır. Bu modelin temelinde Burns'ün (1978) kavramsallaştırmış olduğu *dönüştürücü (transforming) ve sürdürücü / işlemsel (transactional) liderlik* yaklaşımı bulunmaktadır. Model, (i) *karizmaya da idealleştirilmiş etki*, (ii) *ilham*, (iii) *entelektüel uyarım* ve (iv) *bireysel ilgi* boyutlarından oluşmaktadır. Dönüşümcü liderliğin karizma boyutu bir taraftan liderin örgütsel misyonunu ifade etmesini, diğer taraftan da izleyenlerin liderin yeteneklerine güvenini kapsamaktadır (Bass ve Avolio, 1993). Bu süreçte lider, izleyenler üzerinde güçlü bir duygusal etki oluşturmak suretiyle onların kendisiyle özdeşleşmelerini sağlamaktadır. Özdeşleşmeyle birlikte izleyenler artan düzeyde liderin etki alanına girmekte ve onun belirlemiş olduğu örgütsel misyona yönelik bağlanma duygusu yaşamaktadırlar (Bass, 1985).

Karizmatik liderliğe odaklanan bir diğer davranışçı model ise House (1977) tarafından geliştirilmiştir. House'a göre karizmatik lideri, karizmatik olmayan liderlerden ayıran kimi temel özellikler bulunmaktadır. Baskın bir karaktere sahip olmaları, kendi inanç ve düşüncelerine çok sıkı bir bağlılık göstermeleri, başkalarını etkilemeye dönük güçlü bir arzu taşımaları ve aşırı bir öz-güven içerisinde olmaları, karizmatik liderlerin ayırt edici yönleri arasında sıralanmaktadır. House'a göre karizmatik liderin başarısı iki temel etmene bağlıdır. Bunlardan ilki, liderin izleyenler için heyecan uyandıracak hedefler belirlemesi, ikincisi ise izleyenlerinin *başarma, bağlanma* ve *güç* ihtiyaçlarını tatmin edecek davranışlar sergilemesidir. Bu suretle karizmatik lider üst düzey görevleri başarmaları yönünde izleyenlerini güdüleyebilmektedir. Bu süreçte lider izleyenlerine onlardan yüksek performans beklediğini ve onların da bu performansı başaracaklarına yönelik güçlü bir inanç taşıdığını ifade etmektedir. Böylece izleyenler kendilerinden beklenen performansı başarmak için yüksek düzeyde çaba göstermektedir.

Bir diğer davranışçı model Berlew (1974) tarafından geliştirilmiştir. Berlew ağırlıklı olarak

liderlik ile koşul / bağlam (contingency) arasındaki ilişki üzerine durmuştur. Berlew'e göre *koruyucu (custodial)*, *yönetsel* ve *karizmatik* olmak üzere üç farklı lider davranışı vardır. Berlew, her bir liderlik davranışını izleyenlerin *ihtiyaçları* ve bu ihtiyaçların *tatmini* ile ilişkilendirmiştir. Buna göre koruyucu lider izleyenlerin temel ihtiyaçlarını, yönetsel lider izleyenlerin sosyal / ilişki ihtiyaçlarını ve nihayet karizmatik lider izleyenlerin üst düzey ihtiyaçlarını tatmine yönelmektedir. Böylece Berlew lider etkililiğinin her koşulda etkili olmayacağını, tam aksine insan ihtiyaçlarının bu süreçte belirleyici olacağını varsaymıştır.

Davranışçı perspektif içerisinde öne çıkan kuramlardan biri de Conger ve Kanungo (1988, 1998) tarafından geliştirilmiştir. Conger ve Kanungo karizmatik liderliğin temel boyutlarını sorgulamışlardır. Conger ve Kanungo'ya (1987) göre bu boyutlardan birincisi liderin statükoyu sorgulamak suretiyle ortaya atılmış olduğu ve izleyenlerce de kabul gören *stratejik vizyon*dur. Karizmatik liderliğin ikinci boyutu liderin bu vizyonu yaratıcı, risk içeren ve alışıldık olmayan araçlarla başarıya yönündeki çabaları oluşturmaktadır. Liderin vizyonu başarıya sürecinde gerçekçi bir çevre analizi yapması, başka bir deyişle engelleyici ve destekleyici unsurları analiz etmesi üçüncü boyutu oluşturmaktadır. Dördüncü ve son boyut ise liderin izleyenlere vizyonu açıklaması ve onları ikna etme süreçlerini içermektedir.

Karizmatik liderliğin görünümünü anlama ve açıklama iddiası taşıyan *kurumsallaşma perspektifinin* odağında ise karizmatik lider tarafından başlatılmış olan toplumsal değişimin, kurumsal düzenlemeler yoluyla kalıcı biçimsel bir yapıya nasıl dönüştüğü bulunmaktadır. Bu perspektifin düşünsel temeli yine Weber'e aittir. Weber (2012) kurumsallaşma yerine *rutinleşme (routinization)* kavramını kullanmaya tercih etmiş ve bu kavramla, karizmatik liderin misyonunu başarmış olmasını anlatmak istemiştir. Karizmanın rutinleşme süreci üzerine ampirik bir çalışma yürütmüş olan Trice ve Beyer (1986) karizmanın rutinleşmesinde (kurumsallaşmasında) beş etmenin rol oynadığını saptamışlardır. Bunlar (i) liderin misyonunu hayata geçirebilecek yönetsel bir yapının var olması, (ii) çeşitli tören ve seremoniler yoluyla karizmanın örgüt üyelerine aktarımı, (iii) karizmatik mesaj ve görevin sözlü ya da yazılı formda bir geleneğe dönüştürülmesi, (iv) karizmatik kurucuya benzeyen ve onu yerine geçecek kişinin seçilmesi, (v) karizmatik liderin misyonu ile özdeşleşmedir.

Karizmatik liderliğe ilişkin üçüncü perspektif ise *psikanalizdir*. Karizmatik liderliğin doğasını açıklama iddiası taşıyan psikanalitik perspektif, bir taraftan izleyenlerin psikolojik eğilimlerine odaklanırken diğer taraftan karizmatik liderleri ayırt eden yönler üzerine

durmaktadır. İzleyenlerin psikolojik eğilimleri üzerine yoğunlaşan araştırmacılara göre şiddetli bir travma sonucu beliren kaygı durumukimi kişilerde ciddi düzeyli içsel bir çatışmaya yol açmakta, bu ise beraberinde kişinin kimlik bütünlüğünün zayıflamasına ve böylece psikolojik gerilemeyle (regress) sonuçlanmaktadır. Böyle bir ruh halinde olan kişi liderle özdeşleşmek suretiyle onu ailesi yerine koyarak yaşadığı kaygıdan kurtulmaya çalışmaktadır (Hummel, 1975). Karizmatik liderleri psikanalitik perspektifle inceleyen Zaleznik ve Kets de Vries (1975) ise, karizmatik liderlerin bu özelliğe sahip olmalarını erken çocukluk döneminde ailenin kendisini yetiştirme tarzıyla açıklamaktadır. Buna göre karizmatik liderler çocukluk dönemlerinde *seçilmiş* duygusu yaşatılmış olanve diğerlerine göre daha fazla *özgüven aşılanmış* kişilerdir. Bu ortamda sosyalleşen bireyler kendilerini özerk hissetmekte, yüksek bir özgüven duygusuna sahip olmakta ve daha yaratıcı olmaktadırlar.

Görüldüğü üzere karizmatik liderliğin doğasını açıklama iddiası taşıyan çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Sözü edilmiş olan her bir yaklaşım karizmatik liderliğin farklı yönleri üzerine odaklanmıştır. Bu yaklaşımlar arasında Conger ve Kanungo'nun (1985, 1987, 1988, 1989, 1998) geliştirmiş olduğu model oldukça kapsamlıdır. Söz konusu model *yüklemekuramı (attributiontheory)* temel alınarak geliştirilmiştir. Buna göre karizma, izleyenlerin lidere yaptıkları bir isnat, yani bir yakıştırmadır. Diğer bir deyişle liderlik, grup içerisindeki bireylerin diğerleri üzerinde daha fazla etki gösteren kişiyi lider kabul etmeleri sonucunda ortaya çıkmaktadır (Conger ve Kanungo, 1988).

Conger ve Kanungo modeli, liderliğin üç aşamalı bir süreç olduğu varsayımına dayalı olarak geliştirilmiştir. Sürecin ilk aşamasında lider, mevcut kaynakları, sınırlıkları ve izleyenlerin ihtiyaçlarını değerlendirmek suretiyle var olan durumun analizini yapmaktadır. İkinci aşamada lider mevcut fırsatları stratejik bir vizyona dönüştürmekte; böylece örgütsel hedefleri belirleyip bunu açıklamaktadır. Nihayet sürecin üçüncü aşamasında lider risk alarak ve doğru bir izlenim yönetimi sağlayarak izleyenlerin güvenini kazanıp onları motive etmekte; böylece öngörülen amacı başarmaktadır (Conger ve Kanungo, 1998).

Conger ve Kanungo modelinde karizmatik liderlik süreci, *örgütsel* ve *bireysel* kimi sonuçlar doğurmaktadır. İzleyenler arasında yüksek düzeyli uyum ve uzlaşa ile düşük düzeyli çatışma, karizmatik liderliğin örgütsel düzeyli sonuçları arasında yer almaktadır. Karizmatik liderliğin bireysel çıktıları ise *lidere yönelik* ve *göreve yönelik* olmak üzere iki başlık altında toplanmaktadır. Lidere yönelik çıktılar arasında (i) *lidere yönelik saygı*, (ii) *lidere güven*, (iii)

liderden doyum sağlama olarak üç biçimde kendisini göstermektedir. Göreve yönelik çıktılar arasında ise (i) *çalışma grupları arasında uyum*, (ii) *yüksek görev performansı* ile (iii) *yüksek düzeyli güçlendirme* bulunmaktadır (Conger ve Kanungo, 1988).

Conger ve Kanungo (1994) temellendirmiş oldukları bu modele bağlı kalarak, karizmatik liderlik sürecini ölçmeye hizmet edebilecek bir ölçek geliştirmişlerdir. Conger ve Kanungo Karizmatik Liderli Ölçeği (CK-KLÖ) altı boyut ve 25 madde içermektedir. CK-KLÖ'nün boyutları (i) *Vizyonu belirleme ve açıklama*, (ii) *çevresel duyarlık gösterme*, (iii) *sıra dışı davranışlar sergileme*, (iv) *kişisel risk üstlenme*, (v) *üye ihtiyaçlarına duyarlık gösterme* (vi) *mevcut durumu sürdürmeme* şeklindedir.

CK-KLÖ dünya ölçeğinde oldukça popüler bir veri toplama aracıdır. Örneğin Web of Science Core-Collection içerisinde yapılmış olan tarama sonucunda CK-KLÖ'nün SSCI kapsamında 146 makalede veri toplama aracı olarak kullanıldığı görülmüştür (webofknowledge.com). Yine Google Academic üzerinden gerçekleştirilmiş olan tarama sonucunda CK-KLÖ'ye 682 atıf yapıldığı görülmüştür (scholar.Google.com). Türkiye adresli taramalarda ise CK-KLÖ'yü veri toplama aracı olarak kullanan çalışmaların ise sınırlı olduğu görülmektedir (Arabacı, 2014; Aykanat, 2010; Gül ve Aykanat; Oktay ve Hasan, 2003). Dünya ölçeğinde geniş kabul görmesine karşın CK-KLÖ'nün Türkiye'de sınırlı sayıda araştırmada kullanılmış olması, karizmatik liderliğe ilişkin ilginin düşük olması şeklinde yorumlanabilir. Bir başka neden ise CK-KLÖ'nün sosyal bilimciler arasında yeterince tanınmıyor olması olabilir. Bu kapsamda mevcut araştırmanın gerekçesi CK-KLÖ'nün geçerlik ve güvenilirliğini Türk kültüründe sınamak ve böylece ölçeği Türkçe uyarlamaktır. CK-KLÖ'nün Türkçeye uyarlanması karizmatik liderlik konusunda araştırma yapacak bilim insanlarına veri toplama sürecinde katkı sunabilir.

Bu bağlamda bu çalışmanın amacı orijinali 1994 yılında Conger ve Kanungo tarafından geliştirilmiş olan CK-KLÖ'nün Türk kültürüne uyarlamasını yapmaktır. Bu kapsamda araştırmada aşağıdaki iki soruya yanıt aranmıştır;

- 1- CK-KLÖ Türkçe-Formu *güvenilir* bir veri toplama aracı mıdır?
- 2- CK-KLÖ Türkçe-Formu *geçerli* bir veri toplama aracı mıdır?

2. Yöntem

Orijinali Conger ve Kanungo (1994) tarafından geliştirilmiş olan CK-KLÖ Türkçe

Formunun geçerlik ve güvenilirliğini sınamak amacıyla yürütülen bu çalışma nicel bir yaklaşımla yürütülmüştür. Araştırmada *tarama deseni* kullanılmıştır. Araştırmada ulaşılan veriler nicel teknikler yoluyla analiz edilmiştir.

2.1. Çalışma Grubu

Araştırma verisi 2018-2019 eğitim öğretim yılı Bahar döneminde Ankara ilinde beş farklı ilçede yer alan 15 okulda görevli toplam 312 öğretmenin gönüllü katılımıyla toplanmıştır. Araştırmada katılımcıların aynı okul müdürü ile en az bir yıl birlikte çalışmış olmaları ölçütü belirlenmiş; bir yıldan az bir süre okul müdürüyle çalışmış olan öğretmenlerden toplanan veriler analiz dışında tutulmuştur. Katılımcıların 212'si kadın (%67.9), 100'ü erkektir (%32.1). Katılımcıların 276'sı lisans (%88.2), diğer 36'sı lisansüstü eğitim (%11.5) mezunudur. Araştırmaya katılanların yaş aralığı 23 ila 65 arasında değişmekte olup, yaş ortalaması 45'dir. Katılımcıların kıdemi ise 1 yıl ile 44 yıl arasında değişmekte olup kıdem ortalaması 22 yıldır. Bu verilere dayalı olarak katılımcıların orta yaş grubunda ve görece mesleki bir tecrübeye sahip oldukları söylenebilir.

2.2. Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada veri toplamak amacıyla Conger ve Kanungo (1994) tarafından geliştirilmiş olan CK-KLÖ kullanılmıştır. CK-KLÖ altı boyut ve 25 maddelik beşli Likert tipinde derecelendirilmiş bir veri toplama aracıdır. Ölçek boyutları (i) *vizyonu belirleme ve açıklama (6 madde)*, (ii) *çevresel duyarlılık gösterme (7 madde)*, (iii) *sıra dışı davranışlar sergileme (3 madde)*, (iv) *kişisel risk üstlenme (4 madde)*, (v) *üye ihtiyaçlarına duyarlılık gösterme (3 madde)* ve (vi) *mevcut durumu sürdürmeme (2 madde)* şeklindedir. CK-KLÖ'nün geliştirilmesi sürecinde 488 kişilik bir örneklemden veri toplanmıştır. CK-KLÖ'nün Cronbach alfa katsayı değerleri 0.88 olarak rapor edilmiştir. CK-KLÖ'de yer alan maddelerin (25 madde) madde-toplam korelasyon değerleri 0.25 ile 0.66 arasında değişmektedir. CK-KLÖ'nün geçerliği sınamak amacıyla ilk olarak açımlayıcı faktör analizi (AFA) yapılmış, AFA sonucunda ölçeğin varyansın %60'ını açıkladığı belirtilmiştir. CK-KLÖ'nün geçerliği ayrıca doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile analiz edilmiştir. DFA sonucunda CK-KLÖ'nün altı boyutlu yapısının doğrulandığı gözlenmiştir. CK-KLÖ'nün uygunluk (convergent) geçerliği dört farklı ölçek kullanılmak suretiyle test

edilmiştir. Bu ölçekler sırasıyla *Görev Yönelim Liderlik Ölçeği*, *Katılımcı Liderlik Ölçeği*, *İnsan Odaklı Liderlik Ölçeği* ve *Bass Karizmatik Liderlik Ölçeği*dir. CK-KLÖ'nün anılan bu dört ölçekle hesaplanan korelasyon katsayı değerleri orta düzeyde pozitif yönlü ve anlamlı ilişki düzeyindedir.

2.3. Dil Eşdeğerliği Çalışması

Araştırmada veri toplamak amacıyla CK-KLÖ Türkçe Taslak Formu (CK-KLÖ-TTF) kullanılmıştır. CK-KLÖ-TTF'nin hazırlanma sürecinde ilk olarak CK-KLÖ'yü geliştiren Conger ve Kanungo'dan uyarılma izni alınmıştır. İzin alınmasıyla birlikte CK-KLÖ'nün dil eş-değerliği çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla her iki dile *çok iyi düzeyinde* hakim olan üç dil uzmanından destek alınmıştır. Uzmanlar CK-KLÖ'de yer alan maddeleri Türkçe'ye tercüme etmişlerdir. Ardından her bir çeviri formu her iki dile de hakim ve liderlik konusunda çalışmalarıyla tanınmış bir alan uzmanıyla birlikte müzakere edilmiştir. Yapılan müzakereler sonucunda her bir madde için ayrı ayrı olmak üzere, her üç tercümeden Türk dilinde en uygun ifadeler belirlenerek nihai bir taslak form oluşturulmuştur. Bu sürecin ardından taslak form ölçme ve değerlendirme, rehberlik ve psikolojik danışma ile eğitim yönetimi alanından toplam beş uzmanın görüşüne sunulmuştur. Maddeler bazında gelen dönütlere bağlı kalınarak taslak form üzerinde gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Bu haliyle CK-KLÖ-TTF 15 öğretmen ile beşokul müdürünün görüşüne sunulmuş ve sonuçta dilsel ve deyimsel yönden ölçeğe son hali verilmiştir. İzleyen aşamada Türkçe form, ölçeğin Türkçe tercümesi aşamasında yer alamayan bir başka dil uzmanı tarafından ölçeğin orijinal dili olan İngilizce geri-tercüme edilmiştir. Geri-tercüme sonucunda elde edilen form, ölçeğin ilk orijinali ile madde madde olmak üzere karşılaştırılmış ve sonuçta İngilizce orijinal form ile Türkçe form arasında anlam yönünden yüksek düzeyde tutarlılık saptanmıştır.

2.4. İşlemler ve Veri Analizi

Dil eş-değerliği kapsamında yapılmış olan çalışmalar sonrasında CK-KLÖ-TTF'nün pilot uygulama aşamasına geçilmiştir. Araştırma verisi okullarda öğlen saatlerinde araştırmaya katılmaya gönüllü öğretmenlerin ölçekleri bizzat doldurmaları suretiyle toplanmıştır. Araştırmacılar bu amaçla okulları tek tek ziyaret etmiş ve katılımcılardan araştırma verisini toplamışlardır. Ölçeklerin doldurulması ortalama 7.5 dakika sürmüştür. Araştırma sürecinde

350 öğretmene veri toplama aracı dağıtılmış, ancak verinin dijital ortama aktarılması sürecinde veri analizine uygun olmayan ölçekler (38 adet) kapsam dışı tutulmuştur. Dijital ortama kodlanarak aktarılan veriler üzerinde ilk önce hatalı girişler kontrol edilmiş, saptanan hatalar manuel olarak düzeltilmiştir. Ardından kayıp veri analizi yapılmış, bu kapsamda *yaklaşık değer atama (imputation)* yöntemi kullanılmıştır. İzleyen aşamada veri seti üzerinde uç değer analizi yapılmıştır. Bu süreçte Mahalanobis uzaklıkları incelenmiş ve sonuçta uç değer içeren ölçek sayısının az olması (2 adet) ve örneklemin yeterince büyük olması nedeniyle (312 katılımcı) uç değer içeren ölçeklerin veri setinde kalmasına karar verilmiştir. İzleyen aşamada örneklem büyüklüğünün geçerlik ve güvenilirlik analizleri için yeterli olup olmadığına ilişkin alanyazın incelenmiştir (Kline, 2013; Tabachnick ve Fidell, 2012). Alanyazındaki görüşlere dayalı olarak 312 katılımcıdan oluşan örneklemin geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapmaya elverişli olduğu kararı verilmiştir. Ardından veri setinin normallik varsayımını karşılayıp karşılamadığı incelenmiştir. Bu amaçla basıklık ve çarpıklık katsayıları ile ortalama, mod ve medyan değerleri hesaplanmıştır. Bu kapsamda ilk olarak veri setinin basıklık ve çarpıklık katsayı değerlerine bakılmıştır. Hesaplanan basıklık katsayı değeri .216, çarpıklık katsayı değeri ise -.675'dir. Bu değerler ± 2 arasında yer almaktadır. Bu sonuçlar veri setinin normal dağılım gösterdiği şeklinde yorumlanmaktadır (George ve Mallery, 2010). Diğer yandan yapılan analizlerde aritmetik ortalamanın 3.56, mod değerinin 3.84 ve medyanın ise 3.64 olduğu görülmüştür. Bu değerlerin birbirine yakın olması da yine veri setinin normal dağıldığına işaret etmektedir. Veri setinin normallik varsayımını karşılamış olması nedeniyle CK-KLÖ'nün geçerliği, *kovaryansa dayalı model* temel alınarak değerlendirilmiştir (Hair, Ringle ve Sarstedt, 2011). Bu kapsamda geçerlik analizleri LISREL 8.8 yazılımı kullanılmak suretiyle gerçekleştirilmiştir (Jöreskog ve Sörbom, 2006). Diğer yandan veri setinin normallik varsayımını sağlamış olması nedeniyle güvenilirlik analizi için Cronbach alfa değerinin hesaplanmasına karar verilmiştir (Gravetter ve Walnau, 2000).

3. Bulgular

CK-KLÖ'nün Türkçe taslak formunun geçerlik ve güvenilirlik çalışması 312 öğretmen verisine dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Güvenirlik için Cronbach alfa değerleri hesaplanmıştır. Geçerlik için CK-KLÖ'nün altı boyutlu yapısı DFA ile incelenmiştir.

Bulgular aşağıda iki alt başlık altında sunulmuştur.

3.1. CK-KLÖ'nün Güvenirliğine İlişkin Bulgular

CK-KLÖ'nün güvenilirlik çalışması ölçek toplam puanı ile her bir boyut için ayrı ayrı hesaplanmıştır. Analizler için Cronbach alfa katsayı hesaplanmıştır. Sonuçlar Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: CK-KLÖ'nün ve Boyutlarının Cronbach Alfa Katsayı Değerleri

<i>Ölçek/Boyutlar</i>	<i>Madde Sayısı</i>	<i>Cronbach Alfa Değeri</i>
Vizyonu belirleme ve açıklama	6	.94
Çevresel duyarlık gösterme	7	.93
Sıra dışı davranışlar sergileme	3	.87
Kişisel risk üstlenme	4	.84
Üye ihtiyaçlarına duyarlık gösterme	3	.91
Mevcut durumu sürdürmeme	2	.73
Ölçek Toplamı	25	.96

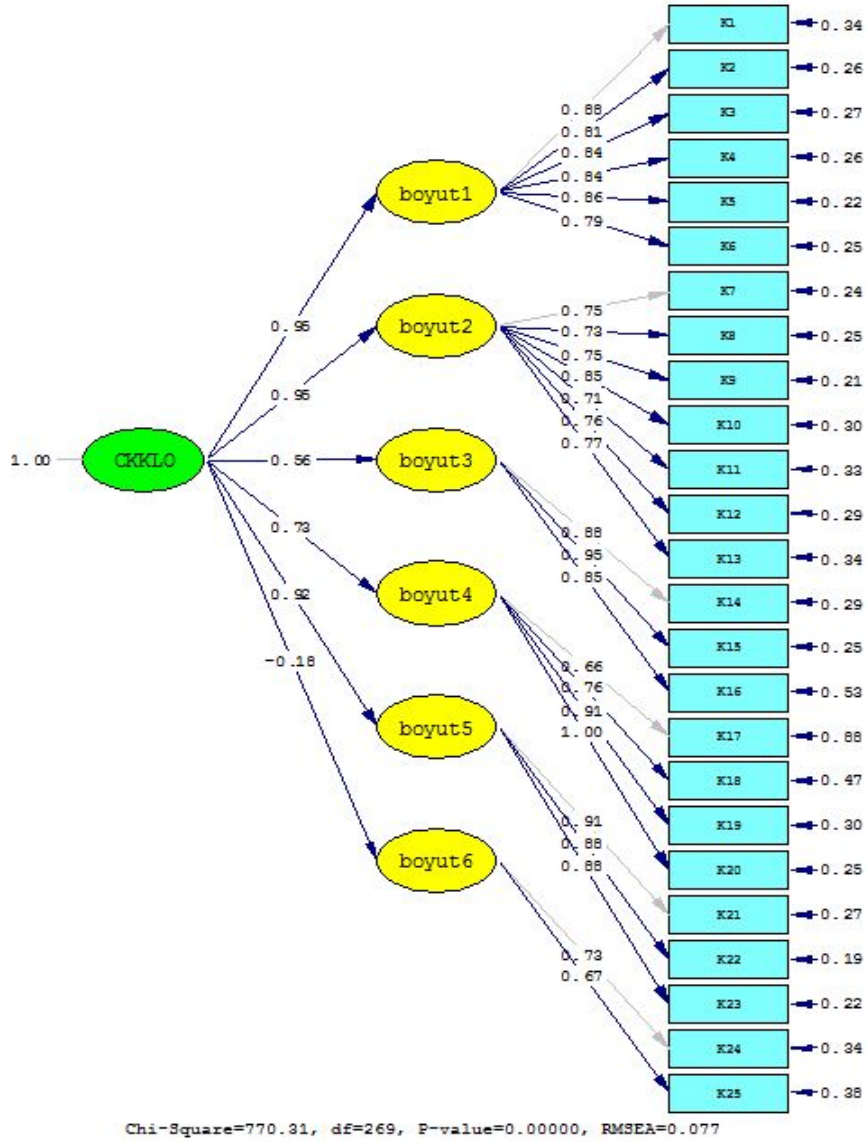
Tablo 1'den de izlenebileceği gibi CK-KLÖ ve boyutlarına ait Cronbach alfa katsayı değeri .96 ile .73 arasındadır. Bu değerler bir bütün olarak değerlendirildiğinde *CK-KLÖ'nün iyi düzeyde güvenilirliğe sahip bir veri toplama aracı olduğu* anlaşılmaktadır (George ve Mallery, 2010).

3.2. CK-KLÖ'nün Geçerliğine İlişkin Bulgular

CK-KLÖ'nün geçerlik çalışması ölçeğin altı boyutlu yapısına bağlı kalınarak gerçekleştirilmiştir. Analiz için DFA kullanılmıştır. DFA sonucu elde edilen yol diyagramı Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1:CK-KLÖ'ye Ait Yol Diyagramı

Şekil 1'den izlenebileceği gibi CK-KLÖ'ye ait yol diyagramında ki-kare derecesi 770.21, serbestlik derecesi ise 269'dur. Ki-karenin serbestlik derecesine oranı ise (χ^2/sd) 2.86 ($p<.05$) olarak hesaplanmıştır. Bu değerin 3.0'ın altında olması, kuramsal modelin iyi düzeyde uyum iyiliğine sahip olduğu şeklinde yorumlanmıştır (Schermelleh-Engel,

Moosbrugger ve Müller, 2003). DFA modeline ilişkin RMSEA değeri ise .07 olarak hesaplanmıştır. Hesaplanan RMSEA değerinin .08'in altında olması da modelin *kabul* sınırları arasında olduğu şeklinde yorumlanmıştır (Browne ve Cudeck, 1993). Diğer taraftan DFA sonucu hesaplanan uyum iyiliği değerleri ise Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: DFA Modeline Ait Uyum İyiliği Değerleri

Ölçek	s-RMR	CFI	IFI	RFI	NFI	GFI	AGFI
CK-KLÖ	.07	.98	.98	.97	.97	.83	.80

Tablo 2'den izlenebileceği üzere CK-KLÖ'nün altı-faktörlü yapısına ilişkin uyum iyiliği değerleri kabul edilebilir sınırlar içerisinde yer almaktadır. s-RMR değeri gözlenen kovaryans ile DFA modeli ile açıklanmış olan kovaryans arasındaki ortalama farka işaret etmektedir (Quintana ve Maxwell, 1999). Tablo 2'den de görüldüğü üzere bu değer .07 olarak hesaplanmıştır. Bu değer .10 ile .05 aralığında yer aldığı için *kabul edilebilir bir uyum* olduğu şeklinde yorumlanmıştır (Hu ve Bentler, 1995). Diğer yandan CFI, IFI, RFI ve NFI değerlerinin .95'in üzerinde olduğu görülmektedir. Bu değerler CK-KLÖ'nün altı boyutlu yapısının model uyumunun *çok iyi düzeyde* olduğu şeklinde yorumlanmıştır (Baumgartner ve Homburg, 1996). Bununla birlikte GFI ve AGFI değerleri ise kabul sınırının çok az altındadır. Sonuçlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde CK-KLÖ'nün Türkçe formunun *geçerli olduğu* anlaşılmaktadır.

4. Tartışma

Bu çalışmada orijinali Conger ve Kanungo (1994) tarafından geliştirilmiş olan Karizmatik Liderlik Ölçeğinin (CK-KLÖ) Türk kültürüne uyarlama çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda Türkçe dil eşdeğerliği yapılmış olan CK-KLÖ Ankara ilinde yer alan 15 farklı kamu okulunda görevli 312 öğretmene uygulanmıştır. Veri seti üzerinde geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Veri setinin normallik varsayımını karşılamış olması nedeniyle güvenilirlik için Cronbach alfa; geçerlik için ise kovaryansa dayalı model temelinde DFA gerçekleştirilmiştir.

Araştırma bulguları CK-KLÖ'nün Türkçe formunun hem toplam puan hem de alt boyutlar düzeyinde yüksek derecede güvenilir bir veri toplama aracı olduğunu göstermiştir. Bu bulgu CK-KLÖ'nün orijinalinin geliştirilmesi sürecinde ulaşılan bulgularla uyumludur. Anılan çalışmada da CK-KLÖ'nün yüksek düzeyde güvenilir bir veri toplama aracı olduğu belirlenmiştir (Conger ve Kanungo, 1994). CK-KLÖ daha önce Türkiye'deki kimi araştırmada da veri toplama aracı olarak kullanılmıştır (Arabacı, 2014; Aykanat, 2010; Gül ve Aykanat; Oktay ve Hasan, 2003). Anılan bu çalışmalarda da CK-KLÖ'nün güvenilir bir veri toplama aracı olduğu rapor edilmiştir. Gerek mevcut araştırma bulguları ve gerekse daha önceki araştırmalarda ulaşılan güvenilirlik sonuçları bir bütün olarak değerlendirildiğinde CK-KLÖ'nün Türkçe versiyonunun karizmatik liderlik odaklı araştırmalarda kullanılmaya elverişli olduğu genel sonucuna ulaşılmıştır.

CK-KLÖ'nün Türkçe formunun altı boyutlu yapısının geçerliğine ilişkin yapılmış olan DFA bulguları, ölçeğin geçerli olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgu CK-KLÖ'nün orijinalinin faktör yapısı ile paraleldir. CK-KLÖ'nün orijinal formunda ilk olarak AFA gerçekleştirilmiştir. AFA sonuçları CK-KLÖ'nün altı faktörlü bir yapıda olduğunu ortaya çıkartmıştır. Ölçek geliştirme sürecinin izleyen evrelerinde gerçekleştirilmiş olan DFA sonuçları da CK-KLÖ'nün altı boyutlu yapısını doğrulamıştır. Bu kapsamda Türkçe uyarlama sürecinde CK-KLÖ'nün altı boyutlu yapısı ölçeğin orijinalinin geliştirilmesi sürecinde ulaşılmış olan bulguları desteklemiştir. CK-KLÖ'nün kuramsal temelleri Conger ve Kanungo (1987, 1988) tarafından atılmıştır. Buna göre karizmatik liderler statükoyu sorgulamak suretiyle bir vizyon geliştirmekte, ardından bu vizyonu yaratıcı, risk içeren ve geleneksel olmayan yollarla başarmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda karizmatik lider gerçekçi bir çevre analizi yapmak suretiyle izleyenleri vizyonu başarma yönünde ikna edebilmektedir. CK-KLÖ'nün temelini oluşturan bu kuramsal model, mevcut araştırma bulguları ile de desteklenerek, CK-KLÖ'nün Türk kültürü için de geçerli olduğunu ortaya çıkartmıştır. Bununla birlikte CK-KLÖ'yü bir araştırmasında veri toplama aracı olarak kullanmış olan Arabacı (2014) gerçekleştirmiş olduğu AFA çalışmasında ölçeğin Türkçe formunda yer alan maddelerin dört faktör altında toplandığını rapor etmiştir. Dolayısıyla CK-KLÖ'nün Türk kültüründe gerçekleştirilmiş olan geçerlik bulguları arasında farklılıklar bulunmaktadır. Bununla birlikte mevcut araştırmanın geçerlik bulguları Türkiye yerindeki önceki uyarlama çalışmalarından farklı olarak CK-KLÖ'nün altı faktörlü yapısının ölçeğin orijinal yapısıyla uyumludur.

5. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada orijinal versiyonu Conger ve Kanungo (1994) tarafından geliştirilmiş olan CK-KLÖ'nün Türk kültürüne uyarlanması kapsamında geçerlik ve güvenilirlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Araştırma verisine dayalı yapılan analizlerle birlikte altı boyutlu CK-KLÖ'nün Türkçe formunun geçerli ve güvenilir bir veri toplama aracı olduğu genel sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuca dayalı olarak CK-KLÖ'nün Türkçe formunun, Türkiye yerinde gerçekleştirilmesi muhtemel karizmatik liderlik araştırmaları için elverişli bir ölçek olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte CK-KLÖ'nün Türkçe formunun daha geniş örneklemelerden toplanacak verilerle birlikte geçerlik ve güvenilirliğinin sınanması alanyazına katkı sunabilir. Mevcut araştırma verisi öğretmen örnekleminde toplanmıştır. Bu kapsamda ileride daha farklı örgütlerden de veri toplanmak suretiyle CK-KLÖ'nün geçerlik ve güvenilirliği çeşitli bağlamlarda sınanabilir.

Kaynaklar

- Arabacı, İ. B. (2014). Okul müdürlerinin karizmatik liderlik özellikleri ile öğretmenlerin örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişki. *Turkish Journal of Educational Studies*, 1(1), 192-221.
- Avolio, B., & Bass, B. M. (1985). Charisma and beyond. Paper presented at the Academy of Management. San Diego.
- Aykanat, Z. (2010). *Karizmatik liderlik ve örgüt kültürü ilişkisi üzerine bir uygulama*. Yüksek Lisans Tezi. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bass, B. M. (1985). *Leadership and performance beyond expectations*. New York: Free Press.
- Bass, B. M., & Avolio, B. (1993). Transformational leadership: A response to critics. (Ed. M. M. Chemers & R. Ayman). *Leadership theory and research: Perspectives and directions* (pp. 49-80). New York: Academic Press.
- Baumgartner, H., & Homburg, C. (1996). Applications of structural equation in marketing and consumer research: A review. *International Journal of Research in Marketing*, 13(1), 139-161.
- Berlew, D. E. (1974). Leadership and organizational excitement. *California Management Review*, 17(2), 21-30.
- Bloand, S. E. (2000). Bill Clinton and John E Kennedy: The dark side of charisma. *Psychoanalytic Dialogues*, 10(2), 285-289.
- Browne, M. W., & Cudeck, R. (1993). Alternative ways of assessing model fit. In K. A. Bollen & J. S. Long (Eds.), *Testing structural equations models* (pp. 136-162). Newbury Park, CA: SAGE.
- Burns, J. M. (1978). *Leadership*. New York: Harper & Row.
- Conger, J. A. (1985). Charismatic leadership in business: An exploratory study. *Unpublished Doctoral Dissertation*, School of Business Administration, Harvard University.
- Conger, J. A. (1989). *The charismatic leader: Behind the mystique of exceptional leadership*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Conger, J. A., & Kanungo, R. N. (1987). Towards a behavioral theory of charismatic leadership in organizational settings. *Academy of Management Review*, 12, 637-647.
- Conger, J. A., & Kanungo, R. N. (1988). *Charismatic leadership: The elusive factor in organizational effectiveness*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Conger, J. A., & Kanungo, R. N. (1994). Charismatic leadership in organizations: Perceived behavioral attributes and their measurement. *Journal of Organizational Behavior*, 15(5), 439-452.
- Conger, J. A., & Kanungo, R. N. (1998). *Charismatic leadership in organization*. London: SAGE.
- Dinh, J. E., Lord, R. G., Gardner, W. L., Meuser, J. D., Liden, R. C., & Hu, J. (2014). Leadership theory and research in the new millennium: Current theoretical trends and changing perspectives. *The Leadership Quarterly*, 25(1), 36-62.

- Eatwell, R. (2006). Explaining fascism and ethnic cleansing: the three dimensions of charisma and the four dark sides of nationalism. *Political Studies Review*, 4(3), 263-278.
- George, D., & Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows step by step: A simple guide and reference, 17.0 update* (10th ed.). Boston, MA: Pearson
- Gravetter, F. J. & Wallnau, L. B. (2000). *Statistics for the behavioral Sciences* (5th ed.). Belmont, CA: Wadsworth/Thomson Learning.
- Gül, H. ve Aykanat, Z. (2012). Karizmatik liderlik ve örgüt kültürü ilişkisi üzerine bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 17-36.
- Hair, J. F., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2011). PLS-SEM: Indeed a silver bullet. *Journal of Marketing, Theory and Practice*, 19(2), 139-152.
- House, R. J. (1977). A 1976 theory of charismatic leadership (Ed. J. G. Hunt and L. L. Larson). *Leadership: The cutting edge*. Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Hu, L., & Bentler: (1995). Evaluating model fit. In R. Hoyle (Ed.), *Structural equation modelling: Concepts, issues, and applications* (pp. 76-99). London, UK: SAGE.
- Hummel, R. P. (1975). Psychology of charismatic followers. *Psychological Reports*, 37, 759-770.
- Jöreskog, K. G. & Sörbom, D. (1996). *Lisrel 8: User's reference guide*. Lincolnwood: Scientific Software International.
- Kline, R. B. (2013). Exploratory and confirmatory factor analysis. In Y. Petscher & C. Schatsschneider (Eds.), *Applied quantitative analysis in the social sciences* (pp. 171-207). NY: Routledge
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., & Müller, H. (2003). Evaluating the fit structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2012). *Using multivariate statistics* (6th ed.). Boston: Allyn & Bacon.
- Trice, H. M., & Beyer, J. M. (1986). Charisma and its routinization in two social movement organizations. *Research in Organizational Behavior*, 8, 113-164.
- Oktay, E., & Hasan, G. Ü. L. (2003). Çalışanların duygusal bağlılıklarının sağlanmasında Conger ve Kanungo'nun karizmatik lider özelliklerinin etkileri üzerine Karaman ve Aksaray Emniyet Müdürlüklerinde yapılan bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 403-428.
- Quintana, S. M., & Maxwell, S. E. (1999). Implications of recent developments in structural equation modeling for counseling psychology. *The Counseling Psychologist*, 27(4), 485-527.
- Weber, M. (2012). *Ekonomi ve toplum*. İstanbul: Yarı Yayınları.
- Zaleznik, A., & Kets de Vries, M. F. R. (1975). *Power and the corporate mind*. Boston: Houghton Mifflin.

RESHAPING EUROPEAN IDENTITY AND ITS REFLECTIONS ON TRANSATLANTIC RELATIONS: EUROPEAN NEIGHBORHOOD POLICY AND U.S. POSITION

Efe SIVIŞ*

Abstract

The European Neighbourhood Policy (ENP) was established with the aim of developing closer relations with the EU's neighbours to the East and the South. The main objective revolves around developing policies in the area of rule of law, good governance, the respect for human rights, principles of market economy and sustainable development. Although an EU initiative, the support for the development of these policies is largely supported by the U.S. This paper, therefore, seeks to examine the extent and the nature of U.S. policy interventions in both Eastern and Southern flanks of ENP and make broader geopolitical observations of the current situation in two regions.

Keywords: European Neighbourhood Policy, Eastern Partnership, Middle East and North Africa, U.S. Foreign Policy, European Union, Security

Jel Code: F50

---

* Dr.Öğr.Üyesi, Fenerbahçe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslar arası İlişkiler Bölümü, İstanbul/Türkiye, efe.sivis@fbu.edu.tr

Makale gönderim tarihi: 29.07.2019

Makale kabul tarihi: 10.09.2019

Avrupa Kimliğinin Yeniden Şekillendirilmesinin Transatlantik İlişkilere Etkisi: Avrupa Komşuluk Politikası ve ABD'nin Duruşu

Öz

Avrupa Komşuluk Politikası AB'nin Doğu ve Güney'de yer alan komşuları ile daha yakın ilişki tesis etmesi hedefiyle oluşturulmuştur. Ana amaç hukukun üstünlüğü, iyi yönetim, insan haklarına saygı ve serbest piyasa ekonomisinin prensiplerine dayalı politikaların üretilmesi ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasıdır. Avrupa Komşuluk Politikası, AB'nin bir inisiyatif olması rağmen söz konusu girişimin ve bu kapsamda geliştirilen politikaların ABD tarafından desteklendiği görülmektedir. Bu çalışmada, Avrupa'nın Doğu ve Güney sınırlarına yönelik ABD'nin politikalara müdahale süreçleri incelenmiş ve söz konusu iki bölgeye ilişkin jeopolitik gözlemlerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Komşuluk Politikası, Doğu Ortaklığı, Orta Doğu ve Kuzey Afrika, Amerikan Dış Politikası, Avrupa Birliği, Güvenlik

Jel Kodu: F50

1. Introduction

The partnership between the U.S. and Europe has been the anchor of stability and has maintained international security for decades (Lewis et al., 2018: 4). “A strong, united Europe is a necessity for the world because an integrated Europe remains vital to our international order.” Europe helps to uphold the norms and rules that can maintain peace and promote prosperity around the world, were the exact words of ex-president Obama during his visit to Germany in April 2016. The transatlantic relationship has been one of the key features of international relations since the end of World War II (Riddervold & Newsome 2018: 506). Being the dominant global power, the U.S. is also impacted by the ever-growing security threats that are looming over Europe. It is for this reason that the EU initiatives in its neighbourhood have to be assessed also through the lens of the U.S. foreign policy and Washington’s interests, especially when considering security threats that have no regard for borders.

Being the main foreign policy instrument to deal with Southern and Eastern neighbours of the EU, the European Neighbourhood Policy (ENP) was developed and envisaged to govern the EU’s relations with its close neighbours so as to reap benefits in favour of both sides. Designed to soften the existing dividing lines between the south and the east, the EU aims at conducting policies in various areas to help countries cope with the domestic political, economic and foreign pressures. Despite the fact that the ENP talks of enhancing democracy, integration, welfare and security in all the partner countries, it is important to remember that the ENP was a policy initially formulated to respond to perceived problems arising in the East following the enlargement (Browning & Joenniemi, 2007: 24). Only after consistent pressure from the Southern neighbours, the ENP was extended to cover the Southern dimension. The predominance of the Eastern flank over the southern can also be felt in the EU’s actions towards the countries since the Eastern Partnership initiative – aimed at bringing the Eastern partners closer to the EU – seems to catch much more attention than their counterparts in the East. One reason for this might lie in Russia – a regional power – which purposefully seeks to obstruct NATO and interfere in democratic processes the EU is trying to undertake in the six Eastern Partnership (EaP) countries. One of the major concerns of Russia has been the launch of the EaP, despite prior assurances from the former EU foreign policy chief that the initiative had not been designed against Russia (Babayan 2015 :

85). While the EaP was not designed as a security institution, its geographical position close to Russia means that security issues will always form a part of its policy planning (Bulakh & Verschoor-Kirss, 2014 :1).

Following the 9/11 attacks, however, the international limelight moved from the “Russian threat” to the idea of “War on Terror”, initiated by the George W. Bush administration. The new U.S. foreign policy objective in the EU neighbourhood significantly changed the geostrategic environment as well as it made the EU think about possible ways to address the looming challenges now not only in the Eastern but also in the Southern neighbourhood. With the establishment of ENP, the EU embarked on a path to develop a platform via which the technical, financial and democratic support would be provided to its neighbours with the aim of bringing about changes and move the countries closer to the EU (not necessarily in the EU). The U.S. stance, on the other hand, was rather different – supportive of EU measures and actions in the “near abroad” while considering ENP to be a complementary part of U.S. regional policies.

In this respect, this paper seeks to explain the concept of the European Neighbourhood Policy through the U.S. perspective, shedding light on U.S. priorities and interests in the region. The difference in approaches between the EU and the U.S. will also be assessed. The first chapter introduces the topic, whereas the second chapter explains the main concepts of ENP through a concise literature review. The main part of the paper explains the nature of European Neighbourhood Policy, from its establishment to different nuances between its Eastern and Southern flanks. The final chapter concludes the discussion and gives final remarks.

2. Literature Review

The ENP has been a widely discussed concept among scholars in the past fifteen years. Due to its unusual concept which extends not only to the EU external relations but also touches upon the realms of accession, the ENP can be accessed through many lenses. Monastiriotis and Borrell (2012) define the three issues with which ENP literature deals with, mainly in the sphere of the political economy and institutionalisation. Firstly, the literature examines the conflicting goals of the EU’s efforts to both develop a comprehensive common security policy toward the regions and manage EU aspirations of EaP countries. Secondly, the

question of reconciling the promotion of European values and normative power in the neighbourhood while assessing the EU's economic policy and market gains and political objectives is of crucial importance for the understanding of the whole process. Last but not least, the third question concerns the effectiveness of conditionality policy undertaken by the EU (Monastiriotis & Borrell, 2012 : 1).

In this respect, the literature on ENP pays particular attention to the conditionality principle connected to the EU's ENP. In broad terms, scholars define "conditionality" as the core strategy applied by international organizations with the aim of encouraging non-member states to comply with the fundamental values (Schimmelfennig, Engert & Knobel, 2002 :1). Thepaut (2011 : 4) sees political conditionality as crucial in the European Neighbourhood Policy and defines it as the provision of assistance in exchange for democratization and respect for human rights. He also argues that the EU is capable of using only "soft conditionality" – which defines general guidelines for the EU when dealing with ENP countries – rather than "hard conditionality" which presupposed using systematic reforms to punish unfavourable behaviour of EU partner countries. Sasse (2008) goes along these lines and argues that the EU conditionality towards ENP countries is "vague" and "in flux". The reason for this lies in the concept of ENP policy which tends to be non-obligatory in a sense that domestic political actors may choose when to and when not to align with EU standards according to their own preferences, given that the policies are not binding and the process, as such, is different from EU accession.

In light of this, conditionality works on a selective basis and does not yield desired results in the neighbouring countries. Van Hüllen (2015) argues that the transformative power of ENP is only marginal, as authoritarian nature of these states, especially in the Mediterranean, impedes any progress in promoting both political and economic change. On the other hand, this transformative power is more visible in the Eastern neighbourhood as several states underwent the transition, notably Georgia and Ukraine, while others never showed any interest in transforming their countries in line with the ENP policies. Aliboni (2009) argues in favour of a differentiated policy towards two facets of ENP. The transformative power is directly connected with the concept of "Normative Power Europe" which has been elaborated by Manners (2002). He argues that principles, EU norms and beliefs are shared with EU's neighbours and translated into domestic practices of these countries. Most critics of the Normative Power Europe approach claim that the EU is often not capable of

convincing third states to adopt these norms, thus resulting in the EU finding other ways to support this process by additional economic or military arguments (Skolimowska, 2015 : 121).

The ENP includes under the same umbrella two distinct strategies of inclusion and cooperation, respectively geared to Eastern Europe and the Mediterranean, which can hardly be integrated and thus necessitates coming up with a comprehensive strategy and link up these two areas (Aliboni, 2009 :28). It is often argued that the Eastern Neighbourhood receives substantially more attention and reaps more positive benefits than their Southern counterparts. The reason for the better impact in the Eastern Neighbourhood lies also in the fact that these countries aim for the EU membership, which drives their policies towards the EU. Although in the past decade, the EU has not offered a clear perspective to these countries in terms of ultimate EU membership, which is why scholars blamed the ENP failure – its Eastern facet – on the lack of this membership perspective (Börzel & Böttger, 2012; Haukkala, 2010). While the EU pays considerably more attention to the Eastern rather than Southern facet, the U.S. policy towards the Eastern Europe is moved down the list of priorities. Silitski (2009) argues that the U.S. has not, however, abandoned its interests in the region but rather has supported the EU's efforts more to reflect its transformative power than taking on the task of promoting democracy in these countries. Further elaboration of the U.S. strategy towards the Eastern and Southern flanks of the ENP in this paper will show U.S. vested interests in both regions but with slightly different policy objectives to be achieved in each of them.

3. ENP: Towards a More Integrated and Stable Neighborhood

The ENP represents EU's foreign policy strategy for governing relations with their closest neighbours to the East and South. In total 16 countries, 10 to the South: Algeria, Egypt, Israel, Jordan, Lebanon, Libya, Morocco, Palestine*, Syria and Tunisia, and six to the East: Armenia, Azerbaijan, Belarus, Georgia, Moldova, and Ukraine participate in EU programmes designed to promote policies that would bring countries closer to the EU and enjoy privileged relations with EU Member States. Being based on the principles of rule of law, human rights and democracy, the ENP seeks to trigger positive transformation in neighbouring countries by offering expertise, know-how, financial and technical assistance.

The EU's Neighbourhood Policy Strategy Paper (2004) envisages building mutual commitment towards common values in the field of the rule of law, good governance, human rights protection, market economy and sustainable development, placing a special emphasis on fighting against terrorism and proliferation of weapons of mass destruction. The reasoning behind the creation of the ENP is to share benefits of 2004 EU enlargement with neighbouring countries with a view to strengthen stability, security and well-being for all concerned (Commission of the European Communities, 2004). Having a common goal of defining a set of priorities under agreed principles, the EU seeks to work with each and every country on an individual basis and develop a tailor-made approach which would take into account country's specific context and the its relations with the EU.

In order to institutionalize relations with neighbouring countries and, in addition, strengthen bilateral links with each country, the European Commission has established Partnership and Cooperation Agreements or Association Agreements within which, through Action Plans, progress on agreed deliverables and priorities is reported. The Association Agreements are concluded with the respective country in exchange for reforms that are to be undertaken across a wide variety of fields, including but not limited to political, economic, trade and democratic. The ENP Action plans (or Association agendas for EaP countries) set out country's agenda regarding political and economic reforms, clearly delineating short and medium-term priorities within the 3 to 5-year time frame. They also reflect the country's needs and capacities, as well as serve as a platform for advocating EU's interest in the process (European Union External Action, 2015).

The idea to develop a strategy towards EU's Eastern and Southern neighbours was conceived following the 2004 enlargement of the EU, when 10 countries joined the EU at the same time, thus making it the largest single expansion in the European history. The intake of 10 new members to the EU created not only institutional changes, necessitating further internal reforms to take place, but also created additional security concerns due to the fact that the borders of the EU expanded significantly and revealed new neighbours to the East and the South. A particular concern was given to the mobility across external borders of the EU with neighbouring states, where the EU was supposed to ensure additional resources to manage migration through cohesion funds and neighbourhood instruments, especially given the close relations between new Member States and neighbours to the East (Romania-Moldova, for instance) (Traser, 2008 : 44).

Following these concerns but also the open conflict in 2008 between Russia and Georgia over the regions of South Ossetia and Abkhazia, resulting in violent actions taken by Russia, in June 2008, the European Council welcomed the proposal to develop the Eastern dimension of the ENP, which would aim at enhancing multilateral and bilateral relations among all parties involved as well as further promoting the regional cooperation on the basis of differentiation and an individual approach (Council of the European Union, 2008:19). In exchange for political and economic reforms, the EaP offered new contractual relations with six neighbouring countries, deep and comprehensive free trade agreements and steps toward visa liberalisation and a multilateral framework to discuss open issues (Council of the European Union, 2019). The relationship between the EaP countries and the EU was brought to a new level during Prague Summit in 2009, when the Heads of State and Governments and representatives of the six EaP countries agreed to adopt the declaration and subscribe to commitments based on the rule of law, the respect for human rights and fundamental freedoms, market economy, sustainable development and good governance (Council of the European Union, 2009:5). One of the key challenges in dealing with EaP countries is their diversity in terms of geography (Eastern Europe and Southern Caucasus), security (separatist conflicts in Azerbaijan, Georgia and Moldova), geostrategy (EU aspirations) and minority issues (apart from Armenia and Azerbaijan which are homogenous, in other countries minorities comprise around 20% of the population) (Parmentier, 2013: 4). The strategy to overcome these diversities when cooperating with these countries and further deepening bilateral relations remain of strategic importance for both the EU and the U.S. policy-makers.

Countries belonging to the Southern flank were already engaged in a Euro-Mediterranean Partnership (also known as the Barcelona Process) that was initiated in 1995, aiming at creating a common platform for cooperation across several components: political and security, economic and financial, cultural and human. With the launch of the ENP in 2004, those countries involved in the Euro-Mediterranean Partnership gained an opportunity to develop an even closer link with the EU in exchange for more progress in their institutional reforms (Jordán, 2015:158). However, starting from late 2010, peaceful mass protests across several Southern neighbouring countries, namely Tunisia, Egypt and Libya, began to draw the international attention due to the security situation in the region. The world perceived these protests as positive accomplishments towards the democracy (Mushtaq & Afzal, 2017:

9). Given that most of the Arab countries were ruled by authoritarian rulers who held the power for decades, one of the objectives of the protests was to remove them from power and enable a more democratic representation. Peaceful mass protests, also known as “Arab Spring” started to prompt political changes of the regimes in the respective countries and resulted with the resignation of presidents from Tunisia, Libya and Egypt, Zine al-Abidin Ben Ali, Muammar al-Qaddafi and Hosni Mubarak, respectively. It was the first time since the 1950s and 1960s that Arab regimes were challenged to such extent and led to the overthrow of leaders that led the country for many decades (Kienle, 2013: 6).

In light of the above-mentioned development in both the Southern and Eastern flanks of EU’s neighbourhood, in 2011, the European Commission decided to bring about a new approach towards the ENP with the aim to reinforce engagement with its neighbours. This new approach came as a result of transformational processes that were occurring mostly in the Middle East. As a consequence, the European Commission held it important to accommodate these changes and apply a more differentiated approach towards countries. Back then the European Commissioner for Enlargement and ENP, Stefan Fülle emphasised that “the EU needs to respond with determination and ambition, through a new approach to the ENP, drawing the right lessons from our experience so far and addressing the challenges of a fast-changing neighbourhood” (European Commission, 2011). As he put it “this [the new approach] is not a one size fits all approach. Increased EU support to its neighbours is conditional, depending on progress in building and consolidating democracy and respect for the rule of law. The more and the faster a country progresses in its internal reforms, the more support it will get from the EU” (European Commission, 2011). By doing so, the European Commission envisaged more financial assistance for countries which prove that they are serious when undertaking necessary reforms to promote more freedom and a better life for their citizens. It also implied that the domestic context of countries in question has to be scrutinized, as well as bilateral relations build up more in order to garner positive results and achieve democratic impact.

3.1 EU’s Eastern flank – Eastern Partnership countries.

The ENP, set out by the EU as an instrument to coordinate external relations with their neighbours to the East and the South, is more than convenient for the U.S. policy in these

regions. A strong, united and integrated Europe envisioned by the EU founders benefits not only European but also the U.S. Europe's security and stability is linked to that of North America, especially when it comes to upholding the universal norms, maintaining stability and promoting prosperity (U.S. Mission to the European Union, n.d.). During the EU-U.S. Summit in 2014, the U.S. reiterated their commitment to support process of political and economic integration within the EaP initiative and expressed support to far reaching political and socio-economic reforms that lead to the adoption of European values and principles (Council of the European Union, 2014: 6). Given that the U.S. and the EU share the same values of democracy, individual freedoms, the rule of law and respect for human rights, the EU's initiative to promote these values in close neighbourhood not only goes in favour of the U.S. policy in the region but also contributes to bolstering American influence in promoting security, stability and prosperity in volatile regions in general.

The establishment of the EaP initiative in 2009 coincided with U.S. ex-president Barack Obama's "reset policy" towards Russia. When president Obama assumed his office in 2009, the developments in Eastern Europe were everything but promising. By 2008, U.S.-Russia relations became trapped in a dead end around the issue of missile defence and NATO enlargement as well as the 2008 Russian invasion of Georgia (Gvosdev, 2016). During his first presidential visit to Moscow, president Obama noted that "America wants a strong, peaceful and prosperous Russia ... on the fundamental issues that will shape this century, Americans and Russians share common interests that form a basis for co-operation" (Harding & Weaver, 2009).

The EaP initiative therefore needs to be analysed considering Russia as the most powerful regional actor. Russia's interest in the post-Soviet countries, especially in those six falling into the realm of the EaP initiative, dictates to a substantial extent EU's success in the region. Russia perceives the EaP to be the main hindrance to closer cooperation between EaP countries and the Russian Federation thus causing significant disadvantages to Kremlin's foreign policy in the neighbourhood (Zagorski, 2011: 41). The EaP countries provide a common ground for both the West and Russia to project their power. Although different in nature, interests of these powers coincide as both sides deploy various techniques and methods in pursuance of deeper cooperation with the EaP countries. Russia, being strategically and military dominant in the region continues to exercise its prevalent status and engages in a hybrid war with the EU over the EaP countries. Eurasian Economic Union

(EAEU) came as a response to actions of several countries to sign Association Agreements and Deep Comprehensive Free Trade Agreements. The EAEU was established in 2015 and at the moment comprises Russia, Kazakhstan, Belarus, Armenia and Kyrgyzstan. Apart from Belarus and Armenia who are already members, other EaP countries have a sound possibility to join EAEU (Konopelko, 2017: 1-2).

Several EaP countries have territorial problems which include Russia's role. Moldova has the Transnistria problem, 20% of Georgian land is occupied by Russia through South Ossetia and Abkhazia, whereas Ukraine has territorial claims on annexed Crimea by Russia (Maglakelidze, 2017: 27). Armenia is the most loyal ally out of six EaP countries, which was proved in 2016 when Russia and Armenia agreed to form a joint Russian-Armenian force to counter the threats in case of an attack against one of the parties. The agreement allowed Russia to allocate 5000 armed forces in Armenia, install a military base in Gyumri and an airbase in Erebuni on the outskirts of Yerevan. Azerbaijan, on the other hand, has pursued a foreign policy of maintaining balanced relations with competing for regional and global powers. Since Azerbaijan centers its foreign policy on oil and gas revenues, the Russian influence in Baku has decreased. Relations between Baku and Moscow are mostly centered on Nagorno-Karabakh conflict, where Russia plays an ambiguous role by selling weapons to both Armenia and Azerbaijan.

The U.S. role in the EaP initiative is nothing big, rather boiling down to supporting the overall EU's goal and cause to bring about democratic transformation and reforms in general for the sake of regional stability and security. While Washington is shifting Eastern Europe down the list of its priorities, it has not abandoned U.S. interests in the region. Consequently, the White House would welcome and support a robust "Eastern" policy developed and promoted by the EU (Silitski, 2009: 4). Similar to the EU approach, the U.S. would like to see the Eastern neighbourhood free of Russia's meddling, spurring conflicts and conducting disinformation campaigns. In 2019, during his visit to Poland, U.S. Secretary of State, Mike Pompeo, announced U.S. enhanced engagement in the region, making a point that the decade of U.S. "disengagement in Central and Eastern Europe created a vacuum Russia and China have exploited" (Lee, 2019).

Throughout the years, the U.S. approach in the Eastern Europe mostly boiled down to active response to Russia's foreign policy, rather than focusing on institution and capacity building (which the EU aims for within the framework of the EaP initiative). The formation of EaP

coincided with Russian aggression in Georgia, to which U.S. responded immediately. According to the words of ex Secretary of State, the U.S. and Germany recognized the looming danger of Russian military action in Georgia and sought to “negotiate a de-escalation of the growing tensions in the separatist regions of South Ossetia and Abkhazia” (Rice, 2018). Even before the Russo-Georgian war, Georgia was the leading recipient of U.S. foreign and military aid in Europe and Eurasia. Following the outbreak of war in South Ossetia and Abkhazia, the U.S. gave increased amounts of military, financial and humanitarian assistance in the amount of \$38 million (Congressional Research Service, 2019:13).

Another country which the U.S. paid particular attention to is Ukraine. Ukraine is not only the largest country and the key partner within the Eastern Partnership initiative but also the country’s inextricably connected history with Russia additionally complicates the situation in the region. Following the Russian annexation of Crimea in 2014, the U.S. unequivocal support for Ukraine’s territorial integrity and sovereignty only enhanced. Only in 2018, non-military and non-humanitarian assistance to Ukraine totalled \$201 million, whereas for military assistance, the number was even higher - \$150 million (Welt 2017: 12-13). Non-recognition of Crimea was the leitmotif of president Obama’s administration, as he repeatedly noted that “Russia’s actions pose an unusual and extraordinary threat to the national security and foreign policy of the United States” (Radio Free Europe, 2017).

3.2 Southern flank of European Neighborhood Policy

Unlike the EaP initiative, in which several countries strive to join the EU in due time, the countries of Southern neighbourhood do not have such possibility. Consequently, the nature of relations of EU with these countries is substantially different. Following the Arab Spring uprisings, the EU developed a more tailored approach to cope with challenges that arose amid the mass protests: mass migration, terrorism and radicalisation. Although the attention in relations with the Southern neighbours is placed mainly on security concerns – migration flows and terrorism threats – the EU remains dedicated also to addressing broader policies of mutual interests (agriculture and fisheries, balanced trade, human rights, democracy and the rule of law) (European Movement International, 2017). These EU efforts to promote peace, security and stability in its proximity fall into U.S. plan of advocating for democracy worldwide, especially in fragile societies.

As a result of the EU-U.S. Summit in 2006, the U.S. committed to supporting political, economic and institutional reforms in Mediterranean and the Middle East through, among others, ENP instrument (The White House, 2006: 1-2). In the Quadrennial Diplomacy and Development Review 2015, the U.S. subscribed to protecting democracy, accountable governance and respect for human rights as the fundamental tenets of U.S. foreign policy (U.S. Department of State & U.S. Agency for International Development, 2015). Emphasis was particularly placed on Tunisia and Burma as examples of countries in the midst of significant transformations in which disturbing reactionary responses could be observed. Over time, the technical cooperation developed under ENP framework would help to improve the dialogue between the West and Islamic countries in the Mediterranean (Brimmer, 2008: 29).

One of the key reasons for U.S. support for ENP and its engagement with all ten countries lies in the fact that the Middle East and North Africa are particularly vulnerable to terrorism with all ENP countries being affected by terrorism to different degrees. The vast majority of deaths caused by terrorism occurred in non-European countries, among which are many Southern neighbourhood countries. The Quadrennial Diplomacy and Development Review, published in 2015, sets out “Preventing and Mitigating Conflict and Violent Extremism” as the first of four strategic priorities for the Department of State and the U.S. Agency for International Development (USAID). The document outlines steps to enhance U.S. capacity to prevent and mitigate conflict, and place greater emphasis on countering violent extremism by partnering with host governments, agencies and departments, supporting vulnerable communities and challenging extremist messaging, as well as investing more in conflict prevention and implementing a strategic framework for fragile states (U.S. Department of State & USAID, 2015:10). In this respect, the U.S. foreign policy objective entails fighting and defeating ISIL in the Middle East via building broader coalitions with the aim to achieve both regional and international security.

Especially after 9/11 attacks, the fight against terrorism and its repercussions in the Middle East reached its peak. Yemen became centre for terrorism in the shape of Al Qaeda in the Arabian Peninsula, and Al Qaeda in the Islamic Maghreb was active in North Africa and parts of sub-Saharan Africa (Lutz & Lutz, 2015: 34). Seventy-two percent of all global terrorist attacks in 2015 took place in Iraq, Nigeria, Afghanistan, Pakistan and Syria. Countries that were also high on the terrorism index were Yemen, Egypt, Libya, Lebanon,

the Palestinian territories, Israel, and Tunisia (European Parliament, 2017: 5). As the U.S. Department of State (2018) deliberates, Syria has been on the U.S. list of state sponsors of terrorism since the list's inception in 1979, thus necessitating a specialised approach when dealing with the issues of particular concern for the U.S., notably terrorism, occupation of Lebanon, weapons of mass destruction and missile programmes. In 2017, the U.S. Department of State analysed the nature of the terrorist threats confronting U.S. and other allies and concluded that the immediate dynamics that led terrorists to flock to Iraq and Syria since 2014 have diminished, but other factors that terrorists exploit to recruit new followers remained a challenge, such as sectarianism, failing states, and conflict zones (U.S. Department of State, 2017).

In this respect, it remains the U.S.'s priority to tackle these challenges and put a stop to terrorist adversaries. According to the U.S. National Defense Strategy (2018), terrorism is perceived as the persistent condition driven by ideology and unstable political economic structures – all ingredients that are to be found in the Middle East and North Africa. During his visit to Germany in 2016, president Obama named ISIL as “the most urgent threat to our nations” which makes EU and U.S. “united in their determination to destroy” (The White House, 2016). He also announced the U.S. decision to increase military support for local forces fighting ISIL in Syria and support for Iraqi forces against ISIL. Therefore, the dominant U.S. approach in the Middle East and North Africa is mainly focused on security issues and preventing the spread of terrorism globally.

4. Conclusion

For decades, close EU-U.S. relations have been the main guarantee of the regional stability and security. The deep and functional relations between the U.S. and the EU is important now more than ever, mostly due to many challenges both powers are facing in a globalized world. One of the reasons for the establishment of the ENP by the EU was to foster deeper relations with third countries in the “near abroad” and stand ready for threats looming over the EU's external borders. The U.S. has been supportive of the initiative, arguing that the vital and secure Europe is crucial for the U.S. interests.

While both the EU and the U.S. have their vested interests in Eastern Europe, the Middle East and North Africa, their priorities diverge to a significant extent. The EU is more

concerned with the external borders and security issues, especially due to the lack of internal borders within the Member States. Geographically speaking, the U.S. is miles away and its priorities are not necessarily connected with the hard borders but rather with the security situation overall. This is particularly true for the Southern neighbourhood, where the U.S. foreign activity started to take shape after the 9/11 attacks and amid the announced “War on Terror.” Even with these priorities, the U.S. foreign policy in the Southern region is more based on the bilateral relations with each of the concerned state, rather than on the development of an overall strategy that would facilitate the relationship with all 10 countries at once. One of the main reasons for the U.S. to continue its active engagement in the region is the fight against terrorism and defeating terrorism globally. These objectives are enshrined in the U.S. National Defense Strategy and constitute one of the main foreign policy objectives abroad.

When it comes to the Eastern neighbourhood, however, the U.S. is more concerned with the Russian regional hegemony and the pressure Kremlin puts on these countries, rather than on a broader framework via which the EU already cooperates with these countries. While the U.S. is a major financial donor to the EaP countries and supports their pro-Atlantic aspirations, especially those of Ukraine and Georgia, the fact is that U.S. moves are also triggered by Russia’s activity in the region which strives to achieve regional hegemony and have these countries succumbed to the Kremlin’s interests. As it is the case with the countries of Southern neighbourhood, the U.S. mostly works on a bilateral basis with Eastern neighbourhood countries and assists them in democracy building, improving political and economic situation through financial and military means. The most significant support offered by the U.S. was received by Ukraine and Georgia – both countries which have bilateral issues with Russia.

In conclusion, the U.S priorities are of a more strategic nature, whereas the EU is interested in energy ties, trade volumes and democratization of the countries concerned (Cebeci, 2011: 275). Whilst the EU seeks to conduct a comprehensive foreign policy, including but not limited to enhancing security and stability, democracy and institution building as well as promoting the fundamental freedoms, the U.S. tends to analyse the issues in the global context and see these regions as part of a broader global strategy. This difference in perspectives between the U.S. and the EU reflects deep historical and geographical realities, which have been nurtured throughout decades. What is more, although driven by common

interests, geopolitical realities are also not the same. The U.S. sees the ENP within a broader perspective, while regional instability is of primary concern for the EU, as it is the EU Member States that share the external borders with these countries, which tend to show weaknesses in terms of economic insecurity and political instability and challenging democracy.

Bibliography

Aliboni, R. (2009). The ENP in the Mediterranean: Evaluating the political and strategic dimensions. In M. Comelli, M. A. Eralp & C. Üstün (Eds.), *The European Neighbourhood Policy and the Southern Mediterranean, Drawing from lessons of enlargement* (pp.13-30). Ankara: Middle East Technical University Press.

Babayan, N. (2015). *Democratic transformation and obstruction, EU, US and Russia in the South Caucasus*. Abingdon, UK: Routledge, Taylor and Francis Group

Börzel, T., & Böttger, K. (Eds.). (2012). *Policy Change in the EU's immediate neighbourhood: A sectoral approach*, Nomos: Baden-Baden.

Brimmer, E. (2008). European Neighbourhood Policy: Circle of security, web of connections, or marriage of convenience? *Politique Étrangère, Spring issue*, 1.

Browning, C., & Joenniemi: (2007). *Geostrategies of the European Neighbourhood Policy* (DIIS Working Paper 2007/9). Copenhagen: Danish Institute for International Studies (DIIS).

Bulakh, A., & Verschoor-Kirss, A. (2014). *The Eastern Partnership: Challenges and opportunities for European Integration* (Eastern Partnership Reports Vol 2, No. 1). Tallinn, Estonia: International Centre for Defence Studies.

Cebeci, M. (Ed.). (2011). *Issues in EU and US foreign policy*. Plymouth, United Kingdom: Lexington Books, Rowman & Littlefield Publishing Group, Inc.

Congressional Research Service. (2019). *Georgia: Background and U.S. policy* (CRS Report). Retrieved from <https://fas.org/sgp/crs/row/R45307.pdf>

European Movement International. (2017). *PEU and the southern neighbourhood: More than crisis-management* (Policy Position). Retrieved from https://europeanmovement.eu/wp-content/uploads/2017/12/EMI_16_PolicyPosition_17_South_Final.pdf

Gvosdev, N. K. (2016). Obama's Russia policy: A post mortem and lessons for the next president. *Russia Matters*. Retrieved from <https://www.russiamatters.org/analysis/obamas-russia-policy-post-mortem-and-lessons-next-president>

Haukkala, H. (2010). *The EU-Russia strategic partnership: The limits of post-sovereignty in international relations*. Abingdon, United Kingdom: Routledge.

Jordán, J. M. (2015). The Euro-Mediterranean, partnership and the challenge of development, *Quaderns de la Mediterrània*, 22,157-162.

Kienle, E. (2013). *The security implications of the Arab Spring* (Geneva Papers, 10). Geneva: Geneva Centre for Security Policy (GSCP). Retrieved from https://www.files.ethz.ch/isn/160196/GCSP_RS_10.pdf

Konopelko, A. (2017). Eurasian Economic Union: A challenge for EU policy towards Kazakhstan, *Asia Europe Journal*,16, 1-17.

Lewis: Parakilas, J., Schneider-Petsinger, M., Smart, C., Rathke, J., & Ruy, D. (2018). *The Future of the United States and Europe, an irreplaceable partnership* (Research Paper). London, United Kingdom: The Royal Institute of International Affairs, Center for Strategic & International Studies

- Lutz, B. J., & Lutz, J. M. (2015). Perspectives on terrorism. *Terrorism Research Initiative*, 9(5).
- Maglakelidze, A. (2017). Territorial conflicts in EaP countries and EU security and defense policy. *United Europe Journal*, 11, Retrieved from https://www.ttu.ee/public/o/oiguse-instituut/No_11_3.pdf
- Manners, I. (2002). Normative power Europe: A contradiction in terms? *Journal of Common Market Studies*, 40(2), 235-58.
- Monastiriotis, V., & Borrell, M. (2012). *Political and political economy literature on the ENP: Issues and implications* (Search Working Paper WP1/05). Retrieved from <http://www.ub.edu/searchproject/wp-content/uploads/2012/02/WP-1.5.pdf>
- Mushtaq A. Q., & Afzal, M. (2017). Arab Spring: Its causes and consequences. *JPUHS* 30 (1).
- Parmentier, F. (2013). *Put to the test: The EU and the Eastern Partnership, Perspectives on Vilnius Summit* (Policy Paper 103). Paris: Jacques Delors Institute. Retrieved from <https://institutdelors.eu/wp-content/uploads/2018/01/easternpartnershipvilniussubmitflorentparmentierne-jdinov2013.pdf>
- Riddervold, M., & Newsome, A. (2018). Transatlantic relations in times of uncertainty: crises and EU-US relations. *Journal of European Affairs*, 40(5), 505-521.
- Sasse, G. (2008). The European Neighbourhood Policy: Conditionality revisited for the EU's eastern neighbour. *Ethnopolitics: Formerly Global Review of Ethnopolitics*, 60(2): 295-316.
- Schimmelfennig, F., Engert, S., & Knobel, H. (2002). *The Conditions of Conditionality, The Impact of the EU on Democracy and Human Rights in European Non-Member States* (ECPR, Enlargement and European Governance paper). Retrieved from <https://pdfs.semanticscholar.org/e11a/95e52ed9b464fe2a757a343088033a1b5784.pdf>
- Silitski, V. (2009). *The EU's Eastern Partnership, why it may help democracy promotion and how the United States can help move it forward* (PONARS Eurasia Policy Memo, No. 70).
- Skolimowska, A. (2015). The European Union as a “normative power” in international relations. Theoretical and empirical challenges. *Yearbook of Polish European Studies*, 18, 111-132.
- Thepaut, C. (2011). *Can the EU pressure dictators? Reforming ENP conditionality after the 'Arab Spring* (EU Diplomacy Papers 6/2011). Retrieved from file:///C:/Users/Franceska/Downloads/edp_6_2011_thepaut.pdf
- Traser, J. (2008). *Who's afraid of the EU's latest enlargement, the impact of Bulgaria and Romania joining the Union on free movement of persons*, European Citizen Action Service. Retrieved from https://web.archive.org/web/20120308204622/http://www.libertysecurity.org/IMG/pdf_ECAS_REPO_RT_free_movement_in_2007.pdf
- Van Hüllen, V. (2015). *EU democracy promotion and the Arab Spring, international cooperation and authoritarianism*. Basingstoke, United Kingdom: Palgrave Macmillan.
- Zagorski, A. (2011). Eastern Partnership from the Russian perspective. *Internationale Politik und Gesellschaft (IPG)*, 3. Retrieved from https://library.fes.de/pdf-files/ipg/2011-3/05_zagorski.pdf

Welt, C. (2017). *Ukraine: Background and U.S. policy* (Congressional Research Service Report). Retrieved from <https://fas.org/sgp/crs/row/R45008.pdf>

Official websites

Commission of the European Communities. (2004). *European Neighbourhood Policy* (Strategy Paper, COM (2004) 373 final). Retrieved from https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/2004_communication_from_the_commission_-_european_neighbourhood_policy_-_strategy_paper.pdf

Council of the European Union. (2009). *Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit, Prague, 7 May 2009*. Retrieved from https://www.consilium.europa.eu/media/31797/2009_eap_declaration.pdf

Council of the European Union. (2014). *EU-US Summit, Joint Statement* (8228/14). Retrieved from <https://www.consilium.europa.eu/media/23902/141920.pdf>

European Commission. (2011). *A new and ambitious European Neighbourhood Policy* (Press Release IP/11643). Retrieved from http://europa.eu/rapid/press-release_IP-11-643_en.htm?locale=en

European Council of the European Union. (2008). *Brussels European Council Presidency Conclusions* (11018/08). Retrieved from <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11018-2008-INIT/en/pdf>

European Council of the European Union. (2019). *Eastern Partnership*. Retrieved from <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eastern-partnership/>

European Parliament. (2017). *Counter-terrorism cooperation with the Southern Neighbourhood*. Retrieved from Directorate-General for External Policies, European Parliament Policy Department website [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2017/578013/EXPO_IDA\(2017\)578013_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2017/578013/EXPO_IDA(2017)578013_EN.pdf)

European Union External Action. (2015, August 18). *ENP Action Plans*. Retrieved from https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/8398/enp-action-plans_en

The White House, Office of the Press Secretary. (2016, April 25). *Remarks by President Obama in Address to the People of Europe*. Retrieved from <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2016/04/25/remarks-president-obama-address-people-europe>

The White House, Office of the Press Secretary. (2006, June 21). *U.S.-EU Summit Declaration: Promoting Peace, Human Rights and Democracy Worldwide*. Retrieved from <https://www.hsdl.org/?view&did=233462>

U.S. Department of State. (2017). *Country Reports on Terrorism 2017*. Retrieved from <https://www.state.gov/reports/country-reports-on-terrorism-2017/>

U.S. Department of State, Bureau of Near Eastern Affairs. (2018, July 23). *U.S. Relations with Syria*, (Bilateral Relations Fact Sheet). Retrieved from <https://www.state.gov/u-s-relations-with-syria/>

U.S. Department of State, & U.S. Agency for International Development (USAID). (2015). *Enduring Leadership in a Dynamic World* (Quadrennial Diplomacy and Development Review). Retrieved from <https://2009-2017.state.gov/documents/organization/241429.pdf>

U.S. Mission to the European Union. *Why to EU Matters*. Retrieved from <https://useu.usmission.gov/our-relationship/why-the-eu-matters/>

U.S. National Defense Strategy. (2018). *Summary of the National Defense Strategy of The United States of America, Sharpening the American Military's Competitive Edge*. Retrieved from <https://dod.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/2018-National-Defense-Strategy-Summary.pdf>

Online news

Harding, L. & Weaver, M. (2009, July 7). Barack Obama calls for “reset” in US-Russia relations. *The Guardian*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/world/2009/jul/07/barack-obama-russia-moscow-speech>

Lee, M. (2019, February 12). Pompeo Warns Eastern Europe on Chinese and Russian Meddling. *U.S. News*. Retrieved from <https://www.usnews.com/news/world/articles/2019-02-12/pompeo-warns-eastern-europe-on-chinese-and-russian-meddling>

Obama extends sanctions on Russia over aggression in Ukraine by one year. (2017, January 14). *Radio Free Europe*. Retrieved from <https://www.rferl.org/a/us-president-obama-extends-sanctions-russia-aggression-in-ukraine-one-year-march-2018/28232805.html>

Rice, C. (2018, August 8). Russia invaded Georgia 10 years ago. Don't say America didn't respond. *The Washington Post*. Retrieved from https://www.washingtonpost.com/opinions/russia-invaded-georgia-10-years-ago-dont-say-america-didnt-respond/2018/08/08/ba4279d4-9b3e-11e8-8d5e-c6c594024954_story.html?utm_term=.ead171f0a4ec

ÇALIŞMA YAŞAMINDA TOPLUMSAL CİNSİYET AYRIMCILIĞININ GÖRÜNÜMÜ

Süheyla ERİKLİ*

Öz

Ayrımcılık; yaş, toplumsal cinsiyet, ırk, engellilik ve cinsel yönelim gibi doğuştan yada sonradan sahip olunan birtakım özellikler nedeniyle bireyin toplumdaki diğer bireylere göre eşit olmayan uygulamalara veya davranışlara maruz kalması durumunu tanımlamaktadır. Bu durum bireyin eğitime, istihdama ve sosyal yaşama katılım konusunda dezavantajlı konumda yer almasında yol açmaktadır. Bu çalışmanın amacı ayrımcılık sorununu toplumsal cinsiyet eşitsizliği bağlamında ele alarak çalışma yaşamında toplumsal cinsiyet eşitsizliğini incelemektir. Bu amaçla Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerinden yararlanılmıştır. Çalışma sonucunda ayrımcılık sorunun hukuksal bir sorun olarak değerlendirilmesinin yanı sıra sosyal politika alanı içerisinde değerlendirilmesi ve ayrımcılık ile mücadele pozitif ayrımcılık uygulamalarının genişletilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal devlet, Sosyal politika, Ayrımcılık, Toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, Çalışma yaşamı,
Jel Kodları: J16

---

* Dr.Öğr.Üyesi Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Berat Cömertoğlu MYO, Ankara/Türkiye, serikli@ybu.edu.tr

Makale gönderim tarihi: 11.01.2020
Makale kabul tarihi: 26.01.2020

Gender Discrimination in Working Life

Abstract

Discrimination judges the individual or restricting members of one group from opportunities and resources by the reason of disability, gender identity, marital status, race, nationally, ethnicity as well as other categories. This situation causes disadvantage the individual's education, employment and social life participation. The main purpose of this study is research in the context of discrimination gender inequality in working life. For this reason was used to Türkiye Statistical Institute dataset. Consequently it is emphasized that discrimination is a subject of legal as well as social policy and anti-discrimination need to be positive discrimination practices.

Keywords: Social state, Social policy, Discrimination, Gender discrimination, Work life

Jel Codes: J16

Giriş

Toplumsal cinsiyet, sanayileşme süreci ile birlikte ortaya çıkan işbölümü ile yakından ilişkili bir kavramdır. Bu kavrama göre kadın ve erkeğin toplumsal rollerinin keskin bir biçimde birbirinden ayrıldığı toplumlarda kadın, toplumsal normlara bağlı olarak, ev içerisinde yer alan çocuklara, engelliye ve yaşlı bireylere yönelik “ücretsiz” bakım hizmetlerini ve günlük bakım işlerini yürüterek refah sağlayıcı konumunda bulunmaktadır. Erkek ise evin geçimini sağlamaya görevini üstlenmekte ve böylece aile içi iş bölümü gerçekleşmektedir. Nitekim Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) raporunda yer verildiği üzere günümüzde hala bazı kültürlerde ailelerin eğitime katılım için çocukları arasında seçim yapmaları gerektiğinde kız çocukları yerine erkek çocuklarını tercih ettikleri görülmektedir. Bu durumun nedeni kadının öncelikli rolünün evlenmek, çocuk doğurmak ve ev işlerini yapmak şeklinde görülmesi ile ilgilidir. Buna bağlı olarak kadın hane halkı içerisinde ikinci ya da üçüncü derecede ekonomik katkı sağlayan birey olarak görülmektedir (ILO,2009:8-9).

Toplumsal cinsiyet ayrımcılığı kavramının temelinde cinsiyet farklılığının toplumsal yapı ile kurduğu ilişki yatmaktadır ve bu kavram toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile yakından ilişkilidir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin genel anlamıyla sosyal, kültürel ve ekonomik yapıya ve hatta oluşturulan politikalara bağlı olarak fırsatlara ve kaynaklara erişimde kadınların aleyhine ortaya çıkan eşitsizlik durumudur. Söz konusu eşitsizlikler bireylerin zihin dünyasında bir “doğru bir gerçeklik” olarak algılanmakta ve bu durum toplumsal cinsiyet ayrımcılığına yol açmaktadır. Toplumsal cinsiyet ayrımcılığı işgücü piyasasında istihdama katılımda eşitsizlik, ücret eşitsizliği, meslekte yükselme ve terfi olanakları açısından eşitsizlik olarak kendisini göstermektedir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet eşitsizliği sorunu, çalışma yaşamında kadının işgücüne katılma durumundan başlayıp terfi olanaklarına kadar geniş yelpazede etkisi olan bir sorun alanıdır.

1. Ayrımcılık Kavramı

Fransız devrimi ile “eşitlik” söylemlerinin bütün dünyayı etkilemesi sonucunda 1789 yılında yayımlanan *Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi*'nin birinci maddesinde, Her bir bireyin hakları açısından özgür ve eşit şekilde doğduğu ve yaşadığı ifade edilmiş ve böylece eşitlik ilkesi ilk kez hukuki olarak düzenlenmiştir (Korkut, 2009:11). Ayrımcılık kavramı ise uluslararası alanda ilke kez 1948 yılında Birleşmiş Milletler tarafından yayımlanan İnsan

Hakları Evrensel Beyannamesinde düzenlenmiştir. Beyannamenin ikinci maddesinde; “Herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya başka bir görüş, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğuş veya herhangi başka bir ayırım gözetmeksizin bu bildirge ile ilan olunan bütün haklardan ve bütün özgürlüklerden yararlanabilir.” ifadesi ile yer almıştır. Sonraki yıllarda uluslararası alanda ayrımcılık ile ilgili pek çok sözleşme oluşturularak ayrımcılık yasaklanmasına rağmen ayrımcılığın ne demek olduğu açıkça tanımlanmamıştır. En genel tanımıyla ayrımcılık, bireyin doğuştan sahip olduğu özellikler yada sonradan sahip olduğu özellikler nedeniyle toplum içerisinde eşit olmayan davranış veya uygulamalara maruz kalması durumudur (Tokol, 2012: 158). Söz konusu kavram sosyolojik bağlamda ele alındığında bireye, gruba veya grubun üyelerine yönelik önyargılar sonucunda ortaya çıkan olumsuz tutum ve davranışlar olarak ifade edilebilirken (Göregenli, 2012:21); hukuksal bağlamda ele alındığında hukuk sisteminde eşit durumda olan bireylere, geçerli bir neden olmamasına rağmen bir hak veya yükümlülükle ilgili olarak isteyerek ya da istemeyerek eşit davranılmaması olarak tanımlanabilir (SES, 2015: 13). Sorun toplumsal yaşamda ortaya çıkış süreci ise şu şekilde sistematize edilebilir (Göregenli, 2008: 15);

Ayrımcılığın oluşması için ilk olarak hiyerarşik bir toplum örgütlenmesinin olması gerekmektedir ve bu hiyerarşik örgütlenmenin hem yukarısında hem de aşağısında yer alanlar açısından meşrulaştırılabilmesi için ayrımcı söylemlere ihtiyaç vardır. Bu dil aracılığı ile ayrımcılık doğallaşmakta ve yaygınlaşmaktadır. Bu duruma ek olarak ayrımcılık sorunu, ayrımcılığa uğrayan gruplara yönelik oluşturulan kalıp yargılar, önyargılar, çeşitli medya ve iletişim kanallarında haberlerin ve olayların ele alınış biçimleri aracılığı ile pekiştirilmektedir. Örneğin Kürtler, Ermeniler, Araplar, kadınlar, sarışınlar ile başlayan her cümle kalıp yargı barındırmaktadır. Söz konusu kalıp yargılar bireyleri bireysel niteliklerinden uzaklaştırıp grubun tüm üyelerini aynılaştırarak damgalamakta ve söz konusu kalıp yargılara maruz kalan gruplar toplumdakendileri için belirlenen sınırların dışına çıkmak istediklerine ayrımcılığa maruz kalmaktadır.

2. Sosyal Politika Açısından Ayrımcılık Sorunu

Sanayi devriminin bir sonucu olarak ortaya çıkan sosyal politika başlangıçta sadece işçi sınıfının çıkarlarını korumaya yönelik düzenlemeleri hedef almakta iken (Talas, 1992:14); zamanla toplumsal alanda ve ekonomi alanında yaşanan gelişmeler sosyal politika alanının

genişlemesine sebep olmuştur. Bu noktada (Koray, 2010:10) batı toplumlarında insan haklarının gelişimi, özgürlük, eşitlik ve adalet anlayışının önem kazanması ve ekonomi politikalarında yaşanan değişim toplumda sosyal koruma ihtiyacı olan bütün kesimlere ve gruplara yönelik politikalar üretilmesinin zeminini oluşturmuştur (Altan, 2006:4). Günümüzde ise bireylerin ve toplumların değişen ihtiyaçlarına bağlı olarak üçüncü kuşak sosyal politika olarak adlandırılan ayrımcılık, sosyal dışlanma ve dezavantajlı gruplar gibi yeni çalışma konuları sosyal politika alanına dahil olmuştur (Serdar, 2014:6).

Ayrımcılık sorununun sosyal politika alanı içerisinde yer alması hiç şüphesiz sosyal devlet olmanın bir gereğidir. Sosyal politika üreten devlet anlamına gelen sosyal devlet bir toplumda ortaya çıkan eşitsizlikleri ortadan kaldırmak ve daha fazla eşitlik yaratmak amacıyla gerekli düzenlemeleri devlet biçimi olarak tanımlanmıştır (Dedeoğlu, 2009:42). Bir diğer ifade (Özbudun, 2005: 99) ile sosyal devlet; devletin sosyal barış ve sosyal adaleti sağlamak amacı ile toplumsal ve ekonomik yaşama müdahalesini gerekli ve aynı zamanda meşru gören bir anlayış olarak tanımlanabilir. Diğer yandan gelişmesini insan hakları ve demokrasiye borçlu olan sosyal politika “vatandaşlık hakkı” çerçevesinde toplum üyeleri arasında eşitliği sağlamakla yükümlüdür (Koray, 2010: 8-9). Nitekim, Türkiye Cumhuriyet Anayasasının ikincimaddesinde belirtildiği üzere Türkiye Cumhuriyetinin sosyal bir hukuk devleti olması, devletin ayrımcılık sorunu ile mücadele etmesini zorunlu kılmaktadır.

Sosyal politikanın ayrımcılık sorunu ile ilgilenmesi sosyal politikanın toplumda “sosyal adalet” ve “sosyal bütünleşme” sağlama amacı taşıması ile ilgilidir. Sosyal adalet ilkesi toplumda aynı dönemde yaşayan bireylere eşit fırsatlar sağlanması durumudur. Devletin dezavantajlı grupları, dezavantajlı olmayan gruplar ile eşit duruma getirmeye yönelik pozitif bir yükümlülüğü bulunmaktadır. Bu yükümlülük sadece bir koruma yükümlülüğü olarak algılanmamalı aynı zamanda hakların her bir birey için standart hale getirilmesi ve adaletin sağlanması bakımından da önem taşımaktadır. Sosyal adaletin sağlanması ise fırsat eşitliğinin sağlanması ile gerçekleşmektedir (Koray, 2010:11).

Sosyal politikanın bir diğer hedefi olan sosyal bütünleşme hedefi sosyal farklılıkları azaltmak suretiyle bireyler ve gruplar arasında ortak denge, istek ve motivasyon yaratarak söz konusu grupların birbirine yaklaşmalarını sağlamayı ve bu ortak unsurların korunması ve geliştirilmesi aracılığı ile sosyal bütünleşmeyi amaçlamaktadır (Güven, 1995: 21). Bu noktada toplum içerisinde birtakım özel koşullar nedeniyle özel olarak korunması gereken “dezavantajlı gruplar” ın da diğer gruplarda olduğu gibi kimliklerini özgürce ortaya

koyabilmeleri ve bu gruplara yönelik ayrımcı davranışların engellenmesi, insan hak ve özgürlüklerinin bir parçasını oluşturmaktadır. Bu hak, devletlerin bireyler arasında eşitliği sağlama ve ayrımcılığı engellemekle yükümlü olan hukuk devleti ilkesi ile güvence altına alınmaktadır (Altan, 2006: 7).

Hukuk devleti ilkesi, ayrımcılık konusuna insan hakları bağlamında yaklaşarak “tüm bireyleri eşit niteliklere sahip varlıklar” olarak tanımlamaktadır (Göregenli, 2012: 19). “Şekli eşitlik” ya da “kanun önünde eşitlik” olarak kategorize edilen bu yaklaşım herkesin doğuştan eşit olduğunu varsayarak ayrımcılık yapılmadığı sürece herkesin eşit olduğunu kabul etmektedir (Gül ve Karan, 2011: 6). Eşit olmayan uygulamalar veya davranışlar karşısında ise cezai işlem ön görmektedir (Göregenli, 2008: 14). Ancak kanun önünde herkesin eşit olduğuna ilişkin yaklaşım, toplum içerisinde dezavantajlı konumda bulunan insanlara yönelik özel önlemler ve sosyal politikalar oluşturmasını içermediği için eşit bir toplum yaratmaya yetmemiştir. Bu durum maddi eşitlik ihtiyacı yaratmıştır. Maddi eşitlik anlayışı kişi veya gruplar arasında farklılık olduğunu, bu nedenle mevcut eşitsizlikleri gidermek için geçici özel önlemler alınması gerektiğini savunmaktadır (Gül ve Karan, 2011: 7).

3. Ayrımcılığın Ortaya Çıkış Şekilleri

Ayrımcılığın ortaya çıkış biçimlerine ilişkin farklı tasniflerin yapıldığı görülmektedir. Buna göre Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği ayrımcılık türlerini doğrudan ayrımcılık, dolaylı ayrımcılık, taciz ve makul uyumlaştırma yapmama olmak üzere dört kategoride incelerken; Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) doğrudan ayrımcılık, dolaylı ayrımcılık ve sistematik ayrımcılık olmak üzere üç kategoride tasnif etmiştir.

Doğrudan ayrımcılık, bir kişinin ya da bir grubun etnik köken, cinsel yönelim, engellilik gibi nedenlerden en az birinin sonucu olarak, toplumdaki diğer kişilere göre insan hak ve özgürlüklerindeneşit bir şekilde kullanmasını engellemeye ya da zorlaştırmaya yönelik her türlü söylemi, eylemi ifade etmektedir (Gül ve Karan, 2011: 14). Örneğin gençlerin tecrübesiz oldukları gerekçesi ile işe alınmamaları ya da kadının aile sorumlulukları nedeniyle çalışma yaşamında etkin olmayacağı gerekçesi ile iş ilanlarında erkek işçi aranması doğrudan ayrımcılığa örnek gösterilebilir. PwC şirketi tarafından 2018 yılında

yapılan Çalışma Hayatında Cinsiyet Eşitliği araştırması¹ sonucuna göre bir iş başvurusu yada iş görüşmesi sürecinde ayrımcılığa uğradığını düşünen kadınların oranı (%40) erkeklerin oranından (%19) iki kat fazla olduğu tespit edilmiştir.

Dolaylı ayrımcılık, bazı yasal düzenleme ve uygulamaların görünüşte ayrımcılık olarak anlaşılmasına rağmen bazı kişi ve gruplar üzerinde olumsuz etki yaratmasını ifade etmektedir (Gül ve Karan, 2011: 15). Örneğin (Demir, 2011: 774), iş ilanlarında işin niteliği gerektirmemesine rağmen, arandıkları nitelikler arasında “sağlık durumunun iş yapmaya elverişli olması” engellilere yönelik, yine işin niteliği gerektirmemesine rağmen uzun süreli seyahat etme şartının aranması kadınlara yönelik dolaylı ayrımcılığa neden olabilmektedir (Tokol, 2012: 159)

Dolayısıyla ayrımcılık, bir kişinin iletişimde olduğu veya akrabalık bağı ile bağlı olduğu bir başka kişinin özellikleri nedeniyle ayrımcılığa uğramasını içermektedir. Kürt kökenli biriyle evlenen kişinin çalışma ortamında ayrımcılık içeren eylemlere maruz kalması bu duruma örnek gösterilebilir (Gül ve Karan, 2011: 17).

Makul Uyumlaştırma Yapmama, işveren veya herhangi bir kişi ya da kuruluştan kaynaklanan bir düzenlemenin neden olduğu dezavantajları ortadan kaldırmaya yönelik gerekli tedbirlerin alınmaması durumudur (Yeşiladalı ve Ayata, 2011: 19). Ancak gerekli tedbirlerin alınmasına ilişkin söz konusu düzenlemeler pozitif ayrımcılık olarak nitelendirilmemelidir. Zira pozitif ayrımcılık, mevcut olan eşitsizliği gidermek amacı ile yapılan düzenlemeleri içerirken; “makul uyumlaştırma” eşitsizliğin oluşmasını engellemeye yöneliktir. Pek çok hukuk mevzuatında yeni olan bu kavramın engellilere yönelik olarak düzenlendiği görülmektedir. Örneğin engelli bir çalışan ile diğer çalışanlar arasında mesai saatlerinin aynı olması, engelli çalışanın diğer çalışanlara göre işyerine gelene kadar karşılaştığı zorluklar farklılık taşıdığından “makul uyumlaştırma yapmama” kaynaklı ayrımcılık” olarak değerlendirilebilir. Örneğin Yargıtay 2005 yılında vermiş olduğu bir kararda engelli kontenjanında çalışan bireyin masa başı işlerde çalıştırılması gerekmesine rağmen 8 saat ayakta kalacak şekilde çalıştırılmasının ve performansı nedeniyle işten çıkarılmasının haksız olduğuna ve işçinin engellilik durumuna göre performans değerlendirilmesi yapılması gerektiğine hükmetmiştir (Çetin, 2010: 29).

---

¹ Araştırma Türkiye genelinde üst düzey olarak tasnif edilebilecek (yönetici, sorumlu uzman, genel müdür, yönetim kurulu üyesi) 943 katılımcı ile 13.2.2018-21.02.2018 tarihleri arasında online anket aracılığı ile gerçekleştirilmiştir.

Taciz, Doğuştan yada sonradan sahip olduğu özellikler nedeniyle bireyin onurunu zedeleyecek, aşağılanmasına ve küçük düşürülmesi yol açacak davranışlardır (Gül ve Karan, 2011: 18). Genellikle işyerlerinde görülen ayrımcılığı bu türüne fiziksel görünümü ve cinsel yönelimi nedeniyle lakap takmalar, dini ve inancı nedeniyle alay etme durumları örnek gösterilebilir.

Sistemik ayrımcılık ise toplumda belirli grupların sürekli bir biçimde ayrımcılığı uğraması; ayrımcılığın adeta standart bir uygulama haline dönüşmesidir. Arabistan'da kadınların araba kullanmasının yasak olması bu duruma örnek gösterilebilir.

4. Bir Ayrımcılık Türü Olarak Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı

Toplumsal cinsiyet; toplumun kültürü, değerleri, gelenekleri, görenekleri, inançları, normları ve üretim yapısının kadına ve erkeğe yüklemiş olduğu anlamı ifade etmektedir (Çaha, Çaha ve Yılmaz, 2016:25). Bir diğer ifade ile toplumsal cinsiyet, toplumunkadından ve erkekten beklediği sosyal rol ve kültür ile ilgili bir kavramdır. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet kavramı kadının ve erkeğin doğuştan getirdiği özellikler olmayıp toplumsal ilişkiler ağının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Bora, 2016:22). Özellikle geleneksel aile yapılarının devam ettiği ve kadının sosyal yaşama katılımının sınırlı olduğu toplumlarda toplumsal cinsiyet rolleri daha keskin olmakta; kadınlar annelik ve eş görevleri ile erkekler ise mesleki ünvanları ile tanımlanmaktadır (Bilek, 2017:13).

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği kavramının temelinde sanayileşme süreci ile ortaya çıkan toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü yer almaktadır. Daha açık ifade etmek gerekirse sanayileşme süreci öncesinde üretim hanenin ihtiyaçlarını karşılamak amacı ile hane içerisinde gerçekleştirilen bir eylemdir. Üretim alanı ile yeniden üretim alanının aynı mekanda olması toplumda kadının ve erkeğin cinsiyet rollerinde sert bir ayrımın olmasını engellemiştir. Ancak sanayi devrimi ile birlikte üretimin ev dışına çıkması bir diğer ifade ile kamusallaşması ücretsiz çalışma (ev işi-yeniden üretim) ile ücretli çalışma (üretim) ayrımına yol açarak kadın ile erkek arasında cinsiyete dayalı işbölümü kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur (İlkkaracan, 2010: 7).

Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Kaldırılmasına İlişkin Sözleşmede kadının insan hakları ve temel özgürlükler başta olmak üzere sahip olduğu politik, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni hakların kullanılmasını engellemeye yönelik her

türlü eylem cinsiyet ayrımcılığı olarak tanımlanmıştır. Toplumsal cinsiyet ayrımcılığın temelinde diğer ayrımcılık türlerinde olduğu gibi kalıplaşmış yargılar yatmaktadır. Söz konusu yargılar toplumda hangi rol ve görevlerin geleneksel olarak “erkeksi” ya da “kadınsı” olarak kategorize edildiğini gösteren kültürel ve sosyal yaklaşımdan beslenmektedir. Bu yaklaşım yaygın olarak aile yapısını muhafaza etmeye çalışan geleneksel toplumlarda görülmekte ve bu toplumlarda ev içi hizmet ve bakım hizmetlerinden kadın sorumlu tutulurken, evin geçimini sağlama görevi erkeğe verilmektedir (Mingione, 2010: 271). Böylesi bir ayırım kadınların toplumsal yaşamın çeşitli alanlarına ulaşmasını engellemekte ve ulaşan kadınların ayrımcı söylemler ve uygulamalara maruz kalmasına neden olmaktadır.

4.1.İşgücü Piyasasında Cinsiyet Ayrımcılığının Ortaya Çıkış Şekilleri

Kadının işgücü piyasasında yer almasına imkan sağlayan gelişmeler toplumsal cinsiyetin bir sorun olarak ön plana çıkmasında önemli role sahiptir. Zira kadının işgücü piyasasında yer almak istemesitoplum tarafından belirlenen sınırların dışına çıkması anlamına gelmektedir ve bu durum çalışma yaşamında kadının “ek işgücü” olarak görülmesine ve ayrımcılık içeren uygulamalar ile karşılaşmasına yol açmaktadır.

İşgücü piyasasında cinsiyet ayrımcılığı; yatay ayrımcılık ve dikey ayrımcılık olmak üzere iki kategoride değerlendirilebilir. Yatay (horizontal) ayrımcılık kendi içerisinde ücret ayrımcılığı ve meslek ayrımcılığı olarak iki gruba ayrılmaktadır. Meslek ayrımcılığı, işlerin yada mesleklerin “kadın işi” ve “erkek işi” olarak ayrılmasını ifade etmektedir (Parlaktuna, 2010: 122). Çoğu geleneksel ülkede kadınlar; temizlik, yemek, giysi yıkama gibi günlük ev işlerinde çalıştırılırken; daha mekanik, teknik ve elektronik bilgi ve beceri gerektiren işler erkek işi olarak görülmektedir. Türkiye’de en tipik örnek hemşire ve öğretmenliğin kadın mesleği, polis ve mühendis gibi teknik işlerin erkek mesleği olarak değerlendirilmesidir.

Çalışma yaşamında görülen toplumsal cinsiyet ayrımcılığının bir diğer türü ücret ayrımcılığıdır. Ücret ayrımcılığı cinsiyet farklılığı nedeniyle eşit işe eşit ücret ödenmemesi durumudur. Bir diğer ifade ile aynı işi yapmalarına rağmen kadın çalışanların erkek çalışanlara daha düşük ücret almaları durumudur ve TÜİK’in 2018 yılına ait meslek grubuna grubuna göre yıllık ortalama brüt ücret ve ücret farkına verilerine göre cinsiyetler arası ücret farkı % 7,7 olarak hesaplanmıştır (www.tuik.gov.tr).

Dikey (vertical) ayrımcılık ise aynı iş organizasyonu yada meslek grubu içerisinde hiyerarşik

olarak kadınların erkeklerden daha alt pozisyonlarda yer alması veya çalışma kariyerlerinde belirli bir noktadan sonra yükselmemeleri durumudur (ILO, 2008:5). Müdür ve yöneticilik pozisyonlarında çoğunlukla erkeklerin; müdür yardımcılığı, koordinatör gibi daha alt düzey pozisyonlar için ise kadınların tercih edilmesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Bu durumun temelinde işverenin kadın çalışan evlendiğinde ve çocuk sahibi olduğunda verimliliği düşeceği ve işten ayrılacağı algısı yatmaktadır. Dolayısıyla işveren açısından toplumsal cinsiyet temelli algı kadınlara yönelik negatif ayrımcılık içeren uygulamalara yol açmaktadır (ILO, 2009: 4). Bir diğer ifade ile işverenler bakım sorumluluğunun kadına ait olduğu ve bu durumun sonucunda kadının çalışma yaşamına ait sorumluluk yerine getiremeyeceğine ilişkin sahip oldukları inanç özellikle üst kademedeki kadınların daha az tercih edilmesine yol açmaktadır. Aksu, Çek ve Şenol tarafından kadınların müdür olmalarının önündeki engelleri araştıran çalışmada araştırmaya katılan kadın ve erkek müdürlertemel sorunun toplumsal ön yargılardan ve cinsiyet ayrımcılığındankaynaklandığını ifade etmişlerdir (Aksu, Çek ve Şenol, 2013: 158).

4.2.Türkiye İşgücü Piyasasının Cinsiyet Açısından Durumu

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından üretilen temel işgücü göstergelericinsiyet dağılımı açısından incelendiğinde kadınların işgücüne katılma oranının2019 yılında %34,3 erkeklerin işgücüne katılma oranının ise %71,1 olduğu görülmektedir. Tablo 1 ekonomik faaliyetin dağılımı açısından incelendiğinde kadınların (58,6) ve erkeklerin (55,7) ağırlıklı olarak hizmet sektöründe yer aldıkları görülmektedir. Kadınların yoğunlukta olduğu ikinci sektör tarım sektörü (25,4) iken erkeklerin sanayi sektöründe (21,7) yoğunlaştığı görülmektedir.

Tablo 1. Temel İşgücü Göstergeleri, %

		İ.K.O	İstihdam	İşsizlik	Tarım sek.çal.	Sanayi sek.çal.	İnşaat sek.çal.	Hizmet sek.çal.
Erkek	2018	72.6	66.5	8.4	15.0	21.5	10	53.4
	2019	71.1	63.3	11.8	14.9	21.7	7.7	55.7
Kadın	2018	34.3	30.1	12.4	26.9	15.0	1.0	57.1
	2019	34.3	29.3	14.9	25.4	15.2	0.8	58.6

Kaynak: TÜİK, www.tuik.gov.tr

Bireylerin işgücüne dahil olmama nedenlerinin gösterildiği Tablo 2’de söz konusu

nedenlerin cinsiyet açısından farklılık gösterdiği görülmektedir. 2019 yılı verilerine göre kadınların çoğunluğu (%54,4) ev işleri ile meşgul oldukları için işgücüne katılmadıklarını belirtirken, erkeklerin çoğunluğu (%42,6) emekli oldukları için işgücüne katılmadıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 2. İşgücüne Dahil Olmayanların Nedenlerine Göre Dağılımı, (%)

İşgücüne dahil olmama nedeni	Toplam		Erkek		Kadın	
	2018	2019	2018	2019	2018	2019
İş aramayıp çalışmaya hazır olanlar	7.2	7.9	9.4	9.7	6.3	7.2
Mevsimlik çalışanlar	0.5	0.4	0.6	0.4	0.5	0.3
Ev işleriyle meşgul	38.6	38.3	-	-	54.4	54.4
Eğitim/öğretim	17.0	16.1	28.4	26.6	12.4	11.7
Emekli	15.5	17.0	40.1	42.6	5.5	6.2
Çalışamaz halde	14.6	13.6	16.9	15.1	13.6	13.0
Diğer	6.6	6.7	4.6	5.6	7.4	7.1

Kaynak: İşgücü İstatistikleri Nis.an 2019, www.tuik.gov.tr

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından kişilerin bakım sorumluluklarının işgücü piyasasına katılımları üzerindeki etkisini tespit etmeye yönelik olarak 2018 yılında gerçekleştirilen araştırmada, işgücüne dahil olmayan grup içerisinde bakım sorumluluğu bulunan erkek oranının %14,8; bakım sorumluluğu bulunan kadın oranının ise %45,9 olduğu tespit edilmiştir (www.tuik.gov.tr). Bu sonuç Türkiye’de bakım sorumluluğunun ağırlıklı olarak kadınlarda olduğunu ve bu durumun kadınların işgücüne katılımı önünde bir engel olduğunu araştırmalara yansımaktadır.

Tablo 3. Kamu sektöründe Yer Alan Bireylerin Cinsiyet Dağılımı

	Vali		Kaymakam		Cumhuriyet savcısı		Hakim		Büyükelçi		MB Meclis Üye Sayısı	
	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E
2010	0	81	17	768	316	4114	2397	5252	21	169	0	7
2011	1	80	18	780	361	4202	2731	5437	23	170	0	7
2012	1	80	22	837	333	4336	3154	6218	22	167	0	7
2013	1	80	22	836	310	4379	3738	6905	26	168	0	7
2014	1	80	21	857	343	4948	3702	6769	32	198	0	7
2015	2	79	17	852	348	4560	3691	6691	37	202	0	7

2016	3	78	14	852	441	4382	4697	6675	43	201	0	7
2017	2	79	16	781	463	4396	4836	6694	51	198	0	7
2018	3	78	15	775	790	5286	6169	7625	56	197	0	7

Kaynak: TÜİK, Toplumsal Yapı ve Cinsiyet İstatistikleri, www.tuik.gov.tr

2019 yılında kamu çalışanlarının %38,41'inin kadın %61,9'unun erkek olduğu tespit edilmiştir (Türkiye'de Kadın, 2019: 58). Tablo 3'de görüldüğü üzere 2018 yılı itibariyle 3 kadın vali, 15 kadın kaymakam, 790 kadın cumhuriyet savcısı, 6169 kadın hakim ve 56 kadın büyükelçi görev yapmaktadır. Hakim ve Savcılar Kurulunun 2019 yılı ocak ayı verilerine göre toplam 13.444 hakimin %45,3'ü, 6.065 savcıdan %12,8'i kadındır (Türkiye'de Kadın, 2019: 58). 2010-2018 yılları arasında kadın cumhuriyet savcısı, hakim ve büyükelçi oranının, erkek cumhuriyet savcısı, hakim ve büyükelçi orana göre daha fazla artış yaşandığı görülmektedir. Ancak söz konusu yılları arasında merkez bankasında kadın meclis üyesinin olmaması dikkat çekmektedir.

Tablo4. Kamu Sektöründe Üst Düzey Memur Verileri, 2019

	Kadın çalışan	Toplam üst düzey çalışan	Oran
Vali	2	81	2.4
Genel müdür	12	152	7.89
Genel müdür yardımcısı	43	345	12.46
Başkan	5	35	14.29
Başkan yardımcısı	7	119	5.88
Daire başkanı	403	2.729	14.77
Kaymakam	17	848	2.36
Bölge müdürü	4	199	2.01
Bölge müdür yardımcısı	19	457	4.16
İl müdürü	18	912	1.97
Toplam üst düzey	532	5.877	

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. 2019, Türkiye'de Kadın, s.57

Bakan yardımcıları, Müsteşar, Müsteşar Yardımcısı, kaymakamlar, bağlı kurum başkanı, bağlı kurum başkan yardımcısı, bakanlık bünyesinde genel müdürler, genel müdür yardımcıları, il müdürleri, başkanlık müşaviri, bağlı kurum başkan yardımcıları, ilişkili kurum başkanları ve yargı organları başkanları üst düzey memur; olarak tasnif edilmektedir. Tablo 4'de görüldüğü üzere 2008 yılında üst düzey kadın memur oranı %7,32 iken 2018 yılında üst düzey kadın memur oranı %9 olarak gerçekleşmiştir (www.tuik.gov.tr). Üst

düzyer memurluk içerisinde en yüksek kadın çalışanın yer aldığı pozisyon %14,77 oranı ile daire başkanlığı iken; en düşük kadın çalışan oranının yer aldığı pozisyon %1,97 ile il müdürlüğü makamıdır. Bürokraside üst düzey yöneticiler cinsiyet açıdan incelendiğinde ise yöneticilerin %90,95'inin erkek, %9,05'inin ise kadın olduğu görülmektedir (Türkiye'de Kadın, 2019:57).

Tablo 5. Cinsiyete Göre Rektör Sayısı ve Oranları

Eğitim- öğretim yılı	Devlet üniversitesi					Özel üniversite				
	Toplam	Erkek	Kadın	Erkek (%)	Kadın (%)	Toplam	Erkek	Kadın	Erkek (%)	Kadın (%)
2015/2016	112	110	2	98.2	1.8	65	52	13	80.0	20.0
2016/2017	112	109	3	97.3	2.7	68	55	13	80.9	19.1
2017/2018	127	121	6	95.3	4.7	68	56	12	82.4	17.6
2018/2019	1270	121	6	95.3	4.7	70	56	14	80.0	20.0

Kaynak :TÜİK, www.tuik.gov.tr

Rektör oranları incelendiğinde yıllar içerisinde kadın devlet üniversitelerindeki rektör sayılarında bir artış olduğu görülmektedir ve fakat devlet üniversiteleri ile özel üniversiteler oransal olarak karşılaştırıldığında, devlet üniversitelerindeki kadın rektör oranının özel üniversitede görev yapan rektör oranının oldukça gerisinde kaldığını ifade etmek mümkündür. 2018-2019 eğitim-öğretim yılında devlet üniversitelerinde görev yapan kadın rektör oranı %4,7; özel üniversitede görev yapan kadın rektör oranı %20'dir.

5. Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı ile İlgili Hukuki Düzenlemeler

Cinsiyet ayrımcılığı ile mücadelenin başlangıcı Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 1981 yılında oluşturulan ve 1985 yılında Türkiye tarafından imzalanan Kadına Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ne (CEDAW) dayanmaktadır. Sözleşme; kadınlara yönelik ayrımı açıklayarak ve taraf devlete kadınlara karşı ayrımın önlenmesi ve ortadan kaldırılmasına yönelik yasal düzenlemeler yapma ve cinsiyet eşitliği sağlamaya yönelik geçici ve özel önlemler de dahil olmak üzere tüm uygun önlemleri alma görevini vermektedir. Bu noktada taraf devletler eşitsizliği yeniden üreten geleneksel kalıp yargılarını ortadan kaldırmak, eşitlikçi tutum ve davranışları geliştirmek ve kadın sorunlarının

görüldüğü pek çok konuda önlem almak ile görevli kılınmıştır.

Türkiye, uluslararası bağlamda, Birleşmiş Milletler başta olmak üzere Avrupa Birliği ve Uluslararası Çalışma Örgütü'nüncinsiyet ayrımcılığı ile mücadeleye ilişkin çeşitli alanlarda oluşturdukları yirmiden fazla sözleşmenin ve direktifin* tarafıdır. Söz konusu düzenlemelerden çalışma yaşamına ilişkin ön plana çıkan düzenlemeleraşağıdaki şekilde sıralanabilir;

- Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Sözleşme (1966),
- Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Sözleşme (1966),
- ILO, 100 Sayılı Eşit Ücret Sözleşmesi (1967),
- ILO, 111 Sayılı Ayrımcılık (İş ve Meslek) Sözleşmesi (1967),
- Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (1979),
- Avrupa Birliği, İstihdamda, Mesleki Eğitimde, Meslekte Yükselmeye ve Çalışma Koşullarında Kadın ve Erkeğe Eşit Muamele İlkesinin Uygulanmasına İlişkin 2002/73/EEC Sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konsey Direktifi.
- Kendi Namına Çalışan Kadın Ve Erkeklerle Eşit Muamele Direktifi (1986/613/EC)
- Hamilelik Direktifi (1992/85/EC)
- Ebeveyn İzni Direktifi (1996/34/EC)
- Yarı Zamanlı İş Akdi İle Çalışanlar Direktifi (1997/81/EC)
- Belirli Zamanlı İş Akdine Bağlı Olarak Çalışanlar Direktifi (1990/70/EC)
- İstihdam ve Meslek Sahibi Olma Konularında Erkek ile Kadınlara Eşit Fırsatlar Tanınması ve Eşit Muamelede Bulunması İlkesinin Uygulanmasına İlişkin Direktif (2006/54/EC)
- İrk ve Etnik Kökene Bakılmaksızın Kişilere Eşit Muamelede Bulunması İlkesinin Uygulanmasına İlişkin Direktif (2000/43/EC)
- İstihdam ve İş Konusunda Eşit Muamele İçin Bir Genel Çerçeve Oluşturulmasına İlişkin Direktif (200/78/EC)

Ulusal mevzuatta çalışma yaşamına ilişkinayrımcılık ile mücadeleye işgücü piyasalarında eşitliği sağlamaya yönelik düzenleme, 2003 yılında yürürlüğe giren 4857 sayılı İş Kanununun beşinci maddesinde “eşit davranma ilkesi”ile düzenlenmiştir; iş ilişkisinde dil, ırk, cinsiyet,

---

* Avrupa Birliğiayrımcılık ile ilgili düzenlemeleri direktifler aracılığı ile yapmaktadır. Direktiflerde tam eşitliğe ulaşmanın sadece ayrımcılığın yasaklanması ile sınırlı kalmaması gerektiğini; hukuk önünde eşitlik sağlamanın yanı sıra fırsat eşitlik ve pozitif ayrımcılık düzenlemelerinin de öneminin altını çizmektedirÇetin, 2010:22).

siyasal düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ve benzeri sebeplere dayalı ayırım yapılamayacağı ve bunun yanı sıra aynı veya eşit değerde bir iş için cinsiyet nedeniyle daha düşük ücret kararlaştırılmayacağı belirtilmiştir. Bu madde ile iş ilişkisinde cinsiyet de dahil olmak üzere her türlü ayrımcılık yasaklanmış, eşit davranma ve aynı veya eşit değerdeki bir iş için eşit ücret ilkesi benimsenmiştir.

Anayasanın 10. Maddesinde 2004 yılında yapılan değişiklik ile “*kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet bu eşitliğin yaşama geçirilmesini sağlamakla yükümlüdür*” fıkrası eklenmiş, yine aynı maddede çocuklar, yaşlılar, özürllüer, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmayacağı belirtilmiştir. Yapılan bu düzenleme ile devlet bu eşitliğin sağlanması için gerekli tedbirleri alma yükümlülüğü üstlenmiştir. Dolayısıyla bu değişiklik devlete, kadınlar, yaşlılar, engelliler gibi ayrımcılığa uğrayan gruplara yönelik pozitif ayrımcılık yapma yükümlülüğü getirmiştir. Zaten sosyal devlet olmanın gereği olan bu yükümlülük, 2004 yılında yapılan bu düzenleme ile bir kez daha vurgulanmıştır.

Ayrımcılık ile mücadelede atılan son derece önemli bir diğer adım 6710 Sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu ile Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumunun kurulmasıdır. 2016 yılında kurulan kurum; istihdam, sosyal yardım ve sosyal hizmetler başta olmak üzere birçok konuda ayrımcılığın önlenmesi ve öte yandan mevcut eşitsizliklerin giderilmesi için gerekli tedbirleri almakla yükümlü tutulmuştur.

6. İşgücü Piyasasında Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Sağlamaya Yönelik Düzenlemeler

İşgücü piyasasında cinsiyet eşitliğini sağlama yönelik politika uygulamaları üç farklı perspektif doğrultusunda üretilmektedir. Bu perspektiflerden ilki “eşitlik” politikalarıdır. Bu politikalar kanunlar aracılığı düzenlenmekte ve kadın ve erkeğin aynı olduğu varsayımına dayanmaktadır. Örneğin 4857 sayılı İş Kanununun beşinci maddesinde “eşit davranma ilkesi” bu perspektif içerisinde yer almaktadır. İkinci politika biçimi kadın ve erkek arasındaki “farklılık” üzerine kurgulanmıştır. Bu perspektifte toplumsal cinsiyet farklılığının olduğu kabul edilmekte ve kadınlara yönelik pozitif ayrımcılık içeren düzenlemeler yapılması gerektiği vurgulanmaktadır (İlkkaracan, 2010: 8). Kadınlara yönelik pozitif ayrımcılık uygulamalarının en tipik örneği kadın girişimciliğine desteklemeye yönelik olarak Türkiye İş

Kurumu (İŞKUR) ve Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) tarafından uygulanan programlar ve yine kadın istihdamını arttırmak amacıyla sosyal güvenlik primlerinin bir kısmından işverenin muaf tutulmasına yönelik düzenlemedir.

Üçüncü perspektif ya da üçüncü nesil politikalar ise toplumsal cinsiyet rollerinin dönüştürülmesine yönelik kurgulanmaktadır. İş ve aile yaşamının uyumlaştırılması politikaları üçüncü perspektifi temsil eden bir politika biçimini temsil etmektedir. Bu politikalar işgücü piyasalarında esnek emek talebindeki artış sonucu Avrupa Birliği'nin gündemine girmiştir (Dedeoğlu, 2009: 52). İş ve aile yaşamını uyumlaştırma politikaları hane ve hanehalkı bakımına ilişkin yemek, temizlik, çocuk bakımı gibi ev içerisindeki iş yükü ile işyerindeki sorumlulukları dengelemeye çalışan politikalar bütünüdür. Bu noktada uyumlaştırma politikalarının çalışma zamanına ve izinlere ilişkin yasal düzenlemeler ile çocuk, yaşlı ve engelli bakım hizmetlerine ilişkin kurumsal düzenlemeler olmak üzere birbirini tamamlayan iki ayaklı bir yapıya sahip olduğu söylenebilir (İlkaracan, 2010: 8). Yasal düzenlemelerin içeriği ebeveyn izni düzenlemeleri, çocuk bakım hizmetleri ve esnek çalışma politikalarından oluşmaktadır. Ebeveyn izni düzenlemeleri ise analık izni, babalık izni ve ebeveyn izninden oluşmaktadır.

Türkiye'de iş ve aile yaşamının uyumlaştırılmasına yönelik düzenlemelerin, 2014 yılından itibaren yapıldığı görülmektedir. Söz konusu düzenlemeler 10. Kalkınma planına dayalı olarak gerçekleştirilmektedir. Kalkınma planı içerisinde 25 öncelikli dönüşüm programı belirlenmiş olup, söz konusu dönüşüm alanlarından birisini Ailenin ve Dinamik Nüfus Yapısının Korunması Eylem Planı oluşturmaktadır. Eylem tedbirleri incelendiğinde çoğunlukla doğuma bağlı izinlerin ve hakların güçlendirilmesi, ebeveynlere çocuklarının ilkokula başlama yaşına kadar kısmi süreli çalışma hakkı getirme gibi iş ve aile yaşamının yasal mekanizmalar ayağına ağırlık verildiği görülmektedir. Bu düzenlemeler 6663 sayılı Gelir Vergisi Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunun 21. ve 22. maddeleri işe yasalaşmış ve bu düzenleme ile 4857 sayılı İş Kanununun kısmi ve tam süreli iş sözleşmesi ve analık ve süt izni maddelerini düzenleyen 13. ve 74. maddelerine eklemeler yapılmıştır. 4857 sayılı kanunun 13.maddesi kapsamında 2016 yılında çıkartılan Analık İzni veya Ücretsiz İzin Sonrası Yapılacak Kısmi Süreli Çalışmalar Hakkında Yönetmelik de iş ve aile yaşamının uyumlaştırılması konusuna esas teşkil etmektedir.

Tablo 8. Özel Sektör Bağlamında İş-Aile Yaşamının Uyumlaştırılmasına Yönelik Düzenlemeler

Analık izni	İsteği halinde doğumdan önce sekiz ve doğumdan sonra sekiz hafta olmak üzere toplam on altı hafta süreli ve çoğul gebelik halinde bu süreye iki hafta süre eklenmesi suretiyle ortaya çıkan on sekiz hafta süreli izin verilir. Bu sürelerin sonunda kadının isteği halinde altı aya kadar ücretsiz izin verilir. Doğumda veya doğum sonrasında annenin ölümü hâlinde, doğum sonrası kullanılmayan süreler babaya kullanılır. Kadın işçilere bir yaşından küçük çocuklarını emzirmeleri için günde toplam bir buçuk saat süt izni verilir. Analık izninin bitiminden itibaren çocuğunun bakımı ve yetiştirilmesi amacıyla ve çocuğun hayatta olması kaydıyla kadın işçi ile üç yaşını doldurmamış çocuğu evlat edinen kadın veya erkek işçilere istekleri hâlinde birinci doğumda altmış gün, ikinci doğumda yüz yirmi gün, sonraki doğumlarda ise yüz seksen gün süreyle haftalık çalışma süresinin yarısı kadar ücretsiz izin verilir.	
Çocukbakım hizmetleri	Yaşları ve medeni durumlarına bakılmaksızın 100-150 kadın çalışanı olan işyerlerinde işverenin işyerine en çok 250 metre uzaklıkta emzirme odası kurması zorunludur. Yine yaşları ve medeni durumlarına bakılmaksızın 0 ile 6 yaş arasındaki çocukların bırakılması, bakımı ve emzirilmesi için işveren tarafından yurt kurulması zorunludur.	
Esnek çalışma	Kısmi süreli çalışma: İşçinin, işyerinde tam süreli iş sözleşmesi ile yapılan emsal çalışmanın üçte ikisi oranına kadar yaptığı çalışmayı ifade eder.	Analık halinde çalışma ve süt izni"ni düzenleyen 13. Madde ile doğumdan önce sekiz ve doğumdan sonra sekiz hafta olmak üzere toplam on altı hafta süreli ve çoğul gebelik halinde bu süreye iki hafta süre eklenmesi suretiyle ortaya çıkan on sekiz hafta süreli izinlerin bitimi ilâ, mecburi ilköğretim çağının başladığı tarihi takip eden aybaşı arasında ebeveynlerden birinin kısmi süreli çalışma talebinde bulunabilmesi imkanı getirilmiştir.

Kaynak: Ailenin ve Dinamik Nüfus Yapısının Korunması Eylem Planı, İş Kanunu, Analık İzni veya Ücretsiz İzin Sonrası Yapılacak Kısmi Süreli Çalışmalar Hakkında Yönetmelik, Gebe veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelikten derlenmiştir.

Değerlendirme ve Sonuç

1985 yılında Türkiye tarafından imzalanan Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) cinsiyet ayrımcılığı ile mücadelenin temelini oluşturmaktadır. Sözleşmede taraf devletler eşitsizliği yeniden üreten geleneksel kalıp yargılarını ortadan kaldırmak, eşitlikçi tutum ve davranışları geliştirmek ve kadın sorunlarının görüldüğü pek çok konuda önlem almak ile görevli kılınmıştır. Özellikle 2000'li yılların başında Avrupa Birliği'ne üye olma sürecine yönelik düzenlemelerin hız kazanması ve kadınların işgücü piyasasına katılmasını sağlayan gelişmelerin yaşanması toplumsal alanda cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik düzenlemelerin artmasına sebep olmuştur. Anayasa başta olmak üzere ulusal pek çok düzenlemede cinsiyet eşitliği sağlama vurgusu ön plana çıkmıştır. Yine bu kapsamda istihdam, sosyal yardım ve sosyal hizmetler başta olmak üzere birçok konuda ayrımcılığın önlenmesi ve mevcut eşitsizliklerin giderilmesi amacıyla 2016 yılında Türkiye

İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu kurulmuştur. Atılan bu adımlar ayrımcılık ile mücadele ve toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama açısından hiç şüphesiz büyük önem taşımaktadır. Ancak bu düzenlemelere rağmen özellikle işgücü piyasasında kadına yönelik ayrımcılık içeren uygulamaların büyük oranda devam ettiği görülmektedir. Bu durum toplumsal normları ve davranış kalıplarını değiştirecek niteliğe sahip cinsiyet eşitliği politika uygulamalarına ağırlık verilmesi gerektiğini göstermektedir. Bir diğer ifade ile iş-aile yaşam dengesini sağlamaya yönelik politikalar aracılığı ile işgücü piyasasında kadının dezavantajlı konumu ortadan kaldırılacağı ve kadınların ayrımcı muamelelerle daha az karşılaşacağı öngörülmektedir. Bu noktada Türkiye’de sözpolitikaların içeriği incelendiğinde özellikle özel sektörde erkekleri kapsayan düzenlemelerin olmadığı görülmektedir. Bir diğer ifade ile iş-yaşam dengesini sağlamaya yönelik düzenlemelerin öznesinin kadınlar olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumun her ne kadar kadınların istihdama katılımı noktasında fayda sağlasa da ayrımcılık ile mücadele ve eşitliğin sağlanması konusunda sınırlı düzeyde etki alanına sahip olacağı düşünülmektedir. Bu nedenle iş-aile yaşamının uyumlaştırılması politikaları içerisinde başta babalık izni olmak üzere ebeveyn izni ve devlet eliyle gerçekleştirilen kreş ve bakım evi gibi çocuk bakım hizmetlerinin yaygınlaştırılması faydalı olacaktır.

Diğer yandan işgücü piyasasında kadınlara yönelik ayrımcılık ile mücadelede kota uygulamalarına yer verilebilir. Genellikle kadınların siyasal yaşama katılımını arttırmaya yönelik olarak uygulanan kota uygulamaları, belirli bir iş veya eğitim kurumlarında kontenjanı belli olan pozisyonların belirli bir oranın, ırk, din, cinsiyet nedeniyle ayrımcılığa uğrayan dezavantajlı gruplara ayrılmasıdır (Akbaş, 2013: 168). Örneğin Almanya’da 2016 yılından itibaren borsaya kayıtlı firmaların denetim kurullarında yüzde 30 kadın kotası uygulandığı ve kısa vadeli de olsa eşitliği sağlamaya yönelik olumlu sonuçlar alındığı görülmektedir (<https://www.dw.com>). Dolayısıyla gerek özel sektörde gerekse kamu sektöründe belirlenecek kota uygulamalarının toplumsal cinsiyet ayrımcılığı ile mücadelede bir araç olabileceği düşünülmektedir.

Kaynaklar

Akbaş, K., Şen, İ.G. (2013), “Türkiye’de Kadına Yönelik Pozitif Ayrımcılık: Kavram, Uygulama ve Toplumsal Algılar”,*Anadolu üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 165-189.

Akpınar, A. (2014), “Cinsiyet Kimliği veya Cinsel Yönelim Temelli Ayrımcılık ve Damgalanma”,*Türkiye Biyoteknik Dergisi*, 1(3), s.149-153.

Aksu, A., Çek, F., Şenol B. (2013), “Kadınların Müdür Olmalarının Önündeki Cam Tavan ve Cam Tavanı Aşma Stratejileri’ne İlişkin İlköğretim Okulu Müdürlerinin Görüşleri”,*Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (25), 133 – 160.

Altan, Ö.Z. (2006),*Sosyal Politika Dersleri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları:Eskişehir.

Analık İzni veya Ücretsiz İzin Sonrası Yapılacak Kısmi Süreli Çalışmalar Hakkında Yönetmelik. (2016),Resmi Gazete Sayı : 29882, Erişim adresi www.resmigazete.gov.tr

Avrupa Birliği. (2015), Avrupa Birliği Katılım Sürecinde Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik Konferansı Raporu, https://www.ab.gov.tr/files/000files/2015/11/2015_turkiye_raporu.pdf, E.T. 20.10.2019.

Avrupa Birliği Eşleştirme Projesi. (2012). Türkiye’de Çalışma Hayatında Toplumsal Cinsiyete Açılan Kapılar, https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:9mLTY6kxbvoJ:https://www.bmas.de/SharedDocs/Downloads/DE/PDF-Publikationen/a801gleichberechtigung-geschlechtertuerkisch.pdf%3F__blob%3DpublicationFile%26v%3D2+&cd=2&hl=tr&ct=clnk&gl=tr&client=safari E.T.15.09.2019.

Balahur, D. (2009), Human Rights and the Anti-discrimination Practies in the EU Social Policy, Centre for Social Management and Community Development (CSMCD).

Bora, A. (2016), *Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emegi ve Kadın Öznelliğinin İnşası*,İletişim Yayınları: İstanbul:

Buz, S. (2015), Yaşlı Bireylere Yönelik Yaş Ayrımcılığı, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*,Bahar, 14(53), 268-278.

Candan, A., Yılmaz, V. (2012), *Türkiye’de Eşitsizlikler*, Bilnet Matbaacılık:İstanbul:

Çaha, H., Çaha, Ö., Yılmaz, E.S.A (2016),*Türkiye’de Cam Tavan Sendromu Hizmet Sektöründe Kadın*, KADEM-Kadın ve Demokrasi Derneği.

Çayır, K. (2012), “Gruplararası İlişkiler Bağlamında Ayrımcılık”,*Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul., 5-17.

Çayır, K. (2012), “Yaşçılık/Yaşa Dayalı Ayrımcılık”, *Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul., 175-188.

Çelebi, Y. (2010), “Özrürlüler ve Ayrımcılık”, *Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılıkla Mücadele Sempozyumu*.

- Çetin, S. (2010), “Ayrımcılık Konusunda Hukuki Mevzuat”, *Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılıkla Mücadele Sempozyumu*.
- Dedeoğlu, S. (2009), “Eşitlik Mi Ayrımcılık Mı? Türkiye’de Sosyal Devlet, Cinsiyet Eşitliği Politikaları ve Kadın İstihdamı”, *Çalışma ve Toplum*, 2009/2, 41-54.
- Demir, M. (2011), “İş Yaşamında Ayrımcılık: Turizm Sektörü Örneği”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(1), ss 760-784.
- Demirbilek, S. (2007), “Cinsiyet Ayrımcılığının Sosyolojik Açından İncelenmesi”, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 44, (511), 12-27.
- Emre, O. (2010). İş İlanlarında Ayrımcılık Kocaeli İli Örneği, İstanbul Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Europea Comission, (2015). Discrimination in The EU in 2015 Report. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/d629b6d1-6d05-11e5-9317-01aa75ed71a1>, E.T. 10.09.2019.
- Gebe veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik. (2013), Resmi Gazete Sayı: 28737 www.resmigazete.gov.tr E.T.12.09.2019.
- Gül, İ.I., Karan, U. (2011), “Ayrımcılık Yasağı Kavram, Hukuk, İzleme ve Belgeleme”, *İnsan Hakları Hukuku Çalışmaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Gül, İ. I., (2012), “Hukukta Ayrımcılık Yasağı”, *Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Göregenli, M. (2012), “Ayrımcılığın Meşrulaştırılması”, *Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Göregenli, M. (2008), Ayrımcılık ve İnsan Hakları, Aralık 2007 Çalışma Toplantısı Raporu. www.insanhaklarisavunuculari.org/dokumantasyon/items/show/263, E.T. 11.09.2019
- Güven, S. (1995), *Sosyal Politikanın Temelleri*, Ezgi Kitabevi: Bursa.
- Grant Thornton. (2019)., Women in Business: Building a Blueprint for Action, <http://www.grantthornton.ga/ddoc-218>
[6_women_and_business_building_a_blueprint_for_action_2019.pdf](http://www.grantthornton.ga/ddoc-218), E.T. 18.09.2019
- International Labor Organization. (2009), Decent Equality at the Heart of Decent Work.
- International Labor Organization. (2008), The Gender of Labour.
- İlkkaracan, İ. (2010), *Emek Piyasasında Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Doğru İş ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Politikaları*, Metis Yayınları: İstanbul.
- İlkkaracan, İ. (2010). “Uzlaştırma Politikalarının Yokluğunda Türkiye Emek Piyasasında Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlikleri”, *Emek Piyasasında Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Doğru İş ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Politikaları*, Mega Basım: İstanbul, 21-59.
- KAOS GL .(2011), *LGBT Hakları İnsan Haklarıdır*, Ayrıntı Basımevi: Ankara.

- Karan, U. (2012), “Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık Yasağı: Hukuksal Çerçeve”,*Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul, 135-148.
- Koray, M. (2000), *Sosyal Politika*, Ezgi Kitabevi: Bursa.
- Korkut, L. (2009), *Ayrımcılık Karşısı Hukuk*, Adres Yayınları: Ankara.
- Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü. (2015). Türkiye’de Kadın İşgücü Profili ve İstatistikleri Analizi.
- Metin, B. (2016). *Dünya’da ve Türkiye’de Yaşlanma Sorunu Yaşlanan Toplum ve Aktif Yaşlanma*, Gazi Kitabevi: Ankara.
- Mingione, E. (2010). “Güney Avrupa Refah Modeli ve Yoksullukla ve Sosyal Dışlanmaya Karşı Mücadele”, *Sosyal Politika Yazıları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 261-286.
- OECD. (2015). Education at a Glance Underim Report: Update Of Employment And Educational Attainment Indicators.
- Özaydın, M.M.(2013), “Cinsiyete Dayalı Refah Sınıflandırmaları Temelinde İş ve Aile Yaşamının Uyumlaştırılması Sorunu”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(3), 47-72.
- Özbudun, E. (2005), *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları: Ankara.
- Öztan, E. (2004),“Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Olumlu Ayrımcılık Politikaları”,*Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 59/1,203-236.
- Parlaktuna, İ.(2010), “Türkiye’de Cinsiyete Dayalı Mesleki Ayrımcılık”, *Ege Akademik Bakış*, 10(4), 1217-1230.
- Platt, L. (2011), “İrk” ve Sosyal Refah”,*Sosyal Politika Kuramlar ve Uygulamalar*, Siyasal Kitabevi: Ankara, 481-491.
- Pwc. (2018), Çalışma Hayatında Cinsiyet Eşitliği Araştırması Mart 2018, <https://www.pwc.com.tr/tr/Hizmetlerimiz/insan-yonetimi-ve-organizasyon-danismanligi/yayinlar/calisma-hayatinda-cinsiyet-esitligi/pwc-calisma-hayatinda-cinsiyet-esitligi-arastirmasi.pdf>, E.T. 25.08.2019.
- Serdar, O. (2014), “Sosyal Politika Kavramı”, *Tarihsel Gelişimi ve Türkiye’de Sosyal Politika*, *Sosyal Politika*, Dora yayıncılık: Bursa,1-6.
- Talas, C. (1992), *Türkiye’nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, Bilgi Yayınevi: Ankara.
- Tokol, A. (2012), “Sosyal Dışlanma-Ayrımcılık”, *Sosyal Politika*, Anadolu Üniversitesi Yayınları: Eskişehir, 150-172.
- Türkyılmaz, B. (2017), Güney Avrupa Refah Rejiminde ve Türkiye’de İş Yaşam Dengesi, Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırklareli.
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. (2019), Türkiye’de Kadın, <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/19172/tr-de-kadin-eylul.pdf>, E.T. 26.14.2019.

Uluslararası Af Örgütü Yayınları (2011), Ne Bir Hastalık Ne de Bir Suç: Türkiye'de Lezbiyen, Gey, Biseksüel ve Trans Bireyler Eşitlik İstiyor Raporu.

Uluslararası Çocuk Merkezi. (2012), Yaş ayrımcılığı: Kanun Önünde Eşitlik ve Çocuk Hakları Politika Belgesi, 2012.

Walker, A., Maltby, T. (2011),“Yaşlılar”, *Sosyal Politika Kuramlar ve Uygulamalar*, Siyasal Kitabevi: Ankara, 511-520.

World Economic Forum. (2018). The Global Gender Gap Report 2018.

16. YÜZYILDA OSMANLI TOPRAKLARINDA KALAN GREKÇE VE LATİNCE EL YAZMALARİ: POSSEVİNO, GESSNER, DU VERDİER BİBLİYOGRAFİYALARI VE KANTAKUZEN'LERİN KÜTÜPHANESİ

Engin Cihad TEKİN*

Öz

16.yüzyılın çok önemli kitap koleksiyoncusu ve bibliyografarı olan Antonio Possevino, Conrad Gessner ve Antoine Du Verdier, çağlarına damgasını vuran eserlere imza atmışlardır. Bu kişiler siyasi ve dini zıtlıkları kadar, konu kitap olunca ortak ve farklı noktaları da ön plana çıkmaktadır. Bu kişilerin ortak noktası eserlerinde döneminin Grek el yazmalarını bulunduğu Osmanlı kütüphaneleri ile ilgilenmiş olmalarıdır. Çalışmamız, 16. yüzyılın ünlü bibliyografarı AntonioPossevino, Conrad Gessner ve Antoine Du Verdier'in Osmanlı'da 16.yüzyılda özellikle Michel ve Antoni Kantakuzen kütüphanesi ve kütüphaneye ait kitapları kaydetmeleri ve bu kitapları kaydetmelerini, sebep ve etkileri üzerinden bir değerlendirme yapmayı amaçlamaktadır. Bu bibliyografar eserlerinde Kantakuzen'lerin Osmanlı'daki şahsi kütüphaneleri ile ilgilenmişlerdir. Çalışmamız, 16. yüzyılda yaşayan Antonio Possevino, Conrad Gessner ve Antoine Du Verdier'in bibliyograf kimlikleri ile kitap tarihi çalışmalarını Osmanlı kütüphaneleri ile olan ilişkileri üzerinden incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Grek Elyazmaları, Latin Elyazmaları, Kantakuzen, Antonio Possevino, Conrad Gessner, Antoine Du Verdier

Jel Kodları: D80, D89

---

* Dr., Bilgi ve Belge Yönetimi, Bağımsız Araştırmacı, engin.tekin@hacettepe.edu.tr ve engincihadtekin@gmail.com

Makale gönderim tarihi: 02.08.2019

Makale kabul tarihi: 30.01.2020

16th Century Greek and Latin Manuscripts in the Ottoman Empire: “Bibliothecas” of Conrad Gessner, Antonio Possevino and Antoine Du Verdier and the “Libraries” of Cantacuzenus

Abstract

Antonio Possevino, Conrad Gessner and Antoine Du Verdier, who were the leading book collectors and bibliographers of the 16th century, prepared studies that has influenced their ages. These people have political and religious contradictions as well as common and different points while the subject was the book itself. They have been involved in issues related to the Ottoman libraries which preserved the Greek and Latin manuscripts of Byzantine heritage. In our study, we aim to explain the relations of the famous bibliographers of the 16th century, Antonio Possevino, Conrad Gessner and Antoine Du Verdier’s records on Michel and Antoni Cantacuzenus library and the books of the Ottoman Empire. These bibliography experts were interested in the personal libraries of the Cantacuzenus in the Ottoman Empire. Our study examines the bibliographic identities of Antonio Possevino, ConradGessner and AntoineDuVerdierand their historicalaspects of Greek and Latin boks through their relations with Ottoman libraries.

Keywords: Greek Manuscripts, Latin Manuscripts, Cantacuzenus, AntonioPossevino, ConradGessner, AntoineDuVerdier

Jel Codes: D80, D89

Giriş

Kitap tarihi ile ilgili önemli eserlere ulaşmak ve bu eserlerle ilgili çalışmalar yapmak günümüzde, teknolojinin gelişimi sonucu kütüphanelerin kayıtlarının ve kütüphanelerin nadir kitaplarının ve belgelerinin sayısal nüshalarının internet üzerinden erişilebilir hale gelmesi sayesinde kolaylaşmıştır. Her geçen gün yeni bir nadir kitap veya elyazması arşivlerden veya kütüphanelerden günyüzüne çıkarılmakta, bunların bazıları da hızla sayısallaştırılarak uzaktaki araştırmacılar için kullanılabilir hale gelmektedirler. Yeni ortaya çıkan seyahatnameler, anılar, mektuplaşmalar, kataloglar, repertuarlar, kurumsal belgeler, kişisel arşivler, bibliyografyalar ve her türlü nadir eserler, özellikle kitap tarihi konusunda özgün çalışmalar üretilmesi için fırsat yaratmaktadır. Kitap tarihi üzerine yapılan çalışmalar, sadece nadir eserlerinin çevirisini ve incelenmesini değil, aynı zamanda yazarın özelliklerini ve yazdığı eser ile ilgili yazdıklarının bağlamını da ortaya koymaktadır.

Çalışmamız, 16. yüzyılda yaşayan Antonio Possevino, Conrad Gessner ve Antoine Du Verdier'in bibliyograf kimlikleri ile kitap tarihi çalışmalarını Osmanlı kütüphaneleri ile olan ilişkileri üzerinden incelemektedir.

16.yüzyılın bu üç çok önemli kitap koleksiyoncusu ve bibliyografi çağa damgasını vuran eserlere imza atmışlardır. Bu üç önemli kitap tutkununun siyasi ve dini zıtlıkları kadar, konu kitap olunca ortak ve farklı noktaları da ön plana çıkmaktadır. Bu kişilerin ortak noktası eserlerinde döneminin Grek elyazmalarını koruyan Osmanlı kütüphaneleri ile ilgili konulara dahil olmuş olmalarıdır. 1453'den kısa bir süre önce Bizans'tan Avrupa'ya doğru başlayan Grek elyazmaları akımı, 1453 fethi ile doruk noktasına ulaşmıştır. Bu elyazmalarının İtalya'ya dağılması ile Rönesans'ın etkisi güçlenmiş, bunların kopyalarının basılması ile Grek basımcılığı önemli bir konuma gelmiştir. Bununla birlikte Osmanlı'da Grek elyazmalarının varlığı, Avrupalı bibliyografı, kitap koleksiyoncularının, iktidar sahiplerinin, entelektüellerin, basımcıların ve seyyahların ilgisini çekmiştir. Bu dönemin en önemli bibliyografya eserlerinin karakteristikleri ve bunların Osmanlı kitap tarihi ile ilişkisi çalışmamızın anakonusunu oluşturmaktadır.

1. Antonio Possevino (1533-1611) ve Conrad Gessner (1516-1565)

Cizvit bir misyoner ve papaz olan Antonio Possevino (Oxford, 2017), Avrupa tarihinde önemli bir tarihi kişiliktir. Possevino, 1533 civarında Mantua'da doğmuş ve 16 yaşında

eğitim için gittiği Roma’da kardinal sekreterliğine kadar yükselmiştir. Possevino, dini olarak Katolik ve Ortodoks dünyasında etkin bir isimdir. İsveç kralı John III (1537-1592) Katolik olmak istediğinde Papa bu konuda kendisini görevlendirmiştir. Dini konularda Papalık temsilcisi olarak birçok olayda ön planda olan Possevino, 1582’de, Moskova’ya gitmiş ve Ruslar ile Polonyalılar arasındaki sorunlarda arabulucu rolü üstlenmiştir. Bu seyahatini de *Moscovia*² kitabında yazmıştır. Uzun bir süre dini ve siyasi mücadelelerde rol alan Possevino, Roma’dan İspanyollar tarafından sınır dışı edildikten sonra kendini seyahatlere vermiştir (Benigni, 1911). Possevino’nun eserleri çoğunlukla Latince’dir. Possevino, yazdığı 40’den fazla eserin içinde özellikle Latince yazdığı “*Apparatus Sacri*” ve “*Bibliotheca Selecta*” kitap tarihi açısından önemli eserlerdir. Ülkeler arası müzakereci ve Papa’nın temsilciliğini yapan bir diplomat, Roma kilisesinin yanında yer alan bir Katolik, Cizvit bir din adamı, kitap ve kütüphanecilik alanında çalışan ve sürekli eserler yazan ve bilgi üreten bir araştırmacı ve döneminin reform hareketlerine tamamen muhalif bir kişilik olarak Possevino’nun bibliyograf kimliği ile kitap tarihi ve Osmanlı tarihindeki yeri üzerine tartışmalar, güçlü çalışmalar yaratacak konumdadır.

Possevino’nun aidiyetinin bulunduğu dini akım Cizvitlerdir. Cizvitler, Ignatius of Loyola (1491-1556)’nın kurucusu olduğu bir dini akımdır. Cizvitlerin eğitim üzerine etkileri bir sonraki nesillerde Antonio Possevino tarafından temsil edilmektedir. Bu, eğitim ile ilgili konularda takip ettikleri felsefecilerinin görüşleri çerçevesinde şekillendirilen bir öğreti olarak Katolik Roma kilisesinin etkisi altındadır (Blum, 2016: 12).

Possevino, bir din adamı, diplomat veya eğitimci gibi sıfatlarından farklı bir alanda da çalışmalarını yoğunlaştırmaktadır. Possevino, bir bibliyograf, kitap tutkunu ve bilgi arayışında biri olarak kitap arayışı içinde, Papa Paul V (1550-1621) desteğiyle geniş bir kütüphane ziyaretleri turuna çıkmıştır. Benigni (1911)’ye göre, Possevino, Cizvitlerin edebi, bilimsel ve diplomatik yanlarını kişiliğinde taşımaktadır. Önemli siyasi görevlerin yanısıra okullar kurarak, yazılı eserler vererek kendini göstermiştir (Benigni, 1911). Possevino sadece Roma’da değil, Fransa, İtalya, İsveç ve Moskova³, Polonya ve Transilvanya’da zamanını geçiren, yedi farklı kolejin kurulmasına öncülük etmiş, buralarda birçok seminerler vermiş bir misyoner haline dönüşmüştür (Donnelly, 1987: 31). Bu açıdan bakıldığında diğer

²Possevino, A.(1882). *Antonii Possevinimissiomoscoviticaex Annuis Literis Societatis Jesuexcerpta et adnotationibusillustrata*. P. PIERLING (ed.), Parigi: Leroux,

³Giovanni Botero’nun 1590’larda derlediği “*Relazioni Universali*” de Rusya bölümü için Possevino’dan etkilenmiştir (Burke, 2008, s.71).

özellikleri dışında kitap tutkunu bir misyoner ve sürekli iş için yaptığı seyahatlerde kütüphaneleri gezen bir seyyah olarak da kitap tarihinde önemli bir isim olmuştur. Bu gezilerindeki kütüphane gezileri, kendinin ve döneminin bibliyografik eserlerinin metodolojisinin oluşmasında önemli bir yere sahiptir.

Possevino'nun yaşadığı dönemde, kitapların listelerini biraraya getirip belli bir konuda bibliyografya hazırlayanların çoğunluğu konu uzmanı bilim adamları, tarihçi yazarlar ve kitapçılardır. Bu bibliyograflarından belki de en önemlisi Conrad Gessner'in 1545 tarihli "*Bibliotheca Universalis*" isimli eseridir. Conrad Gessner (1516-1565)⁴ bibliyografya konusunda en önemli figürlerden biridir. Gessner, basımcılık döneminin ilk bibliyografı olarak değerlendirilmektedir (Malches ve Lheritier, 2003: 33). Burke (2008: 101), de benzer şekilde bu eseri ilk basılı bibliyografya olarak değerlendirmektedir. Gessner ve Possevino gibi bilim adamları bu kitap listelerini oluştururken, kitapçıları gezerek, manastır ve ünlü hümanist kütüphaneleri inceleyerek biraraya getiren bir sağlama metodolojisini kullanmaktadırlar (Malches ve Lheritier, 2003: 25). Gessner'in tekniğinde, ansiklopedik bir yöntem kullanılmaktadır. Bu açıdan listelenen kitap, alıntılar, kitapla ilgili bilgileri ve yorumlarını da kısaca içermektedir. Bu da kitabın içeriği hakkında bilgiyi sunması ile olmaktadır. Kitabın aslını görmeden bu bilgileri derlemek zamanının koşullarında çok zordur. Gessner, bibliyografyasının önsözünde, kitapların kafa karıştırıcı ve zarar verici şekilde bolluğundan bahsetmektedir (Blair, 2003:11). Bu durum bibliyografyaların sağlıklı bir metodoloji ile hazırlanmasını gerektirmektedir. Gessner, kataloğunu hazırlarken, kitapçıların ve basımcıların kendi kataloglarından ve kütüphanelerden yararlandığını da isim isim açıklamaktadır (Gessner, 1548: 21). Hatta "*cut-paste*" yönteminin ilk büyük kullanımının Gessner tarafından yapıldığı iddia edilmektedir. Eserlerinin birçok yerinden doğrudan "*handexemplar*"⁵ olarak eklenen bölümler de bulunmaktadır (Blair, 2003: 25-26). Bununla birlikte özellikle Johannes Trithemius'un "*De scriptoribus ecclesiasticis*" (1494) eserinden de çok fazla alıntılar da bulunmaktadır (Nelles, 2006: 147).

Bu dönem aynı zamanda basımcılığın yaygınlaştığı ve basılan kitap sayısının hızla bilgiye erişim ve zihinsel gelişmeye etkisinin en çok hissedildiği ve kitapçıların sayısının arttığı bir dönemdir. Bu kitapçılar çoğunlukla yayımcı ve kitapçı olmaları sebebiyle kendilerini, kendi bölgeleri dışında tanıtacak organizasyonlara önem vermektedirler. Augsburg'lu kitapçı

⁴ <https://www.britannica.com/biography/Conrad-Gesner#ref233974>

⁵ Kişinin kendi için hazırladığı nüsha

GeorgWiller'in 6 aylık kitap kataloglarını, 1564-1592 yılları arasında tüm Avrupa'da basılan sadece Latince kitapları, konularına göre 10000 kitaplık bir liste, Almanca kitapları 5000 kitaplık bir listeye 600 kitaplık bir İtalyanca, İspanyolca ve Fransızca dillerinde kitap listesi ile yayınlamıştır (Willer, 1592). Aslında bu da Gessner ve Possevino'nun bibliyografya hazırlamanın en önemli zorluklarından biri ile karşılaştığını göstermektedir. Kitapların aslı görmeden sınıflandırmak zaman zaman sorun yaratabilmektedir. Çünkü birçok bibliyograf liste oluştururken, başka kaynaklarda olan yayınları o kaynağın kendi sınıflandırmasını kullanarak listelemektedirler. Kitap başlıkları kitapların içeriklerini yeterince tanımlamamakta ve kitapların edebi türlerini belirlemede yetersiz kalabilmektedir. “*History of*” veya benzeri şekilde başlayan bir başlık tarih eseri olarak değerlendirilebileceği gibi, aslında kitabın kaynağına ulaşmadıkları için bunun bir seyahatname olarak tespit edilmesi mümkündür (Tekin, 2017: Tekin, 2018). Bu yüzden bibliyografya hazırlamanın niteliğini yansıtan en önemli unsurlardan biri bu dönemde kütüphaneleri dolaşıp ilgili kitabı inceleyerek listelemek ve sınıflandırmak olmuştur. Gessner ve Possevino eserlerini temelde bu metodolojiye dayandırmaktadırlar. Gessner, “*Biblio the cauniversalis*” başlıklı bibliyografyasını evrensel çapta bir çalışma olarak tanımlamış ve üç eski dildeki – Latince, Yunanca ve İbranice- 12.000 başlık kitabı biraraya getirerek 1800 yazarı yazarların adlarına göre alfabetik sınıflandırmış ve sınıflandırma şekli olarak Orta Çağ'ın serbest sanatlarına bağlı olmayan özgün bir sistem yaratmıştır. Eser 1555 tarihinde yayınlanan ek bölümü ile yaklaşık 3000 yazar ve 15.000 kitaba erişmiştir ama üç dilde yayınları kapsadığı için evrenselliği tartışmalı olmuştur. Evrenselliğini sağlayan kısım ise, bilgiler ve kapsamlar konusunda sınır ve sansür tanımayan bir yapıya sahip olmasıdır (Malches ve Lheritier, 2003: 33).

Possevino⁶⁷ ise, “*Apparatus Sacer ad Scripturum veteris et novi test (Venice 1603-1606)*” başlıklı kitabında kutsal metinlerle ilgili 6000'den fazla kitabı kaydedip analiz etmektedir. Bu kitap sadece eserleri taşımakla kalmayıp, ansiklopedik bir sözlük de içermektedir. Bu eser 1603, 1606, 1608 yıllarında Venedik ve Köln'de basılmıştır. Kitabın 1603-1606

---

⁶⁷Possevino, bir yazar olarak oldukça verimlidir. Possevino'nun eserlerinin tam bir bibliyografyası olmamakla birlikte 40 civarı eseri olduğu tahmin edilmektedir (Donnelly, 1986: 23). Ayrıca gerek kendi elyazması olarak kendi otobiyografisi ve hayatı hakkında ikincil literatür oldukça geniştir (Donnelly, 1986: 3). Eserlerinin mevcut bir listesi için bakınız: *Monumenta Historica Societatis Jesu*, vol VIII, p. 1061 - 1092

⁷Possevino, din, felsefe, eğitim ve tarih konularında önemli bir tarihi kişilik olmasına ve Yahudi ve Katolik din tarihi ve Cizvit cemaati ve yapılanmaları için önemli bir figür olmasına rağmen, çalışmamızda konumuz dışında olduğu için bu yanlarına değinilmemiştir.

baskıları aslında “*Bibliotheca Selecta*”nın ikinci bölümünden ibarettir ve bu başlıkla yayınlanmıştır (Colombo, 2014: 34). “*Bibliotheca Selecta*” (Roma, 1593) birçok bilim dalının çalışma, öğretim ve pratik kullanımı ile çalışmaları içermekle birlikte bu kitabın ikinci bölümü, bu bilimlerin eleştirel bir bibliyografyasını içermektedir (Benigni, 1911). Bu çalışma aynı zamanda bir ansiklopedik bir çalışmadır (Casalini, C. &Salvarini, 2008: 25) ve eğitimli bir kişinin bilmesi gerekenleri içermektedir. Bu kitabın ilk baskısı 1593, yenilenmiş bir baskısı da 1603’de Venedik’te ve 1607’de Köln’de yapılmıştır (Blum, 2016: 25). Öyle ki 1593 baskısı Vatikan basımevi tarafından basılmış ve Papa Clement VIII (1536-1605) tarafından bir önsöz yazılmıştır (Donnelly, 1986: 6). Bu önsöz Possevino’nun kendisine bağlı bölgelerdeki Katolik kişi ve kurumlar üzerindeki otoritesini arttırmasını sağlamıştır (Donnelly, 1988: 198). Bu eser temelde Cizvitlerin kanoniktarihselciliğinin ilk resmi eseri olarak ifade edilmektedir (Bonda, 2011: 31). Possevino’nun bir diplomat ve din görevlisi olarak faaliyetleri, Papa XIII. Gregorius (1502-1585)’un emriyle, Yahudi ve diğer mezhep sapkınlıklarının faaliyetlerini engellemek ve hatalarını çürütmek⁸ için verilen görev çerçevesindedir (Malches ve Lheritier, 2003: 45). Buna rağmen, Possevino, Özellikle *Bibliotheca*’nın felsefe bölümündede bu görevin gerekliliklerini yerine getirmeye çalışmıştır. Dünya’nın yaratılışı konusunda Eski Ahit’in tarifinin kullanılması hususunda yorumları ise onun Yahudi kökeninin baskın olması ihtimalini tartışılır hale getirmiştir (Colombo, 2014: 35).

Possevino’nun temel eseri, “*Bibliotheca Selecta*” yapısal olarak iki ciltten oluşmaktadır. Kitap her iki ciltte toplam 1000 sayfanın üzerindedir. Kitap niteliği itibariyle yazar ad soyadına göre kitapları listelemekte ve standart bir bibliyografya gibi görünse de kitaplarla ilgili sadece klasik bibliyografik kayıtlar vermemekte, bununla birlikte kitapların detaylı konu bölümlenmeleri şeklinde ayrımlar yapmaktadır (Possevino, 1593a: Possevino, 1593b). *Bibliotheca*’nın içerdiği 18 kitap şu şekilde ana başlıklarda birleştirilmiştir: Kitap 1- Kültürel Varlıklar, Kitap 2-5 Teoloji, Kitap 6-11 Doğa Bilimleri, Kitap 12- Felsefe, Kitap 13- Hukuk, Kitap 14- Tıp, Kitap 15- Matematik, Kitap 16- Tarih bilimleri çalışmaları, Kitap 17- Şiir ve

---

⁸Donnelly (1986) “*Antonio Possevino and Jesuits of Jewish Ancestry*” isimli makalesinde, Possevino’nun Yahudi kökleri konusunda bir tartışma başlatarak bazı Yahudi dönmesi (Converso) Cizvitlerin bu tür görevlerde olumlu sonuçlarabildiğini tartışmaktadır. Aynı durum Balsamo’nun “*Antonio Possevino S.I. Bibliografia Della Controriforma*” kitabında da tartışılmaktadır. Benzer şekilde Emanuel Colomboda “*The Watershed of Conversion: Antonio Possevino, New Christians, And Jews, “The Tragic Couple”, Encounters between Jews and Jesuits, Eds. James Bernauer, Robert A. Maryks. s.25-43. Leiden: Brill*” makalesinde bu tartışmaya katkı sağlamaktadır.

Etik, Kitap 18- Cicero. Bu genel yapı olmakla birlikte 1593, 1603 ve 1607 baskılarında başlıkların yeri konusunda kısmi farklılıklar söz konusu olabilmektedir. Bu kitap, kitap tarihi açısından çok önemlidir. Conrad Gessner'in ünlü eseri "*Bibliotheca Universalis*" ile karşılaştırılmakta ve ona bir cevap olarak görülmektedir (Dekonick, 2008, s.71). Gessner ile Possevino'nun kitapları arasındaki kitap tarihi çalışmaları ve bibliyografya bilimi açısından en önemli fark, Gessner'in, bibliyografyasında üç dilde tüm kitapları sansüre uğratmadan kapsaması, Possevino'nun bibliyografya çalışmasında ise, Katolik destekli Cizvit dini kimliğinin ön plana çıkması ve bunun sonucu olarak özellikle İslam ve Reform yanlısı kitapların listelenmemesidir. Possevino, Katolik inancı savunmak için kitabın ne kadar önemli bir araç olduğunun farkındadır. Ona göre bu da "*kötü kitapların yerine iyi kitapları*" yerleştirmek ile olmaktadır (Colombo, 2013: 34).

Gessner ile Possevino'nun eserleri arasındaki teknik farklar dışında kitaplara bakış açılarındaki şahsi ve buna bağlı olarak da siyasi ve dini farklılıklar da söz konusudur. Gessner, Zürih bölgesinde reform kilisesinin bir üyesi ve gayri resmi başı olarak addedilen bir yazar ve reformist iken (Goering, 2017: 47), Possevino bunun tam tersine reform hareketlerinin tamamen karşısındadır ve Roma Kilisesine bağlıdır. Ayrıca Gessner'in çalışmasında dini konularda evrensel bir kütüphaneyi temsil etmeyi hedeflediği, Possevino'nun ise belli konularda seçilmiş iyi ve dikkatlice okunarak değerlendirilmiş kitapları temsil etmeyi hedeflediği tartışılmaktadır (Blair, 2003: 15). Possevino, bu kitapları seçerken de Türklere ve İslam'a karşı tavrında net olmuştur. Öyle ki 1583 basımı "*Il Soldato Cristiano*" eserinde kullandığı "*Heretikler, Türkler ve Kafirlere karşı zafer*" alt başlığını yazarak Türkleri, kafirler ve heretikler ile aynı seviyede değerlendirmektedir. Possevino, "*Discursus praedicatione in regnis Turcarum*" başlıklı eserinde ise İslam topraklarında yaşayanları ve Müslümanların, Hıristiyanların ihtidasını amaç edindiğini belirtmektedir⁹ (Colombo, 2015: 353-354). Bu karşıtlığa rağmen, Possevino'nun İslam dinine ait derin bilgi birikimi bulunmamakta ve "*Bibliotheca*" da İslam karşıtı sadece 23 yazara yer vermektedir. Bu kitapların bir kısmı da ele geçirilen bir Türk gemisinden elde edilen kitaplardır (Donnelly, 1988: 1949). Bununla birlikte "*Apparatus Sacri*" de Kur'an, "*Corani, Expugnatio quem vocant alchorantem Mahomatit*" olarak kaydedilirken (Possevino,

---

⁹Polcin Stanislas, La mission religieuse du pere Antoine Possevin S.J. en Moscovie (1581-152), Roma, Tipografia Universitaria Gregoriana, 1957.

1606: 8). Robert Ketton çevirisi Kur'an (Possevino, 1606: 150) ve NicholasCusa'nın Kur'an'ın Latince yorumu (Possevino, 1608a: 147), Kur'an'ın *Ricoldus de Monte Crucis yorumu* (Possevino, 1606: 134) ve *Raimond de Monca'da çevirisi* (Possevino, 1606: 120) gibi eserler de kitapta listelenmiştir.

"*Bibliotheca*"da Türklerle ilgili özellikle olumsuz bilgiler taşıyan birçok eser ise listelenmektedir (Colombo, 2015b: 338). Bu eserlerden bazıları AndreaCambini, Giovanni Antonio Menavino ve Hans Böhm gibi dönem seyyahları ve yazarlarının eserleridir (Lavenia, 2017: 40). Paul Giovio (1483-1552), Osmanlı tarihi ile ilgili "*Commentario de la cose de' Turchi*" eseriyle tanınan önemli bir yazardır ve kitabı da önemli bir dönem eseri olarak bilinmektedir. Ama Giovio'nun eseri bu listede yer almamaktadır. Lavenia, bunu Osmanlı disiplininin 16.yüzyılda evrimleşmesine ve bu evrimleşmenin yayılmasına izin vermemek için olduğunu iddia etmektedir.Possevino, Türklerin yüksek gücünü gösteren yazarları heretik olarak kaydetmekte ve listeye almamaktadır.Bu kitabın aksine Giovio'nunOsmanlı'nın kötü yönlerini anlatan "*HistoriaeSuiTemporis ve Elogia Virorum Bellica Virtute Illustrium*" eserleri bu listede yer almaktadır.Buna rağmen "*Commentario*" Avrupa'da bir çok dile tercüme edilmiş ve geniş bir şekilde yayılmıştır. Possevino'nun, Giovio'nun yazdıklarına duyduğu niyetin aynısı Machiavelli'nin "*Discourses*" eseri için de geçerlidir. (Lavenia, 2017: 40-41). Türklerin askeri ve siyasi gücünün övüldüğü eserler, listede yer almamaktadır. Possevino, bu yüzden Papa'nın verdiği güç ile politikada etkilidir ve Macchiavelli ve Jean Bodingibi döneminin önemli siyasi yazar figürlerine karşı sürekli eleştiri ve polemik içerisindedir (Donnelly, 1987).

Luther'ci dinde reform hareketlerine karşı bir karşı-reformcu olan Possevino'ya göre zararlı reform yanlıları olan kitaplar temel sebepleri ve aykırılıkları ile değerlendirilerek "*De theologia et atheimishaere*" başlığında birlikte listelenmektedir (Possevino, 1606: 8).

Bununla birlikte bu dönemde İslam'a ait eserler dışında, Medici matbaasının 1590'dan itibaren Arapça eserler ve Arapça Hıristiyan dinine ait eser çevirilerini basması, özellikle İbn-i Sina'nın eserlerinin basımı Müslümanlarla diyalog için önemli olmuştur ve "*Bibliotheca*"nın farklı basımlarında bu eserler de listelenmiştir (Colombo, 2015b: 404-405). Bu eserler arasında Grand Duke of Tuscany'nin basım evinde basılıp yayımlanan, çok dilli gramer, sözlük, tıp çalışmaları ve Hıristiyan metinleri de bulunmaktadır (Donnelly, 1988: 194).

Possevino, daha önce belirtildiği gibi, döneminde oluşan reform çalışmalarına karşı güçlü

bir karşı-reformcu bir kişiliktir. Possevino'nun çalışmasının bu açıdan önemli bir yanı da Post-Tridentine¹⁰ dönemde, daha iyi bir Katolik kültürü oluşturmak amacıyla Katolik Roma Kilisesi'nin çıkardığı yasaklı kitaplar dizini "*Index librorumprohibitorum*"¹¹,un güncellemeninde kullanılmasıdır (Colombo, 2015b: 338). Bu şekilde "Yasaklı Kitaplar Dizini"nden tamamen tersi bir amaca hizmet etmektedir ki, buna göre listelenen kitaplar dini bir tavırla okunmalı veya okunurken dini bir bakış açısıyla dikkatli bir şekilde incelenmelidir (Lavenia, 2017: 40). Possevino'nin eseri, dini niteliği gereği artık yasaklı kitapları ayıklama yöntemi haline gelmiştir. Buna göre Possevino'nun "*Bibliotheca*"sından, Conrad Gessner'in "*Bibliotheca*"sının eserleri ayıklandığında "*Index LibrorumProhibitorum*" için kullanılacak eserlerin listesi ortaya çıkmaktadır (Fragno, 2001: 6). Kısaca, Possevino'nun seçme listesi dışında kalan kitaplar, yasaklı kitaplar listesine girme riski taşımaktadır. Gessner'in tüm kitapları listelemesi, Possevino'nun sadece Katolik düzene uygun olanları listelemesi, kalan kitapların geleceğini olumsuz etkilemektedir. Scaglione (1986: 94)'ye göre, Possevino, Avrupa ülkelerinde 18.yüzyıla kadar tarih eğitiminin metodolojik olarak öğretilmediği bir dönemde bibliyografik farkındalığın beşeri bilimler başlığı altındaki tarih çalışmalarında ortaya çıkmasında öncü bir rol oynamıştır. "*Bibliotheca Selecta*", her ne kadar geniş bir kitap listesi olsa da öncelikle Cizvit eğitimi üzerine önemli bir kaynak olarak kullanılmaktadır¹².

Possevino, eserleri ile Gessner'in açtığı bibliyografi çalışmaları alanında, ciddi bir ilerleme kaydedilmesine yol açmıştır. Gessner ve Possevino'nun kütüphaneleri ziyaret ederek elde ettikleri eserlerin kayıtlarını tutmaları metodolojisi, onların aynı zamanda güvenilir ve olabildiğince eksiksiz yayınlar çıkarmalarına yardımcı olmaktadır.

Possevino'nun bu çalışmalarının arkasında, yaptığı seyahatler bulunmaktadır¹³. Bu seyahatlerden en önemlisi Osmanlı sınırlarında yaptığı faaliyetler ve seyahatlerdir. Mantran (1990: 11)'a göre, Kuzey Afrika eyaletleri bir yana bırakılırsa, diğer Osmanlı toprakları

¹⁰ Anti reformist TrentKonsili (1545- 1563) sonrası dönem

¹¹ Index LibrorumProhibitorum: Yasaklı Kitaplar Dizini (Tekin, 2014)

¹²Possevino'nun en önemli eserlerinden biri de "*Cultura Ingeniorum e bibliothecaselecta*"dur. Colombo (2014: 35)'e göre, bu eserin 1604 baskısı, BibliothecaSelecta'nın 1593 baskının birinci bölümünden alıntılar içermektedir. Diğer baskılar bunu takip etmektedir. Possevino bu kitap ile Cizvit okullarının bir misyoner araç olarak önemini ve Katolik okullarının kuruluşunun ve işletilmesinin teorik ve pratik tavsiyelerini sunmaktadır. Bu çalışmada Possevino, tüm dillerin soyağacını açıklarken, tüm dillerin İbrance'den geldiğini ve türediğini açıklamaya çalışmaktadır.

¹³Çalışmamızda Possevino'ya ağırlık verilmesinin sebebi de budur. Üç yazar arasında Osmanlı ile ilişkileri en yakın olan ve bu bölgelerde dini ve siyasi güç sahibi olan Possevino'dur.

kendilerine ait bir yönetim mekanizmaları olan ülkeler için bile yönetim alanında olduğu kadar, ticaret alanında da başkentle ilişki halindedir. Bu yüzden İstanbul veya Anadolu topraklarına gelmeyen ama kitap kültürü ile ilgili İstanbul veya Anadolu toprakları ile ilişkisini yazan bazı seyyahlar bulunmaktadır (Tekin, 2018). Yerasimos (1991: 352) da Possevino'nun Osmanlı'ya ait Balkan topraklarında bulunan Transilvanya'ya¹⁴ geldiğini aktarmış ama Anadolu topraklarına geldiğine dair bir tespiti olmamıştır. Fakat Transilvanya seyahati yüzünden Osmanlı topraklarına geldiğini kabul etmiştir. Donnelly (1988: 184)'e göre Possevino'nun eserlerinde "*Orient*" diye adlandırılan bölge, Raguza, Korfu, Girit'i de içeren Dalmaçya ile başlayan ve İtalya'nın yakın bölgelerine kadar giden bölgedir ve Cizvit okullarında eğitilen gençler de buralarda görev yapmaktadırlar.

Possevino, Türk topraklarına seyahatini temelde Transilvanya sınırına kadar yapmıştır. Çünkü bu noktaya kadar ilahi yardımlar alabilme şansına sahip olduğunu düşünmektedir. Misyonerliğini iki bölgeye yoğunlaştırmıştır: "*Fransa ve Yakın Doğu*". Fransa hali hazırda Cizvitlerin aktif olarak okullar kurduğu bir bölgedir. Yakın Doğu bu konuda eksik kalmıştır. Possevino'da birçok dil bilen ama yenisini de hızlıca öğrenen yetenekli birisidir (Colombo, 2015: 353) ve bu özelliği sayesinde de bölge için çok uygun biri olarak görülmektedir. Türkler, İslam'a karşı bir saldırı olmadığı sürece, dini ve itikadi faaliyetlere izin vermekte ve böylece Katolik din adamları Türklerin hakim doluğu Macaristan'da rahatça istediklerini yapabilmektedirler. Bununla birlikte Katolik inancı benimseyenler Rus bölgesinde Türklerde olduğundan daha fazla kısıtlamalara uğramaktadırlar (Donnelly, 1988: 190).

Yerasimos'a göre Possevino'nun Osmanlı topraklarına seyahatleri 1583 yılında yapılmıştır (Yerasimos, 1993: 352). Aslında Possevino, ömrü boyunca birçok seyahatlerde bulunmuş, özellikle İsveç, Transilvanya bölgesi, Roma, Fransa, Polonya ve Rusya'da Papa temsilcisi olarak diplomatik ve arabulucu çalışmalarını sürdürmüştür (Benigni, 1911). Possevino'nun, Yunan bölgesine gelme ihtimali de vardır. "*Atene e Roma*" isimli 1919 tarihli bültende yer alan ve Doğu Yunan arkeolojisine İtalyan seyyahların katkısını irdeleyen kısımda Possevino'nun Daçya¹⁵'nin şu anda varlığına ulaşamayan Latince yazıtlarını ortaya çıkardığını ve kaydettiğini belirtmektedir (Atene E Roma, 1919:19). Yerasimos, eserinde sadece Possevino'nun Osmanlı topraklarına yaptığı kısa süreli seyahatlerini ele almıştır.

¹⁴Yerasimos dışında Pietro Amat Di San Filippo'nun "*Bibliografia Dei Viaggiatori Italiani*" başlıklı seyyah listesinde de Possevino yer almaktadır (Pietro Amat, 1874: 60-61).

¹⁵ Roma imparatorluğu eyaleti olan Dacia'dan söz etmektedir.

Yerasimos (1993: 352)'a göre, 20.02.1583'de Krakov'dan başlayan yolculuğu 02.04.1583'de tekrar Krakov'da sona ermiştir¹⁶.

Bununla birlikte, Possevino'nun, kendi seyahatlerinin etkisini güçlendiren misyonerlik çalışmalarının yanında kitap ve basım çalışmalarını teşvik ettiği de görülmektedir. Cizvit cemaati, aslında 16.yüzyılda kurulan ve Katolik kilisesine paralel bir teşkilat olarak eğitim müesseseleri, gizemli yapıları ve uluslararası alanda faaliyet göstermesi açısından önemlidir (Sakin, 2017: 9). Possevino'nun temsilciliğini yaptığı ve döneminin Roma kilisesi tarafından doğrudan desteklenen Cizvitlerin faaliyetleri, Possevino'nun Osmanlı topraklarındaki seyahatleri ile aynı tarih olan, 1583 yılında başlamıştır. Cizvitlerin Osmanlı'ya ilk girişleri 1580 yılında Papa XIII. Gregorius'un emri¹⁷ ve Fransız¹⁸ ve Venedik¹⁹ hükümetlerinin desteği ile olmuştur. Bu bir başlangıç olsa da Roma kilisesi tarafından desteklenen resmi faaliyetleri 1583'de başlamış ve 1586'da veba salgını ile birlikte, gelen Cizvit heyetinin üyelerinin ölmesiyüzünden kesintiye uğramıştır. 1609 yılında İstanbul'da bulunan Fransız ve Avusturyalı diplomat ve önde gelen kişiler sayesinde tekrar izinler alınmış ve faaliyetlerine başlamışlardır. Bu kişiler bir süre de Fransız elçiliğinin din görevlisi olarak faaliyet göstermişlerdir (Harney, 1941: 239). Bu durum dönemin misyonerlerinden Papaz J.Piolet'in kaleme aldığı İstanbul ve Levant misyonunun oluşturulmasına dair mektubunda detaylı anlatılmıştır. Buna göre Fransız Cizvit misyonerleri Kasım 1583'de 5 Cizvit papaz ve 2 öğrenciden oluşan bir ekip olarak İstanbul'a ulaşmışlar, burada dönemin Fransa konsolosu tarafından karşılanmışlar ve Galata'daki eski Saint-Benoit manastırına yerleştirilmişlerdir (Birsal, 2014: 213). Heyetin başı P. Jules Mancinelli'dir. P.Jules Mancinelli'nin anılarından²⁰ da heyetin başında olduğu anlaşılmaktadır. Mancinelli ile heyeti 25 Haziran 1583'de Roma'da yola çıkmış ve 8 Kasım 1583'de İstanbul'a gelmiştir

¹⁶Yerasimos, bu seyahatlerin tespitinde kaynak olarak Andreas Verres'in "*Acta et epistolaerelationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia 1911*" ve "*AntonioPossevino... Transilvania (1584) percura del dr Andrea Veress 1913*" ve "*Relatio diffusa de itinereetmissione Patris Antonii PosseviniSoc.jesu in Hengariam et Transylvaniamineunteanno 1583 peracte, 1921*" eserlerini kullanmıştır.

¹⁷ Papa tarafından gönderilen ilk misyoner ekip P.Cedolini liderliğinde olmuştur. Cedolini Dalmaçya'da Ninpiskoposudurve özel temsilci ve apostolik delege olarak 1580 yılında atanmış ve 1581 yılına kadar İstanbul'da kalmıştır. Bu da Post-Tridentine (16. ve 17.yüzyıl) dönemin sonucu olarak Katolik dünya ve Osmanlı ile diplomatik ilişkilerin geliştirilmesinin bir sonucu olarak gözükmektedir (Vassilieva, 2016: 292)

¹⁸JacquesGermigny, 1579-1585 yılları arası Fransa'nın Osmanlı nezdindeki elçisi olarak görev yapmıştır.

¹⁹Giovan Francesco Morosini, 1582-1585 yılları arası İtalya'nın Osmanlı nezdindeki elçisi/balyosu olarak görev yapmıştır.

²⁰ Pere JulioMancinelli, 1583'te İstanbul'a gelen ilk Cizvit heyetine öncülük etmektedir. Bu dönem ile ilgili anıları VincenzoRuggieri tarafından "*Constantinopoli Vista da P.GulioMancinelli S.J (1583-1585)*" eserinde açıklamaları ile yazılmış ve "*De Missionepatrum Societatis Iesu Constantinopolim Gregorio XIII Anno 1583 Usque Ad Annum 1586*" başlığı ile yayınlanmıştır.

(Fouqueray, 1922: 201).

Aynı yılın Osmanlı'daki Avrupalılar açısından bir başka önemi daha bulunmaktadır. Mart 1583 tarihinde İngiliz elçisi William Harborne, görevine başlamak için İstanbul'a gelmiştir. Harborne'un varlığının Cizvitlerin hamisi olan dönemin Fransaelçisi Germigny tarafından Türk Fransız dostluğuna darbe vuracağı öne sürülmüştür. Buna rağmen, İngiliz elçi, Osmanlı'da kabul görmüştür (Wood, 2013: 33-34). Harborne'un kabulü ile İngiliz ticaretini ve diplomasisini örgütleyecek olan "*Levant Kumpanyası*" ortaya çıkmaya başlamıştır (Wood, 2013: 37). 1583 yılı Osmanlı-Avrupa ilişkilerinde önemli ve kaydedilmeye değer bir yıl olarak görülmektedir.

Possevino'nun seyyah olarak yollarda olduğu yıl İstanbul'da Cizvitlerin de faaliyetlerine başladığı yıldır. Şubat 1583'de seyahatine başlayan Possevino'nun 1583 yılında Transilvanya bölgesinde bulunması, Cizvit heyetinin Kasım 1583'de İstanbul'a gelmesi tarihi açıdan tesadüf olarak değerlendirilebilir. Ama Cizvit heyeti ile ilgili birincil ve ikincil kaynaklarda ve özellikle heyetin başında bulunan Mancinelli'nin anılarında Possevino ile ilişkilerine dair bir bilgi henüz ortaya konulmasa da, bölgeyi çok iyi bilen ve burada Papa'nın temsilcisi olarak bulunan Possevino'nun heyet ile ilgili bilgisi ve ilişkisi olması mümkün gözükmemektedir.

2. DuVerdier, Possevino ve Gessner'in Osmanlı'daki Kütüphanelerle İlişkisi

Antonio Possevino (1608b: 20), "*Apparatus Sacer*" isimli çalışmasının bir bölümünde, kütüphanelerdeki kitap sayısında Grekçe ve Latince kitapların sayısını ayrı ayrı vermiştir ve şu şekilde listelemiştir. Savage, 1809 tarihli "*The Librarian*" kitabının 2.cilinde, Possevino'nun "*Apparatus Sacer*" kitabında tespit ettiği kitapların 1665 yangınından²¹ sonra Osmanlı kütüphanelerinden yok olduğunu söylemektedir. (Savage, 1809: 232).

Buna göre İstanbul'da:

- Patriklik kütüphanesinde 38 adet Grekçe ve Latince
- Diğer Kütüphaneler 117 adet Grekçe ve Latince
- Bireysel Kütüphanelerde (4 ayrı kütüphanede) 76 adet Grekçe ve Latince kitap bulunmaktadır. (Tekin, 2018: 214)

²¹ 23 Temmuz 1665 tarihinde çıkan ve Topkapı Sarayının bazı bölümlerinin de yangında zarar gördüğü olay, TDV İslam Ansiklopedisi, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=380099> internet sayfasında detaylı anlatılmaktadır.

Bu noktada başka bir kitap önem kazanmaya başlamaktadır. Dönemin ünlü politikacısı, kitap alıcısı ve bibliyografı Antoine Du Verdier (1544-1600)²², François Grude La Croix-Du Maine ile hazırladıkları “*Les Bibliothéque Françaises*” isimli bir çalışmasının 7.cildi olarak “*Supplementum Epitomes Bibliotheca Gesnerianae*”’ı, 1585²³ yılında yayınlanmıştır. Hazırladıkları eser 500 yıldan fazla süreden beri kullanılan Fransızca eserleri içermekte iken, aynı dönem de Du Verdier, Gessner gibi İbranice, Yunanca ve Latince eserleri de dahil etmek istemiştir. DuVerdier’egöre daha eskiye gidip sadece Fransızca eserleri eklemek yerine 60-70 yıl geçmişe gidip modern yazarları ortaya koymak gereklidir (Chartier, 1994: 75-76). Du Verdier,Fransız asilzadesi olması dışında, bir Rönesans adamıdır ve Lyon bölgesinde idari görevler üstlenmiştir (Cantacuzene, 2018: 51). Du Verdier, temelde bibliyograf ve biyograf ünvanlarını taşımaktadır. Prosopografi çalışmaları ile ün kazanmıştır (Bibliotheca Britannica, 1824: 932). En önemli çalışması,1332 sayfalık “*La Bibliothéque D’Ant.Du Verdier*”’dir. Bu çalışma döneminde Fransızca yazılan ve bu dile çevrilen tüm eserleri içermektedir (Watt, 1824: 932).

DuVerdier’in, Possevino’nun eseri içerisinde önemli bir katkısı bulunmaktadır. Possevino’nun “*Apparatus Sacer*”’inin ikinci cildinin sonunda ek olarak eklenen “*Catalogi M.S. Graecorum et Aliorum Etiam Codicum*” çalışması 148 sayfadır. *Sacer*’in ikinci cildinin sonundan devam edecek şekilde yazılmış ve sayfa sayıları yeni bir eser gibi en baştan başlamış ve 148’inci sayfaya kadar devam etmiştir. Bu eserin önemi, temelde içerisinde listelenen eserlerin kütüphanelere göre ayrılmasıdır. Eserin, “*Index catalogorum Sequentis Appendicis*” bölümünde Grek ve Latin elyazmalarının bulunduğu kütüphaneler ayrı ayrı “*İtalya’da*” ve “*İtalya dışı*” olarak iki sütunda incelenmektedir.

²² http://data.bnf.fr/12240728/antoine_du_verdier/

²³Gessner bibliyografyasına bu dönem de birçok ek yapılmıştır: R.Constantin’in “*Nomenclatur.....indexquetotius Biblio the caatque Pandectarum C. Gesneri 1555*”, G.H.Velschius ‘un “*Specimensupplementorum ad BibliothecamGesnero-Simlero-Frisianami, 1730*”.

Resim 1. Possevino, 1608: 2

INDEX CATALOGORVM SEQUENTIS APPENDICIS.	
Graecorum manuscriptorum Codicum.	
IN ITALIA.	EXTRA ITALIAM.
Romæ { Vaticana. Sfortiana. Vallicellana. Turrana.	Constantinopoli. In Patriarchatu. Item apud nobiles quosdam Graecos.
Venetijs. Bessarionis. Quive apud Serenissimam Republ.illam.	In Insula Patmos in Aegeo mari. In Monaste- rio Monachorum S. Basilij.
Florentiae. Medicea, tum apud Divum Lauren- tium, tum apud S. Marcum.	IN GERMANIA. Viennae Austriae. Caesarea Imperatoris.
Vrbini, & Pisauri. Apud Serenissimum illum Ducem.	Monachij. Bavarica. Augustae. Augustanae Republicae.
Messanae in Sicilia. In Archimandritatu S. Sal- uatoris.	Heidelbergae. Palatini.
	IN GALLIA. Apud Fontem Bellæum. Regia.
	IN HISPANIA. Scoriaci. Regia.
Latinorum manuscriptorum Codicum.	
Romæ. Gulielmi Cardinalis Sireti, quae modo in Columnis.	IN HELVETIA. Abbatia Sancti Galli.
Casertae. Quae apud Franciscanos.	IN POLONIA. Varmizae in Prussia, & Heilsbergae in eadem.
Cremonae. Quae apud Augustinianos.	IN ANGLIA. Oxonij, & Cantabrigiae.
Rhegionis. Quae apud virum Religiosum.	

Bu eserin bu bölümünde, Osmanlı kütüphaneleri için de bir çalışma bulunmaktadır. Aslında Savage'in sözünü ettiği çalışma da bu kısımdır. "İtalya dışında" veya "ExtraItaliā" başlığı altında verilen "Constantinopoli. In Patriarchatu. Item apud nobiles quosdam Graecos" alt başlığında yer alan eserler bulunmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde "Antonius Verderius" olarak geçen Antoine Du Verdier²⁴, çalışmadaki kitapları listeleyen kişi olarak geçmektedir (Possevino, 1608: 21). Bu başlık altında listelenen kitaplara bakıldığında genel olarak Doğu Hıristiyanlığı'na ait Latince ve Grekçe dini metinlerin büyük bir yer kapladığını görmekteyiz. Antoine Du Verdier yukarıda sayıları verilen kitapları bu eserde kütüphane ve kişilere göre sınıflandırmakta ve kitap başlığına göre listelemektedir. Du Verdier'in Possevino eki²⁵ olan çalışmasında, "Constantinopoli Catalogu Librorum principis Antonii Cantacuzeni Graece Manuscriptum" başlığı ile Antoni Kantakuzen'in kütüphanesi ve

²⁴Du Verdier'in eseri aynı konuda yayınlanmıştır. François La Croix-DuMaine'in bibliyografya çalışmasından sonra yayınlamış ve 1772'de bibliyografılar, Rigoley ve Juvigny tarafından geliştirilerek 4 bölüm ve 6 cilt olarak "Les Bibliothèques Françaises de la Croix du Main et de Duverdier"²⁴ başlığı ile tekrar yayınlanmıştır (Watt, 1824: 932).

²⁵ Bu eserin Possevino'nun eserine bağlı olarak basıldığı ve eki olduğu kesindir. Çünkü "catchword" diye adlandırılan teknik kullanılmaktadır. Bu teknikte²⁵, sayfanın son kelimesi sağ alt köşede tekrar veya ayrı olarak yazılır ve aynı kelime bir sonraki sayfanın başlangıç kelimesidir. Bu şekilde basımcının takibi kolaylaşmaktadır. Possevino kitabının sonu ile ek çalışma arasında bu takip tekniği bulunmaktadır.

Grekçe kitapları yer almaktadır (Possevino, 1608: 23).

Antoine Du Verdier'in bu çalışmasında yer alan en önemli ve Osmanlı kitap tarihi ile ilişkisi olan bölüm Antoni Kantakuzen kütüphanesidir. Antoine Du Verdier'in bibliyografyasına göre, Antoni Kantakuzen'in kütüphanesinde 23 kitap bulunmaktadır (Possevino, 1608: 21).

Antoni Kantakuzen ile ilgili bilgiler sınırlıdır. Bilindiği kadarıyla Antoni, dragomandır (Kollari, 1790: 383). Antoni'nin oğlu, Michel'in kızı ile evlidir (Cantacuzene, 2018: 53) ve 7 Mart 1578'de Michel Kantakuzen'den²⁶ çok kısa bir süre önce ölmüştür (Crusio, 1584: 203). DuVerdier, Possevino dışında Conrad Gessner'in bibliyografik çalışmasına da "*supplement umepitomes biblio thecaegesneriane 1585*" olarak ek bir çalışma yaparak Latin eserlerini eklemiştir. 68 sayfalık bu eserin 8 sayfalık kısmında tanınmış İstanbul kütüphanelerinde bulunan kitaplar listelenmektedir (Cantacuzene, 2018: 51).

Du Verdier'in İstanbul kütüphaneleri ile ilgili yaptığı 68 sayfalık bu ek çalışmada Şeytanoğlu²⁷Michel Kantakuzen'in kütüphanesini eklemiştir. Bu kütüphanede 57 kitap listelenmiştir. Michel Kantakuzen döneminin tanınmış bir kitap koleksiyoncusu olarak tanınmaktadır. Michel Kantakuzen'in kitapları 3 Mart 1578'de²⁸ asılarak idam edilmesinden kısa süre sonra satışa çıkarılmıştır (Cantacuzene, 2018: 48). Bu kitaplar çeşitli müzayedelerde satılmıştır. Stefan Gerlach (1573-1578), (2007b: 777) da MichelKantakuzen'in kütüphanesinin mezatla satılmasına şahit olmuştur. Kitaplar hep yüksek fiyata satılmıştır. En adisi bile fiyat olabildiğince arttırılarak elden çıkarılmaktadır. Bu mezatlar birden çok defa tekrar etmiştir ve Gerlach, birçok defalar bu mezatları takip ederek kendi seyahatnamesinde bunları kaydetmiştir. Gerlach, efendisinin isteği üzerine 4'ü Ahit kitapları olmak üzere toplam 16 kitap satın almıştır (Gerlach, 2007b: 778). Salomon Schweigger (1551-1662) da ilahiyatçı olarak 1578 yılında İstanbul'a gelmiştir. Schweigger, İstanbul'a gelmesinden birkaç gün sonra Kantakuzen'in asıldığına²⁹ şahit olmuş ve seyahatnamesinde, mezattan yüksek fiyatlarla alıcı bulan kitaplardan kendisinin de aldığını belirtmiştir. Schweigger (2004: 79)'a göre, kitapların satılma nedeni, Kantakuzen'in

---

²⁶Michel Kantakuzen, Bizans Sonrası siyasi ve ekonomik gücünün devam ettiren Kantakuzen ailesinin en tartışmalı bireylerinden biridir. Bizans imparatorları soyularından olan ünlü Kantakuzenlerle akrabalığı tartışmalı olan bu aile, 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra Grek dünyasındaki en güçlü ve zengin ailelerden biri olmuştur (Falangas, 2007: 7)

²⁷Gerlach'a göre Türkler kötülük konusundaki kabiliyeti yüzünden şeytanoğlu (saitanoğlu) lakabını takmışlardır (Gerlach, 2007b: 748).

²⁸Gerlach bu tarihi 8 Mart olarak yazmaktadır (Gerlach, 2007b: 745)

²⁹Kantakuzen, Schweigger (2004: 79)'a göre, tüccar ve soylu bir Yunanlıdır ve Eflak'ta ve Moldovya'da çıkan isyandan sorumlu tutularak idam edilmiştir.

Padişaha olan borcudur.

Elimizde Avrupa'nın iki önemli bibliyografi uzmanının iki eseri bulunmaktadır. Possevino'nun ve Gessner'in önemli bibliyografya eserlerinin her ikisinde de yine önemli bir bibliyograf olan Antoine Du Verdier'in eklediği birer çalışma bulunmaktadır.

Her iki çalışmada da Du Verdier, İstanbul kütüphanelerindeki kitaplardan bahsetmektedir. Antoni Kantakuzen'nin kütüphanesi Possevino'nun eserinde, Michel Kantakuzen'nin çalışması ise Gessner'in eserine ek olduğu notuyla Du Verdier'in kendi eserinde yayınlanmıştır. Bu katalog Hartung'un "*Bibliotheca Sive Antiquitates Urbis Constantinopolitanae*" başlıklı kataloğunda ilk olarak yayınlanmış olduğu iddia edilse de (Touwade, 2016), ve Hartung'un eseri ile Du Verdier'in eserlerinde ortak kitaplar bulunsa da Michel Kantakuzene ait olduklarına dair Hartung'da kayıt bulunmamaktadır (Hartung, 1578).

Du Verdier'in İstanbul'a geldiğine dair bir kanıt da bulunmamaktadır. Gerek Gessner'in eserinde yer alanek liste gerekse de Possevino'daki listelere bakıldığında Antoni ve Michel Kantakuzen'in kütüphanelerindeki kitapların farklı oldukları ve farklı kaynaklardan beslendikleri görülmektedir. Her iki kişinin ölümleri arasından bir aydan az bir süre bulunmaktadır. Görece çağdaş olan kaynaklar bu listeleri kullandıkları için de bu iki kişinin kütüphanelerinin aynı zamanlarda ortaya çıktığı görülmektedir. 1578'de ölen Michel'in kütüphanesi 1585'de Du Verdier tarafından listelenmiştir. Kütüphaneden bahseden iki seyyah bu kitaplara ilgi göstermişlerdir. Stefan Gerlach'in günlüğü 1674³⁰ yılında yayınlanmıştır. Salomon Schweigger'in günlüğü ise 1608³¹ yılında yayınlanmıştır. Du Verdier'in Antoni Kantakuzen listesi, başka kaynaklarda tespit edilememiştir. Michel Kantakuzen listesinde Hartung dışındaki kaynaklarda, Du Verdier'in 1585 basımından önce de bulunmamaktadır.

Slovak kökenli hukukçu ve kütüphaneci Adam Frantisek Kollar (1718-1783)'ın Peter Lambeck³²'in "*Bibliotheca Vindobonensi*" kataloğu üzerine yazdığı ek çalışmada, Antoni

³⁰“Stephan Gerlachs deß Aeltern Tage-Buch der von zweenglorwürdigsten römischen Kaysern, Maximilian und Rudolpho ... an die Ottomannische Pfortezu Constantinopel abgefertigten und durch den Wohlgebohrnen Herrn Hn. David Ungnad ... zwischen dem Ottomanischen und Römischen Kayserthum ... glücklichst-vollbrachter Gesandtschafft 1674”

³¹“Ein neue Reyssbeschreibung aus Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem, Salomon Schweigger, Graz, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1964”.

³² Kütüphaneci Peter Lambeck, Viyana üniversite ve imparatorluk kütüphanesinin kataloğunu hazırlamıştır. Bu eser döneminin en önemli kataloglarından biri olarak anılmaktadır (Burke, 2008: 75)

Kantakuzen'in 44, Michel Kantakuzeni kütüphanesinde 57 kitap olduğunu belirtmektedir (Kolarii, 1790: 761). Deismann'ın kitabına³³ göre yapılan hesapta II. Murad (1574-1595)'a kadar İstanbul'da 100 civarı Grekçe elyazması olduğunu düşünürsek, bu rakamların kişisel kütüphaneler için kayda değer rakamlar olduğu söylenebilir (Deismann, 1933).

Teknik olarak bakıldığında ise Du Verdier'in Gessner eki olan çalışmasında genel olarak yazar isimlerine göre sıralama yapılırken Michel Kantakuzen kütüphanesi listesi istisnai olarak ayrı bir başlıkta incelenmiş ve kitap başlıklarına göre listelendiği görülmektedir (Du Verdier, 1585: 62). Aynı durum Possevino için de geçerlidir ve kitaplar konularına ve başlıklarına göre listelenmiştir (Possevino, 1608)

Du Verdier, Gessnerinde Latince kitaplarını listelerken, Possevino ekinde Grekçe kitaplarını listelemektedir.

Bu şekilde görülmektedir ki, Du Verdier, İstanbul'da bulunan elyazması kitaplarla ilgili bir çalışma yapmış ve bunu çağının en önemli iki bibliyografi ile paylaşmış ve onların eserlerine ek olarak yayınlamıştır. Grekçe olanları Possevino, Latince olanları da Gessner kullanmıştır.

Sonuç

Görülmektedir ki, Kantakuzen'lerin Her ikisi de bibliofil derecesinde kitap alıcısıdır. Cantacuzeno (2018: 53), bunu kitaplara sevgi ve ilgi ile bağlandıkları şeklinde yorumlamaktadır. Jean Michel Cantacuzeno'ya göre, Viyana, Tübingen³⁴, Bratislava ve Harvard³⁵ gibi üniversitelerin elyazmaları koleksiyonlarının birçoğu bibliofil olan Kantakuzen'lerin sahip oldukları kitaplardan gelmektedir (Cantacuzeno, 2018: 54). Kantakuzenlerin kütüphaneleri bugünkü ölçeklerde küçük olmasına rağmen, dönemin elyazması kültürü içerisinde Bizans'tan Osmanlı'ya devrolan bir kültür hazinesinin parçasıdır. İstanbul'a gelen seyyahlar kendileri ve kitap aracılarını kullanarak bu kitapları açıktan veya mezarlar sayesinde satın almaya çalışmışlardır (Tekin, 2018: Tekin 2017). Armstrong (2013: 281)'a göre, 16.yüzyıl İstanbul'undaki Grekçe ve Latince eserlerin

---

³³ Deissman, A.(1933), *Forschungenund Funde in Serail*. Berlin.

³⁴ Jean Michael Cantacuzene, Gerlach'ın satın aldığı bir kitabın Tübingen Üniversitesi koleksiyonunda olduğunu belirtmektedir (Cantacuzene, 2018: 53).

³⁵ Harvard Üniversitesi'ndeki Grek elyazmaları ile ilgili detaylı makale listesi için http://hcl.harvard.edu/libraries/houghton/collections/early_manuscripts/bibliographies/Gr/Gr003.html internet sayfasında incelenebilir.

bulunduğu özel kütüphanelerin iki işlevi vardır. Öncelikle Bizans'tan kalan çok fazla kitap vardır ve ticari girişimci olarak ve koleksiyonları için kitap toplayan meraklılar için satın alınacak çok şey bulunmaktadır. İkincisi ise bu koleksiyonlar ve onlara olan talep Yunan medeniyetinin sahip olduğu kaynakları ve hümanist eğitim sisteminin kalbinde olduğunu göstermektedir. Bu yüzden de Bizans'tan kalan bu kütüphaneler için birçok katalog çalışması³⁶ yapılmıştır.

Rönesans döneminin önemli sosyal bilimci ve bibliyograflarının Osmanlı kütüphanelerine gösterdikleri ilgili yeni bir konu değildir. İstanbul'un fethedilmesi ile Osmanlı'da Bizans'tan kalan elyazmalarının varlığı Batı için önemli hale gelmiştir. Bu varlığın tespiti için yapılan çalışmalar, diplomatların, bilim adamlarının, seyyahların Osmanlı'ya gelmeleri, kitap toplamaları ve bunları ülkelerine götürmeleri sayesinde kolaylaşmıştır. Bu durum uzun süre devam etmiştir. Du Verdier, Possevino ve Gessner de bibliyograf olarak doğal olarak Osmanlı'da bulunan Grekçe ve Latince yazılmış eserlerle ilgilenmişlerdir. Bu yazarlar bu eserleri kendi tarihi ve edebi miraslarının bir parçası olarak görmüşler ve bu kitapları, kendi eserlerine ekleyerek okuyucuya ulaştırmışlardır. Bibliyografyalar, geçmiş çağların en önemli bilgi taşıyıcılarından biridir. Bu eserler sayesinde bildiğimiz veya bilmediğimiz eserlerin varlığı ortaya koyulmaktadır. Kantakuzen'lerin kütüphanesine ait kitapların 16.yüzyılda kaydedilmesi ve yayınlanması, aynı eserlerin günümüzdeki varlığı ile karşılaştırılmasına olanak sağlayarak filoloji ve kitap tarihi araştırmalarına yol göstermektedir.

---

³⁶ Osmanlı İstanbul'unda Grek elyazmalarının durumu, 16.yüzyıldan itibaren tartışılan bir konudur. DuVerdier dışında Malaxos (1585), Hartung (1578), Kollarii (1776), Foerster (1877), Papazoğlu (1983) Hunger (1961), gibi araştırmacıların çalışmaları İstanbul'daki Grek elyazmaları ile ilgili listeleri güncellemiştir.. Bunların birbirlerinin kopyaları olduğu veya intihal yapıldığı tartışmaları dile getirilmiştir (Touwaide, 2016).

Kaynaklar

- Armstrong, P. (2013). *Authority in Byzantium*. UK: Ashgate Publishing.
- Atene e Roma (1919) *Bulletino Della Societa Italiana per la Diffusione e l'Incoraggiamentodeglitstudiclassici*,241-252. Firenze: StarilementoTipografico.
- Balsamo, L. (2006) Antonio Possevino: S.I. Bibliografo Della Contrariforma. Leo S. OlschkiEditore
- Benigni, U. (1911). AntoniusPossevinus. In *TheCatholic Encyclopedia*. New York: Robert Appleton Company. 9 Ocak 2018 tarihinde <http://www.newadvent.org/cathen/12317a.htm> adresinden erişilmiştir.
- Birsel, H. (2013) Fransız Misyonerler Tarafından İstanbul ve Levant Misyonunun Oluşturulması (Papaz J. BaptistPiolet'in Mektubu). *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of TurkishorTurkic*. 9/4 207-223.
- Blair, Ann (2003) Reading Strategies for Coping with Information Overload, ca.1550-1700. *Journal of theHistory of Ideas* 64(1) 11-28.
- Bonda, M.(2011). *Jesuits Historiographic Canon In The Works Of A. W.juk-Koialowicz InThe Age Of The Historical Revolution (1580-1661)*.Doctoral Dissertation, Vytautas Magnus University.
- Blum, Paul Richard (2016). Psychology and Culture of theIntellect: Ignatius of Loyola and Antonio Possevino.” In *Cognitive Psychology in Early Jesuit Scholasticism*, editedby Daniel Heider, 12–37. Neunkirchen-Seelscheid: EditionesScholasticae.
- Burke, Peter (2008). Bilginin Toplumsal Tarihi. Ü. Nalbantoğlu (Çev.). Tarih Vakfı: İstanbul
- Cantacuzeno, J.M. (2018). [Sur la trace des livres de Michel Cantacuzene "Saitanoglou" Quatre ou cinq livres rares des 16eme et 17eme siecles \(Jean Michel Cantacuzene\)](http://www.bcu-iasi.ro/docs/biblos/biblos14/pag45.pdf). 14.02.2019 tarihinde <http://www.bcu-iasi.ro/docs/biblos/biblos14/pag45.pdf> adresinden erişildi.
- Casalini, C., and Salvarini, L. (Eds).(2008). Antonio Possevino S.J. Coltura Degl'Ingegneri. Rome: Anicia
- Chartier, R. (1994) *TheOrder of Books: Readers, Authors and Libraries in Europe betweentheFourteenth and EighteenthCenturies*. California: Stanford University Press
- Colombo, E. (2014). The Watershed of Conversion: AntonioPossevino, New Christians, And Jews, “TheTragicCouple”.In James Bernauer, Robert A. Maryks (Eds),*Encounters Between Jews and Jesuits*. (pp.25-43). Leiden: Brill
- Colombo, E. (2015) IlLibro Del Mondo. Un DocumentoDiAntonioPossevino. In M. Catto and G. Signorotto (eds). *L'ambrosiana E La Conoscenza Dei NuoviMondi* (Secoli XVII-XVIII)) 334-64
- Colombo, E. (2015b). Entre GuerreJuste et Accommodation. Antonio Possevino et l'Islam, *Dix-SeptièmeSiècle* (3) 268, 393-408
- Crusio, M. (1584). *Turco Graeciae Libri Octo*. Basiliae: Leronardo Ostenium Sebastiani Henricpetri Impensa.

- Dekonick, R. (2008). Une Biblio the que Selective: Possevino et lesArts.*Litteratures Classiques*, 66, 71-81
- Donnelly, J.P.(1986). Antonio Possevino and Jesuits of JewishAncestry. *Arcivum HistoricumIesu*. LV.3-31
- Donnelly, J. P.(1987). Antonio Possevino as Papalist Critic of French Political Writers. In *Regnum et Ratio: Essays Presented to Robert M. Kingdon. Sixteenth century Journal Publishers*31-39
- Donnelly, J.P. (1988) Antonio Possevino's Plan for World Evangelization. *The Catholica Historical Review*. LXXIV (2). 179-198
- DuVerdier, A.(1585). *Supplementum Epitomes Bibliotheca Gesneriane*. Lugduni: Bathalomeum Honorati
- Falangas, A.(2007). Post-Byzantine Greek Merchants of the Fifteenth–Seventeenth Centuries. *Journal of the Hellenic Diaspora*, 33, 1-2
- Fouqueray, H. (1922). *Histoire de la compagnie de Jesus en France desorigines a la supression (1528-1762) Tome II*. Paris: Bureauxdesetudes
- Fragno, G.(2001). *Introduction. Church, Censorship and Culture in Early Modern Italy*. UK: Cambridge University Press
- Gerlach, S. (2007b). *Türkiye Günlüğü 1573-1576.Cilt 2. T. Noyan (Çev.)*. İstanbul: Kitap Yayınevi
- Gessner, C. (1548) [PandectarumsivePartitionum:libri XXI](#). Zurich: Christophorus Froschoverus
- Goeing, A.S. (2017) *Storing, Archiving, OrganizingTheChanging Dynamics of Scholarly Information Management in Post-Reformation* Zurich, Leiden: Brill
- Harney, M.P. (1941). *TheJesuits in History*. New York: TheAmericaPress
- Hartung, J. (1578). *Bibliotheca Sive Antiquitates Urbis Constantinopolitanae*. Argentorati: Nicolaus Wyriot.
- Kollarii, A.F. (1790). *Petri Lambecii Commentariorum de Augusta Biblio theca Caes. Vinde bonensi Libros VIII. Supplementorum Liber Primus*. Vindobonae: JoanThomae
- Lavenia, V. (2017). Turkophilia and Religion: Machiavelli, Giovio and theSixteenth Century Debate About War. In Biasiori, Lucio, Marcocci, Giuseppe (Eds.) *Machiavelli, Islam and the East: Reorienting the Foundations of Modern PoliticalThought*, 37-46
- Malches, L.N. ve Lheritier, A.ve Acaroğlu,T. (2003). *Batı'da ve Türkiye'de Kaynakça Tarihi*. Ankara: İletişim Yayınları
- Mantran, R. (1990). *17. yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Cilt 1. M. A. Kılıçbay ve E. Özcan, (Çev.)*. TTK: Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Nelles, P. (2009). Reading and Memory in the Universal Library: Conrad Gessner and the RenaissanceBook. In *Arsreminiscendi : mind and memory in Renaissanceculture 147-169* Toronto: Center for Reformation and RenaissanceStudies

- Possevino A. (1593). *Bibliotheca Selecta*. Roma: Typographia Apostolica Vaticana
- Possevino, A. (1607). *Bibliotheca Selecta*. Roma: Typographia Apostolica Vaticana
- Possevino (1606), *Apparatus Sacer Tomes Tertius*. Veneetii: Societatem Venetam
- Possevino, A. (1608a) *Apparatus Sacer*. Cologne: J.Gymnicus
- Possevino, A. (1608b) *Apparatus Sacer*. Cologne: J.Gymnicus
- Sakin, O. (2017). *Cizvit Cemaati ve Gizli Talimatları*. İstanbul: Yeditepe
- Savage, J. (1809). *The Librarian Vol.II* London: William Savage
- Schweigger, S. (2004). *Sultanlar Kentine Yolculuk*. S.Türkis Noyan (Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi
- Scaglione, A. (1986). *The Liberal Arts And The Jesuit College System*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company:
- Tekin, E. C. ve Yılmaz, B. (2015). *Düşünce özgürlüğü tarihi: Roma kilisesi yasaklı kitaplar dizini üzerine bir değerlendirme*. 1. Uluslararası Kütüphane ve Bilgibilim Felsefesi Sempozyumu: Etik: Kuram ve Uygulama, 3-5 Eylül 2014, Kastamonu içinde (s. 24-48). İstanbul:Hiperlink
- Tekin, E. C. (2017). *Avrupalı Seyyahların Bakış açısından Osmanlı'da Kitap ve Kütüphane Kültürü (1453-1699)*. Yayımlanmamış Doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara
- Tekin, E. C. (2018). *Osmanlı Kitap Dünyası ve Batı Avrupa*. İstanbul: Hiperkitap
- Watt, R.(1824). *Bibliotheca Britannica : A General Index To British And Foreign Literature*. In Two Parts :-Authors And Subjects. Volume II.-Authors. Edinburg: Archibald Constable And Company.
- Willer, G (1592). *Collectio in unum corpus omnium librorum Hebraeorum, Graecorum, Latinorum, necnon Germanice, Italice, Gallicé, & Hispanicé scriptorum, qui in nundinis Francofurtensibus ab anno 1564. usque ad nundinas Autumnales anni 1592 venales extiterunt: desumpta ex omnibus Catalogis Willerianis*. Frankfurt (Nicolaus Bassaeus) 1592. 3 parts in 1 Volume.
- Wood, A.C. (2013) *Levant Kumpanyası Tarihi*. Çiğdem Erkal İpek (Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları
- Vasilieva, E. (2016). *Ottoman Istanbul from the Perspective of the Catholic Missionaries in the Post-Tridentine Period (End of 16th - 17th centuries)*. (Editörler) F. M. Emecen, A. Akyıldız ve E. S. Gürkan. *Uluslararası Osmanlı İstanbullu Sempozyumu Bildirileri 20-22 Mayıs 2016* içinde, s.289-312. İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
- Yerasimos, S. (1991). *Les voyageurs dans L'empire Ottoman (XIV – XVI Siecles)*. Ankara: La Societe Turque D'Historie.

ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA SAVUNMACI REALİZM ANLAYIŞI VE ÜÇÜNCÜ DÜNYACILIK*

Doğacan BAŞARAN**

Öz

Atatürk dönemi Türk Dış Politikası, Türkiye'nin ve komşularının egemen politik varlığını sürdürebilmesi amacıyla, batılı emperyalist devletleri bölge sorunlarından uzak tutma hassasiyeti çerçevesinde şekillenmiştir. Bu amaç doğrultusunda Türkiye, batıda Balkan Antantı ve doğuda Sadabat Paktı gibi, bölge devletlerini bir araya getiren ittifaklara öncülük etmiştir. Sadabat Paktı ve Balkan Antantı'yla başlayan ve emperyalistleri bölge sorunlarından uzak tutma hassasiyeti çerçevesinde şekillenen politika, “Yurtta Barış, Cihanda Barış” söylemine dayanan barışçıl dış politika imajının da etkisiyle, Türkiye'nin hem Balkanlarda hem de Ortadoğu'da öne çıkmasını sağlamıştır. Ayrıca gerek Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın emperyalist batılı devletlerin kaybettiği ilk ulusal kurtuluş mücadelesi olması, gerekse de baticılık yapmadan ve sömürgeleşmeden batılılaşan Türk modernleşmesinin yarattığı etki, Türkiye'nin bölgesel yönelimlerinin küresel bir karşılık görmesine yol açmıştır. Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı takip eden yıllar, Atatürk'ün “mazlum milletler” olarak ifade ettiği coğrafyanın bağımsızlık mücadelelerine tanıklık etmiştir. Bu anlamda Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı, “Üçüncü Dünyacılık” olarak literatüre geçen ideolojik yönelimin de işaret fişeği olma özelliğini barındırmaktadır. Bu çalışmada da Atatürk dönemi Türk Dış Politikası, klasik bir tarih okumasının ötesine taşınarak Atatürkçü yönelimlerin gördüğü bölgesel ve küresel karşılık bağlamında kuramsal bir çerçevede ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Üçüncü Dünyacılık, Türk Modeli, Savunmacı Realizm, Güç Dengesi, Emperyalizm.

Jel Kodu: B27

---

* Bu makale, Karadeniz Teknik Üniversitesi I.Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Kongresi'nde sunulan “Küreselleşme-Bölgeselleşme İlişkisi Bağlamında Bir Hegemonya İnşası Denemesi: Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası” başlıklı bildiriden faydalanılarak hazırlanmıştır.

** Doktora Öğrencisi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, basarandogacan@gmail.com

Makale gönderim tarihi: 01.01.2020

Makale kabul tarihi: 10.02.2020

Defancive Realism in Turkish Foreign Policy in the Ataturk's Period and Third Worldism

Abstract

The Turkish Foreign Policy of the Ataturk's period was shaped within the framework of the sensitivity to keep western imperialist states away from regional problems in order for Turkey and its neighbours to maintain their sovereign political presence. Turkey, in line with this purpose, pioneered alliances that brought to get her the states of theregion, like The Balkan Pact in West and theTreaty of Saadabad in east. The policy that started with the treaty of Saadabad and the Balkan Pact and shaped by the sensitivity of keeping imperialists out of the problems of the region, also enabled Turkey to be prominent as a hegemonicactor in both the Balkans and the Middle East based on the discourse of "Peace at Home, Peace in the World". Furthermore, both the fact that The Turkish War of Independence was the first national liberation struggle lost by the imperialist western states and the effect created by Turkish modernization without westernization and colonization, led Turkey to receive a global response to the experiment of regional orientation. The years following the Turkish War of Independence witnessed the independence struggles of the geography that Atatürk expressed as "oppressednations". In this sense, the Turkish War of Independence holds the attribution of being the signal flare of the ideological orientation known as the 'Third-worldism' in litterateur. In this study, Turkish foreign policy during Ataturk's period is also moved beyond a classical historical reading and discussed in a hypothetical framework within the context of regional and global reaction observed by Kemalist tendencies.

Keywords: Third Worldism, Turkish Model, Defancive Realism, Balance of Power, Imperialism.

Jel Code: B27

Giriş

Uluslararası İlişkiler disiplinin en önemli kavramlarından birinin güç olduğu ifade edilebilir. Nitekim devletlerin sürekli olarak güçlenmeye çalıştıkları ve güçlerini azami seviyeye ulaştırmaları durumunda da diğer aktörlerin dış politika eğilimlerini şekillendirmeye yönelindikleri görülmektedir. Buna ek olarak devletler, kapasiteleriyle doğru orantılı olarak başka ülkelerin topraklarını da tehdit edebilmektedir. Bu nedenle de tehdit algılayan ülkeler bir araya gelerek güç dengesi oluşturma ihtiyacı duyarlar.

Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliği döneminde Türk dış politikasında oluşturulan paktlar ve kullanılan söylemler incelendiğinde de Türkiye'nin kendi ulusal güvenliğini tesis etmek amacıyla ittifak ilişkileri geliştirdiği görülmektedir. Nitekim hem Balkan Antantı hem de Sadabat Paktı, İtalyan saldırganlığı karşısında bölgesel güvenliğin temin edilmesini amaçlayan ittifaklar olarak ortaya çıkmıştır. Yani bu dönemde Türkiye, ulusal güvenliğini bölgesel güvenlik ortamının oluşturulması aracılığıyla sağlamaya çalışmıştır. Buna ek olarak Atatürk döneminde Türkiye'nin dış politikasında antiemperyalist söylemler sıklıkla kullanılmış ve böylece Ankara, farklı ittifaklar oluşturmaya da çalışmış ya da en azından buna zemin hazırlamıştır. Üstelik Türkiye'nin gerek Ulusal Kurtuluş Savaşı gerekse de modernleşme süreci, üçüncü dünya halkları olarak ifade edilen mazlum milletler üzerinde etki yaratmış (Karagöz, 2009: 71) ve bu devletlerin Türk Modeli'ne sempatiyle bakmasını sağlamıştır. Bu nedenle de Atatürk'ün ölümünden daha sonra bile olsa, Asya ve Afrika ülkelerinde gelişen üçüncü dünyacı reflekslerin öncülünün Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı ve Türk modernleşmesi; yani Kemalizm olduğu ifade edilebilir.

Bu makalede de Atatürk döneminde Türkiye'nin dış politikası ve bu dış politika anlayışının üçüncü dünyacılık fikrine olan etkisi incelenmektedir. Bu kapsamda çalışmanın hipotezi, Atatürk döneminde Türkiye'nin önceliğinin ittifaklar oluşturmak suretiyle ülkenin güvenliğinin sağlanması olduğu; ancak bu yönde geliştirilen ittifak ilişkilerinin, kullanılan antiemperyalist söylemlerin, başarıyla neticelenen Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın ve Türk modernleşmesinin üçüncü dünya ülkelerindeki bağımsızlık refleksini olumlu yönde etkilediğidir. Makalede ortaya konulan hipotezin araştırılması esnasında literatür taramasına ağırlık verilmiş ve Türkçe ile İngilizce kaynaklardan yararlanılmıştır.

Üç bölümden oluşan bu makalenin ilk bölümünü kuramsal çerçeve oluşturmakta ve savunmacı realizm teorisine değinilmektedir. Makalenin ikinci bölümünde ise Atatürk

döneminde ülkenin güvenliğinin sağlanması amacıyla tesis edilen ittifaklar incelenmektedir. Son olarak makalenin üçüncü bölümünde ise Atatürk döneminde Türkiye'nin gerçekleştirdiği ilerlemelerin mazlum milletlere olan etkisi ele alınmaktadır.

1. Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasının Kuramsal Çerçevesi: Savunmacı Realizm

Devletler arası ilişkileri şekillendiren başlıca unsurlardan biri olan güç kavramı, en basit anlamda bir aktörün diğer aktörler üzerinde yarattığı etkiyi ifade etmektedir. Bu etki çerçevesinde güçlü olan aktörlerin diğer devletlerin dış politika yönelimlerini şekillendirme eğilimi taşıdıkları bilinmektedir. Daha da önemlisi gücünü azami düzeye ulaştıran aktörlerin yayılcı emperyal eğilimler sergilediği de görülmektedir. Söz konusu eğilimler, bazen devletlerin toprak bütünlüğünü hedef alabildiği gibi, bazen de egemen politik varlıklarını tehdit edebilmektedir. Bu nedenle de devletler, güç dengesi sistemi oluşturmaya çaba harcarlar. Bu noktada Uluslararası İlişkiler disiplininde güç merkezli yaklaşımları ele alan başlıca teorinin realizm olduğu ifade edilebilir.

Devletlerin özü itibarıyla kötü olduğunu ve bu nedenle de çıkar peşinde koştuklarını, yani amaçlarına yalnızca güç aracılığıyla ulaşabileceklerini savunan realizme göre, (Morgenthau, 1948: 13) devletlerarası ilişkilerde kalıcı bir barış düzeninin tesis edilmesi mümkün değildir. (Schuett, 2010: 5) Realistler, uluslararası ilişkilerin temel birimi olarak devletleri kabul ederken; sistem olgusunu göz ardı etmişler ve bu nedenle de eleştirilmişlerdir. Zaten bu yüzden de realizme yönelen eleştiriler neticesinde neorealist kuram ortaya çıkmıştır. Devletleri uluslararası ilişkilerin başat aktörü olarak gören neorealistlerin realizme kattığı en mühim yenilik, “sistem” olgusunun göz önünde bulundurulmasıdır. Zira bu yaklaşıma göre, devletlerin davranışları, uluslararası sistemin yapısından etkilenmektedir. (Waltz, 2008: 5) Başlıca temsilcileri Kenneth Waltz, Robert Gilpin, John Mearsheimer ve Stephen Walt gibi isimler olan neorealizm, sistem olgusunun yanı sıra karşılıklı bağımlılık ilişkilerini ve bu ilişkilerin ekonomik boyutunu dikkate alan bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Bu makalede dikkat çekilen ve Atatürk döneminde Türkiye'nin dış politika stratejilerine yön verdiği belirtilen savunmacı realizm anlayışı da neorealist kuram içerisinde ortaya çıkmıştır.

Savunmacı realizm anlayışının başlıca temsilcisi Walt'tur. Ayrıca Walt'un da çalışmalarında savunmacı realizme atıfta bulunduğu bilinmektedir. Walt'un öncülük ettiği

yaklaşımına göre devletler, kendilerine yönelecek saldırıları savunma kapasiteleri doğrultusunda bertaraf edebilirler. Bu noktada güç dengesi sistemi de savunma ihtiyacı çerçevesinde ifade edilmektedir. Zira savunmacı realizm anlayışında güç dengesi sistemi, algılanan tehdidin dengelenmesi amacıyla yapılan ittifaklar aracılığıyla inşa edilmektedir.

Atatürk döneminde Türk dış politikasında hayata geçirilen ittifak ilişkileri de realist bir savunma anlayışına işaret etmektedir. Zira bahse konu olan dönem, Avrupa başta olmak üzere dünyanın pek çok ülkesinde faşizan eğilimlerin yükselişe geçtiği bir süreç olarak gelişmiştir. Bu nedenle de güçlü olan devletlerin diğer ülkelere yönelik tehditler oluşturduğu görülmüştür. Bu kapsamda Türkiye de tesis ettiği ittifak ilişkileri vesilesiyle hem doğuda hem de batıda paktlar oluşturmaya ve kendi sınırlarının güvenliğini temin etmeye çalışmıştır. Ayrıca bahsi geçen süreçte Türkiye, emperyalist devletleri bölgesindeki gelişmelerden uzak tutmak hassasiyetiyle antiemperyalist söylemleri de etkin bir şekilde kullanmış ve emperyal saldırganlığa karşı mazlum milletlerle dayanışma içerisinde olmaya çalışmıştır.

2. Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasında Emperyalist Saldırganlık Karşısında Algılanan Tehdidin Dengelenmesi Arayışı

Atatürk dönemi Türk dış politikasında uygulanan ve bu dönemde “*Yurtta Barış, Dünyada Barış*” sloganında vücut bulan barışçıl dış politika stratejisi ve uygulamaları, hem bağımsızlığını kazanan yeni Türk devletinin iç siyasetinde ulus inşası sürecinin bir parçası olarak birlik oluşturmayı, hem de dış politikada saygın ve sözüne güvenilir bir devlet imajı yaratılmasını sağlamıştır. (Talas, 2004; 339) Dolayısıyla Atatürk’ün dış politika anlayışı; öteki uluslara saygı, antiemperyalizm, mazlum milletler dayanışması ve barışçıl dış politika ilkeleri üzerine oturmuştur. (Doster, 2004; 19) Türkiye’nin yakaladığı bu sözüne güvenilir, tutarlı ve savaşı zaruri olmadıkça cinayet olarak gören barışçı ülke imajı, komşularının da Türkiye’ye güvenerek olumlu bir izlenimle bakmasına yol açmıştır. Buna bağlı olarak bölge barışının tesisinde Türkiye’nin inisiyatif almasına diğer bölge devletleri rıza göstermiş ve Türkiye’nin hem batısında hem de doğusunda geliştirdiği ittifaklar aracılığıyla inşa ettiği güvenlik paktları, bölge devletlerinin onayını alarak kurumsallaştırmıştır.

2.1. Balkan Antantı

Dünya siyasetinde yaşanan pek çok gelişme, dünya zamanının dayattıklarıyla uyumlu olarak

konjonktürel biçimde gelişen olayların ilgili ülkelere yansımaları şeklinde ortaya çıkmaktadır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan Milletler Cemiyeti (MC) düzeninde, sömürge paylaşımından rahatsız olan; yani küresel pastadan aldığı paydan memnun olmayan devletler, özellikle de Birinci Dünya Savaşı'nın yenik devletleri, hızla ulusal hırslara bağlı olarak faşizmin yükseldiği ülkelere dönüşmüşlerdir. İtalya'da Benito Mussolini'nin ve Almanya'da Adolf Hitler'in iktidara gelmesi ve hatta Japonya'nın saldırgan bir Japon ırkçılığına yönelmesi, dünya konjonktüründeki gelişmelerin faşizan eğilimleri yükseltmesi durumunun bir sonucudur. Özellikle de İtalya'da Mussolini'nin iktidara gelmesi ve saldırgan yayılcı politikaları benimsemesi ve bunun bir neticesi olarak İtalya'nın Akdeniz üzerinde iddialarda bulunması, Türkiye ve Yunanistan gibi, henüz Türk Bağımsızlık Savaşı sırasında karşı karşıya gelmiş iki Akdeniz ülkesini tedirgin ederek ulusal güvenliklerini koruma arzusuyla birlikte hareket edip ittifak yapmaya yöneltmiştir.

Türkiye ve Yunanistan arasındaki iyi ilişkilerin başlangıcı veya bir başka deyişle, en azından çözülemeyen meselelerin dondurularak buzdolabına kaldırılması, 1928 yılında Elefterios Venizelos'un Yunanistan'da göreve gelmesiyle başlamıştır. (Keyvan, 2012: 25) Hatta bu yakınlaşmanın etkisiyle Venizelos, Atatürk'ü Nobel Barış Ödülü'ne de aday göstermiştir. (Kışlalı, 2001: 45) Bu durum, İtalyan tehdidi karşısında Balkanlarda bir güvenlik ittifakı tesis edilmesi arayışını da başlatmıştır. (Erol-Ozan, 2011: 28) Teorik anlamda söz konusu arayış, algılanan tehdidin dengelenmesi ihtiyacının yarattığı güç dengesi durumu olması nedeniyle Walt tarafından tanımlanan "savunmacı realizm" (Walt, 1998) kuramına uygun bir örnektir.

Balkanlar genel anlamda Türkiye'nin kuzey sınırlarının ötesinden itibaren Avrupa'ya doğru uzanarak Tuna ve Sava nehirleri ile sınırlanan, doğusunda Karadeniz ve Rusya Federasyonu'nun, batısında ise Adriyatik Denizi'nin yer aldığı coğrafi bölgedir. (Kodaman-Birsel, 2014; 49) Balkan coğrafyasının büyük stratejik öneminin yanı sıra, Atatürk için duygusal bir anlam ifade ettiği de unutulmamalıdır. Zira Atatürk, Selanik'te doğup büyümiş, çocukluğunu, gençliğini ve subaylığının en güzel yıllarını Balkan coğrafyasında geçirmiştir. (Ertem, 2010; 4) Bu nedenle de Balkanlarda siyasi istikrarın ve kalıcı bir barış düzeninin kurulması konusunda, Atatürk'ün duygusal bir hassasiyet taşıdığı öne sürülebilir.

Atatürk'ün Balkan coğrafyasında bir stratejik ittifak oluşturmaya öncülük veren politikasındaki temel amacı, İtalyan saldırganlığı karşısında, bölgede bir savunma hattının oluşturulması ve Bulgaristan'ın olası taarruzunun önlenmesiydi. (Sarıkoynlu Değerli, 2006;

255) Bu nedenle de Balkanlarda bir işbirliğinin tesis edilmesi fikri, ilk kez Türk diplomasi yetkilileri tarafından ortaya atılmıştır. 1926 yılında, Romanya'nın başkenti Bükreş'teki Türk Elçiliği'nde görev yapan Ragıp Baydur, dönemin Romanya Dışişleri Bakanı I. G. Duca'ya altı Balkan devletini içeren bir Balkan Paketi'nin oluşturulmasını teklif etmiştir. Bahsi geçen öneriyi takip eden yıl, dönemin Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşütu Aras, "Balkanlar Balkan halklarına aittir." sloganından hareketle bir Balkan ittifakının oluşturulması; yani bir güvenlik paktının kurulması fikrini savunmuştur. 1928 yılında Yunanistan'da iktidara gelen Venizelos da Türkiye'nin Balkanlardaki işbirliğine yönelik yapıcı önerilerine oldukça sıcak bakmıştır. (Ertem, 2010; 15)

Balkanlarda barış ve huzurun tesis edilmesi amacıyla Türkiye'nin öncülüğünde başlatılan ittifak arayışları, 9 Şubat 1934 tarihinde Yugoslavya, Romanya, Yunanistan ve Türkiye'nin imzalarıyla Balkan Antantı'nı ortaya çıkarmıştır. Oluşturulan pakt, her ne kadar bölge ülkelerinin iktisadi ve kültürel ilişkilerinin geliştirilmesini içeren amaçlar taşıyorsa da paktın kurulmasındaki başlıca hedef, bölge ülkelerinin siyasi sınırlarının ve egemenlik hakların korunması olmuştur. (Bilgiç, 2015; 19) Bu bağlamda paktın bölge sınırlarında gerçekleştirilmesi, muhtemel revizyonist girişimlere karşı, somut bir duruş ortaya koyması nedeniyle Türk dış politikasının temel özelliklerinden biri olarak kabul edilen dış politikada statükoculuk ilkesiyle de örtüşmektedir.

2.2. Sadabat Paketi

Atatürk dönemi Türk dış politikasında, Türkiye karşıtı bir uluslararası bloğun oluşturulması riskini önlemek amacıyla yalnızca Balkan devletleriyle değil; aynı zamanda Türkiye'nin doğusundaki devletlerle ittifak arayışları oluşmuştur. (Duran-Karaca, 2011; 206) Bu anlamda Sadabat Paketi, Türkiye'nin egemen politik varlığını sürdürebilmesi için öncülük ettiği bir stratejik arayış olarak dikkat çekmektedir. Söz konusu pakt, bölge ülkelerinin kendi aralarındaki dayanışmayı arttırmak suretiyle batılı emperyalist devletleri bölge sorunlarının dışında tutabileceğini ve böylelikle bölge barışının tesis edebileceğini göstermiştir. (Bayraktar, Çevrimiçi-2017; 674-675) Türkiye'yi böyle bir barış düzeninin tesisine yönelik arayışlara iten başlıca husus ise İtalya'nın Asya ve Afrika üzerindeki yayılmacı emelleridir. Zira İtalya'nın Habeşistan'a saldırması, bölgesel bir güvenlik paketi arayışını da hızlandırmıştır. (Tuncer, 2008; 154) İran'ın başkenti olan Tahran'da, Şahlık Sarayı olarak

bilinen Sadabat Sarayı'nda imzalandığı için "Sadabat Paktı" adıyla anılan antlaşma, 25 Haziran 1938 tarihinde yürürlüğe girmiştir.(Doğan, 2006: 102)

Bölge barışını tesis etmek amacıyla oluşturulan Sadabat Paktı; İran, Irak ve Afganistan'ın kendi aralarındaki tarihsel meselelerin aşılmasına öncülük etmiş ve böylece emperyalizmin temel stratejisi olan "böl-çatıştır-yönet" politikasının uygulanarak bölge halklarının birbirine karşı kışkırtılmasını önlemiştir.(Bayraktar, Çevrimiçi-2017: 675) Bunun yanı sıra Sadabat Paktı, her ne kadar realist bir güvenlik anlayışının ürünü olsa da Ortadoğu'dan Orta Asya'ya kadar etkileri uzanan milliyetçi ve devrimci bir ideolojinin yayılmasına da olanak sağlamıştır. (Bayraktar; 2012: 100) Bu anlamda Atatürk'ün Sadabat Paktı'na büyük önem attığı öne sürülebilir. Çünkü Atatürk, uzun vadede mazlum milletler olarak tanımladığı üçüncü dünya ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanacaklarını düşünmüş ve bunun hem ulusal hem de uluslararası güvenliğe katkı sağlayacağını öngörmüştür. Bu nedenle de Sadabat Paktı vesilesiyle Türkiye, antiemperyalist söylemleri dış politikada oluşturduğu ittifaklara hizmet eden mühim bir araç olarak kullanmıştır.

Görüldüğü üzere, Atatürk'ün önce Türkiye'nin yakın çevresinde ve sonra da uzak çevresinde yer alan mazlum milletlerle temasa geçmek istediği aşıkardır. Zaten Atatürk'ün bu amacının bir yansıması olarak bölge ülkelerinin Türk modernleşmesini ve Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı örnek aldıkları ve benzer modernleşme yöntemlerini kendi ülkelerinde uygulamaya çalıştıkları bilinmektedir. (Bayraktar, 2012: 110)

Yaşanan gelişmelere Türkiye açısından bakıldığında ise emperyalist devletlerin saldırgan ve yayılmacı siyasetine karşı, Türkiye'nin Sadabat Paktı vesilesiyle kendi ayakları üzerinde duran milli dış politika anlayışını ortaya koyduğu söylenebilir. (Hasar, 2012; 89-90)

Sadabat Paktı Antlaşması'nı ve Atatürk dönemi Türk dış politikasını yorumlayan dönemin Dışişleri Bakanı Tefvik Rüştü Aras şunları söylemiştir: (Aras, 2010; 194)

"Gerek Balkan Antlaşması ve gerek Sadabat Antlaşması'nın devamlılığını sağlamak için bu antlaşmalara iştirak eden devletlerle sıkı teması korumak, onlarla meşgul olmak ve dış politikamızın devamında her iki antlaşmanın bütün üyeleri arasında konuşmaları ihmal etmemek gerekiyordu. Bu çalışma kolay bir iş değildi, fakat barış için de, memleketimizin yakın ikbali için de zahmete değirdi."

Kıscacası Türkiye, kendi sınırlarının güvenliğinin bölgenin güvenliğinden geçtiğini düşünmüş ve bu amaç doğrultusunda diplomatik çabalarda bulunmuştur. Üstelik söz konusu çabalar,

yalnızca bölge halklarında değil; bölge dışında yer alan mazlum milletlerde de karşılık bulmuştur.

3. Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasında Uygulanan Stratejinin Mazlum Milletler Üzerindeki Etkisi

Atatürk döneminde Türkiye'nin oluşturulan ittifaklar aracılığıyla realist güvenlik anlayışı çerçevesinde statükocu bir siyaset izlediğini dile getirmek mümkündür. Bununla birlikte söz konusu dönemde uygulanan siyaset, antiemperyalist söylemler vesilesiyle mazlum milletlerin de sempatisini kazanmıştır. Atatürk'ün ittifaklar oluşturma stratejisi kapsamında mazlum milletlere verdiği önemi şu sözlerinde görmek mümkündür:(Doğan, 2006: 97)

“Doğudan şimdi doğacak olan güneşe bakınız! Şu anda günün ağardığını nasıl görüyorsam, uzaktan bütün doğu milletlerinin de uyanışını öyle görüyorum. Bağımsızlık ve hürriyetine kavuşacak daha çok kardeş millet vardır. Bu milletler, bütün güçlüklerle, bütün engellere rağmen mânileri yenecekler ve kendilerini bekleyen geleceğe ulaşacaklardır. Müstemlekecilik ve emperyalizm yeryüzünden yok olacak ve yerlerini milletler arasında hiçbir renk, din ve ırk farkı gözetmeyen yeni bir âhenk ve işbirliği çağı alacaktır.”

Atatürk dönemi Türk dış politikasında oluşturulan ittifakların ve antiemperyalist söylemlerin yansımalarını ortaya koymak amacıyla alıntılıdığımız Atatürk'ün bu sözleri, bir anlamda literatüre “üçüncü dünyacılık” olarak giren ve mazlum milletlerde gelişen ulusal kurtuluşçu hareketlerin manifestosu olarak yorumlanabilir. Çünkü sömürge altındaki üçüncü dünya uluslarının İkinci Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlıklarını kazanmaları, mevzubahis savaşın doğrudan bir sonucu değildir. Bir anlamda sömürülen mazlum uluslardaki milli uyanış hareketlerinin tarihsel kökeni, Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı'na dayanmaktadır. Bu nedenle de Asya ve Afrika milletçiliğinin niteliği, 20.yüzyıl Avrupası'ndaki muhafazakâr-gerici nitelikten çok daha farklı olarak, Avrupa'daki milliyetçiliğin motive ettiği sömürgecilğe karşı verilen mücadele neticesinde gelişmiş devrimci bir tepkiden beslenmektedir.(Erman,2014; 53) Sosyalist bir damarı da bulunan bu hareketlerin arasında ciddi benzerlikler bulunmaktadır. (Altun, 2004: 562) Bu anlamda antiemperyalist ve devrimci nitelik taşıyan üçüncü dünya milliyetçiliklerin, ilerici bir özellik barındırdığını

ifade etmek gerekir.

Üçüncü Dünya halklarında gelişen milliyetçilikleri yorumlayan Antonio Negri ve Michael Hardt ikilisi şu tespitte bulunmuştur: (Hardt-Negri, 2012; 122)

“Bağımlı ülkelerdeki ulusçuluğun ilerici doğası son derece müphem olan başlıca iki işlevle tanımlanır. En önemlisi, ulus daha güçlü ulusların dışsal ekonomik, politik ve ideolojik kuvvetlerin tahakkümü karşısında bir savunma hattı olarak hizmet gördüğü oranda ilerici görünür. Bağımlı ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı, aslında hâkim kuvvetin kontrolünün dışına çıkma hakkıdır. Böylelikle anti-kolonyal mücadeleler ulus kavramını işgalci düşmanı yenmek ve püskürtmek için bir silah olarak kullanmışlardır; aynı şekilde anti-emperyalist politikalar da yabancı sermayenin büyük gücü karşısında ulusal duvarlar dikmiştir. Ulus kavramı, tahakküm altındaki nüfusu ve kültürü aşağı gören hâkim söylemi etkisiz hale getirmekte bir ideolojik silah işlevi görmüştür; ulus olma iddiası halkın asaletini olumlama, bağımsızlık ve eşitlik taleplerini meşru kılmıştır. Bu durumların her birinde, ulus, tam da güçlü dış kuvvetler karşısında sağlam bir savunma hattı olması anlamında ilericidir.”

Atatürk liderliğinde başarıya ulaştırılan Türk ulusal Kurtuluş Savaşı, antiemperyalist bir nitelik taşıyan ulusçuluğun ilerici olduğunu ortaya koymuş ve Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı'yla birlikte Türk modernleşmesi, küresel bir karşılık bulmuştur. Bu karşılığın izlerini çeşitli mazlum toplumlarda görmek mümkündür. Çünkü Anadolu'nun işgal altında bulunduğu dönem, aynı zamanda Müslüman coğrafyaların da emperyalizmin baskısı altında olduğu bir dünya zamanına tekabül etmektedir.

Bahse konu olan dönemde Mısır, Tunus, Fas, Cezayir, Hindistan, Suriye ve Irak halkları kendilerine önderlik edecek bir hareket arayışı içerisindeydiler. Hatta bu dönemde emperyalizme karşı ortak bir cephenin oluşturulması da mazlum milletlerin temel talebi olarak öne çıkmıştır. (Doster, 2004; 253) Nitekim Atatürk'ün mazlum milletler, ezilen dünya ve Asyalılık vurgusu, Doğu toplumlarında Türk Devrimi'ne olan sempatinin yükselişe geçmesini sağlamıştır. (Doster, 2005; 255) Bu kapsamda Atatürk de Müslüman toplumlara olan ilgisini şu sözlerle ifade etmiştir: (Aydemir, 1969: 319)

“Bu bir halk hareketidir. İslam âleminin yardımına da dayanıyoruz. Türklerin son Müslüman millet olarak müstakil olacakları gibi, diğer yerlerdeki Müslümanlar da, düşmanlarımıza karşı mücadele edeceklerdir.”

Atatürk'ün dış politika vizyonunun mazlum milletler üzerindeki etkisini, Afganistan'da Afgan milliyetçiliğinin öncülerinden olarak kabul edilen Mahmut Tarzi ve Tarzi'nin damadı olan Amanullah Han'ın üzerinde görmek mümkündür. İngiltere karşıtı yazıların yer aldığı *Sirac-ül Ahbar* gazetesini çıkartan Tarzi, Afganistan'ın dış politika zemininde tam bağımsız bir ülke statüsüne kavuşmasını savunmuş ve bunun için etkin bir şekilde mücadele etmiştir. Dahası Tarzi, iç politikada da Türkiye'yi örnek alan reformların yapılması gerektiğini dile getirmiştir. (Erman, 2014; 153) Bu noktada Tarzi'nin görüşlerinin de tıpkı Atatürk'ün uygulamaları gibi, erken dönem üçüncü dünyacı görüşler olarak nitelendirilmesi mümkündür. (Ruttig, 2011: 2) Tarzi'nin damadı olan Afganistan Kralı Amanullah Han'ın Türkiye ziyareti üzerinden Afgan modernleşmesini yorumlayan Hindistan'ın önemli liderlerinden JavaharlalNehru, şunları söylemiştir:

“Hiç kuşkusuz Mustafa Kemal Paşa Amanullah'ın idealindeki kişiydi. Afganlara ceket, pantolon ve şapka giydirmek, sakallarını tıraş ettirmek gibi birçok konuda ondan kopya çekmeye çalıştı.” (Akalin, Çevrimiçi-2019)

Nehru'ya göre, Tarzi'nin görüşleri ve Amanullah Han'ın uyguladığı reformlar, Türk modernleşmesinin Afganistan'daki yansımasıdır. Ayrıca Türkiye'nin bağımsızlığını tanıyan ilk ülkenin Afganistan olması da oldukça önemlidir. Benzer bir şekilde Hindistanlı Müslümanlar da mevzubahis dönemde Ankara'da temsilcilik açmışlardır. Dolayısıyla bahsi geçen zaman diliminde Atatürk ve Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı, hızla doğu toplumları için bir rol modele dönüşmüştür. (Doster, 2004; 256) Bu etkiyi dönemin İran Şahı, Rıza Pehlevi'nin üzerinde de görmek mümkündür. (Hazır, 2015: 6) Pehlevi'nin başlangıçta, Atatürk'le çok sıkı bir dostluk kurduğu ve Türkiye'nin seküler yapısını örnek alarak İran'ı batılılaştırmaya çalıştığı bilinmektedir. (Kırılmaz-Erol, 2018: 15) Ancak Türkiye'nin demokratik atılımlarını örnek almayarak kişisel bekasını düşünüp monarşide ısrar etmesi, (Doğan, 2014; 23) 1930-40'lı yılların konjonktürünün de etkisiyle birlikte, Şah rejiminin aryan ırk saplantısına ve Fars milliyetçiliğini öne çıkaran saldırgan bir faşizme sürüklenmesine sebep olmuştur.

Atatürkçü eğilimler taşıyan ulusal kurtuluşçu hareketlerin bir başka örneği olarak Mısır siyasi tarihinde çok önemli bir iz bırakmış olan ve Bağlantısızlar Hareketi'nin en mühim liderlerinden biri olarak tanınan Cemal Abdulnasır incelenebilir. Atatürk'le ilgili çeşitli dokümanları Mısır'a getiren Nasır'ın Atatürk'ünyaptıklarından etkilendiği iddia edilebilir. (Çeçen, 2000: 198-199) Ayrıca Nasır liderliğinde gerçekleştirilen Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi girişimi deulusal kurtuluşçuluk olarak tanımlayabileceğimiz ideolojinin Mısır'a yansımalarının en somut örneğidir. (Berger, 2008:16) Diğer taraftan Kemalist etkinin çeşitli ülkelerde karşılık bulduğu örnekler, Tunus'ta Habib Burgiba örneğiyle de çoğaltılabilir.

Burgiba, ülkesinin Fransızlardan bağımsızlığını kazanması ve bağımsızlık sonrasında İslami yönetimin terk edilmesi hususunda açık bir biçimde Türk modernleşmesini örnek almıştır. Burgiba, bu duruma ilişkin şu ifadeleri kullanmıştır:

“Mustafa Kemal'in kişiliği, halk kitlelerinin ayaklanması ve halk mücadelelerinin gelişmesi konusunun öncüsü olmuştur. Bu mücadeleler onun ölümünden sonra genişlemiş, pek çok üçüncü dünya ülkesini esaretten kurtarmıştır.” (El-Benghazi, 2008: 84)

Yine Kemalist modelin Tunus üzerindeki etkisini, Tunus Başbakanlarından H. Noira'nın “Bağımsızlık için savaşırken, yalnız Türklerin değil, bütün İslâm ülkelerinin örnek mücahidi Mustafa Kemal'den ders aldık.” sözlerini alıntılıyarak ifade edebiliriz. (El-Benghazi, 2008: 84) Atatürk'ün yarattığı bu etkiyi, Hindistan'da da görmek mümkündür. Nehru, Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasındaki duygularını şöyle ifade etmiştir: (Akalin, Çevrimiçi-2019)

“Mustafa Kemal'in Yunanlılara karşı kazandığı büyük mücadeleyi, yaklaşık on bir yıl önce, duyduğumuz zaman ne kadar çok sevindiğimizi çok iyi hatırlıyorum. Ağustos 1922'de Afyonkarahisar'da kazandığı ve ardından Yunan ordusunu İzmir'de denize döktüğü savaşı kastediyorum. Birçoğumuz Lucknow Bölge hapishanesindeydik ve Türklerin zaferi için hapishane barakamızı sağdan soldan bulabildiğimiz şeylerle süslemiş, dahası o akşamı, cılız biçimde bile olsa, ışıktandırmaya çalışmıştık.”

Benzer ve çok bilinen bir diğer örnek de Hindistan denildiğinde akla gelen en önemli politik figür olan MahatmaGandhi'yle çoğaltılabilir. İngilizlere karşı mücadele etmiş olan Gandhi, Türklerin İngilizleri yenmesinden çok etkilendiğini “Mustafa Kemal, İngilizleri yenene kadar Tanrı'yı İngiliz zannederdim.” cümlesiyle dile getirmiştir.

Yukarıda çeşitli alıntılara başvurarak Atatürk önderliğinde başarıya ulaşan Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın ve Kurtuluş Savaşı'ndaki zaferi takip eden yıllarda gerçekleştirilen devrimlerin, dünyanın diğer mazlum ulusları nezdinde yarattığı etkiyi aktarmaya çalıştık. Anlaşılacağı üzere, Atatürk döneminde uygulanan politikalar, dış politikada yaratılan ittifakların da eklenmesiyle birlikte, Türk Modeli olarak da adlandırılabilen ulusal kurtuluşçuluğun bölgesel ve evrensel düzeyde emperyalizm karşıtı bir model olarak ortaya çıkmasını sağlamış ve bir anlamda Kemalizm, ideolojik olarak üçüncü dünyacılığın önsözü olmuştur. Zira üçüncü dünya ülkeleri, her türlü hegemonyayı reddederek ulusal kurtuluş refleksiyle bağımsızlıklarını kazanmışlardır. (Atagenç, 2012: 37) En basit anlamda üçüncü dünyacılık, sömürge dünyasında gelişen anti-kolonyal hareketleri ifade etmektedir. (Sajed, 2019: 246) Üçüncü dünyacılık meselesini Barış Doster şöyle dile getirmektedir:(Doster, Çevrimiçi-2017: 264)

“Bugün “Üçüncü Dünya” adıyla anılan devletlerin büyük çoğunluğunu Asya ve Afrika ülkeleri oluşturur ve bu ülkelerin hemen hepsi son yarım yüzyıl içinde bağımsızlığa, özgürlüğe kavuşmuştur. Atatürk döneminde bu ülkeler Batı emperyalizminin boyunduruğu altında bulunuyor ve Atatürk bunları “mazlum milletler” diye anıyordu. Dünün “mazlum milletleri” bugünün “Üçüncü dünyasıdır.”

Neticede, Atatürk'ün liderliğinde gerçekleştirilen Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı, hayata geçirilen Türk Devrimleri ve bu süreçte uygulanan Türk dış politikası, antiemperyalist bir model ortaya koymuştur. Bu antiemperyalist model, ulusal ve bölgesel etkiyi aşarak dünyanın çeşitli coğrafyalarında kabul görmüş ve her ulusun kendi bağımsızlığını kazanması esasına dayanan iktisadi anlamda sol eğilimli ama enternasyonalistlikten ziyade; millici bir politik konumla karşılık bulmuştur.

Sonuç

Atatürk dönemi Türk dış politikası üzerine yapılan incelemelerde, Türkiye'nin başta İtalya'nın Akdeniz ve Ortadoğu'daki saldırganlığı olmak üzere, emperyalizmle birlikte yükselen faşizan eğilimler karşısında, politik varlığını korumak amacıyla bölgesel anlamda statükocu nitelik taşıyan ittifaklara öncülük ettiği belirtilebilir. Bu tespit doğru olmakla birlikte, Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı ve Türk modernleşmesi ile birlikte düşünüldüğünde

eksik kalmaktadır. Zira Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı, bütün mazlum milletlerin arzusu yönünde, emperyalizmin küresel lideri İngiltere'nin ve İngiltere'nin bölgesel çapası olarak tanımlanabilecek olan Yunanistan'ın kaybetmesiyle sonuçlanmış ve ulusal kurtuluşçuluk milli bir refleks haline dönüşerek mazlum milletler üzerinde karşılık bulmuştur.

Söz konusu mazlum milletler, yalnızca Türk ulusal kurtuluşçuluğunu örnek almakla kalmamış; aynı zamanda kendi modernleşme süreçlerinde yaptıkları reformlarda da Türk modernleşmesinden esinlenmişlerdir. Zira Atatürk'ün en büyük başarısı Türkiye'yi ulusal bir devlet olarak kurması olmuş (Berkes, 2014: 77) ve rejim değişikliği yoluyla kurulan Cumhuriyet aracılığıyla yürütülen modernleşme süreci, mazlum milletlerin ilgisini çekmiştir. Bu nedenle de Atatürk dönemi Türk dış politikasında gösterilen emperyalistleri bölge sorunlarının dışında tutma hassasiyeti, anti-emperyalist ittifaklar zincirinin oluşturulması anlamını taşımakta ve emperyalizm karşıtı bir arayışı temsil etmektedir. Bu bağlamda Atatürk dönemi Türk dış politikasında uygulanan stratejik yönelimler, Sadabat Paktı ve Balkan Antantı sınırlarını aşarak mazlum milletler üzerinde güçlü bir etki yaratmıştır. Çünkü Kemalist etki, her ne kadar Atatürk'ün ölümünden sonra bile olsa, Tunus, Fas, Cezayir, Irak, İran, Hindistan, Afganistan ve Pakistan gibi pek çok ülkede karşılık bulmuştur. Bundan dolayı Kemalizm, üçüncü dünyacılığın önsözü olma niteliğine haizdir. Bununla birlikte Türk Modeli'nin iktisadi bir yöntem ortaya koyamaması ise hem özelden Türkiye'de hem de genelde tüm üçüncü dünya uluslarında kalıcı bir ideolojik kurumsallaşma başarısının elde edilmesinin önündeki temel engel olmuştur. Benzer bir biçimde üçüncü dünyacı ideolojik yönelimin yansıması olarak ilerleyen yıllarda ortaya çıkan Bağlantısızlar Hareketi de aynı eksikliği yaşayarak ekonomik bir model ortaya koyamamış ve bundan ötürü hem organizasyon hem de organizasyona öncülük eden devletler hedefledikleri başarıyı gösterememiştir.

Kaynaklar

- Akalin, C. “Kemal Atatürk’le Gandhi’nin Işığında Türkiye-Hindistan İlişkileri”,https://www.academia.edu/26689018/Kemal_Ataturk_Gandini_Istiklam_Ornemi, E.T. 16.06.2019.
- Aras, T. R. (2010),*Atatürk’ün Dış Politikası*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Altun, F.(2004), “Kemalist Bir Modernleşme Yorumu Olarak Yön Dergisi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2(1), s. 551-575.
- Atagenc, Ö. (2012), “Yön Dergisi’nde Anti-Emperyalist Söylem ve Orta Doğu”, *Mülkiye Dergisi*, 36(3), s. 33-59.
- Avcioğlu, D. (2016), *Türkiye’nin Düzeni (Dün, Bugün, Yarın)*, Kırmızı Kedi Yayınları: İstanbul.
- Aydemir, Ş. S. (1969), *Tek Adam: Mustafa Kemal*, Cilt III, Remzi Kitabevi: İstanbul.
- Bayraktar, B. “Atatürk’ün Ortadoğu Politikası”, <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/BAYRAKTAR-Bayram-ATATURK-ORTADOGU-POLITIKASI.pdf>, s.674-675, E.T. 16.06.2019.
- Bayraktar, M. (2012), *Atatürk Dönemi Türkiye’nin Ortadoğu Politikası ve Sadabat Paktı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.
- Berger, Mark T. (2004), “Afterthe Third World? History, DestinyandtheFate of Third Worldism”, *Third World Quarterly*, 25(1) s. 9-39.
- Berkes, N. (2014), *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- Bilgiç, B. (2015), “Atatürk Dönemi’nde Türkiye-Yunanistan İlişkileri, 1923-1938”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 91, s.1-29.
- Çeçen, A. (2000), “Arap Dünyasında Nasır Önderliği”, *Avrasya Dosyası*,6(1), s.186- 200.
- Doğan, H. (2014), “İran Siyasi Tarihi”, der. Soyaloğlu Tamçelik, *İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri*, Gazi Kitabevi: Ankara.
- Doğan, T. (2006), *Sadabat Paktı Işığında Atatürk’ün Ortadoğu Politikasının İncelenmesi* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Kayseri.
- Doster, B. (2004), *Atatürk, Türk Dünyası ve Mazlum Milletler*, 19 Mayıs Kitaplığı: İstanbul.
- Doster, B., “Atatürk ve Türk Devrimi’nin Asya ve Afrika’daki Etkileri”, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu*, <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/DOSTER-Baran-ATATURK-VE-TURK-DEVRETI-ASIA-VE-AFRICA.pdf>, s.624, E.T.: 01.10.2019.

- Duran, H.-Karaca, A. (2011), “Tek Parti Dönemi Türk-Arap İlişkileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 16(3), s.203-216.
- El- Benghazi, A. (2008), *Atatürk ve Atatürk Devrimlerinin Kuzey Afrika Fikir ve Sanat Hayatına Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.
- Erman, K. (2014), *Türk Milli Mücadelesinin Gizli Cephesi Afganistan*, Gece Kitaplığı Yayınevi: Ankara.
- Erol, M. S.-OZAN, E. (2011), “Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim”, *Gazi Akademik Bakış*, 4(8), s. 13-38.
- Ertem, B. (2010), “Atatürk’ün Balkan Politikası ve Atatürk Döneminde Türkiye-Balkan Devletleri İlişkileri”, *Akademik Bakış Dergisi*, 21, s.1-24
- Hardt, M.-Negri, A. (2012), *İmparatorluk*, Abdullah Yılmaz(çev.), Ayrıncı Yayınları: İstanbul.
- Hasar, V. (2012), *Türkiye’nin Barışçı Dış Politikası Çerçevesinde Sadabat Paktı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.
- Hazir, A. (2015), “Comparing Turkey and Iran in Political Science and Historical Sociology: A Critical Review”, *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*, 2(1), 2015, s. 1-30.
- Karagöz, B. (2009), “Devrimci Cumhuriyet’in Muhafazakâr Yeni Adamı: İsmail Hakkı Baltacıoğlu”, *Düşünen Siyaset Dergisi*, 25, s. 71-112.
- Keyvan, Ö. Z. (2012), “Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Türkleri Sorunu”, *Mesleki Bilimler Dergisi*, 1(4), s. 20-31.
- Kirilmaz, A-EROL, M. S. (2018), “İran Diasporasında Kadın Üzerine Bir Okuma”, *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 2(2), s. 14-43.
- Kışlalı, A. T. (2001), *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*, İmge Yayınevi: Ankara.
- Kodaman, T.-BİRSEL, H. (2014), “21.Yüzyıl Balkan Jeopolitiğinin Çok Boyutlu Bir Bakışla İncelenmesi ve Türkiye’ye Etkilerinin Değerlendirilmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), s.49-64.
- Morgenthau, H. (1948), *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Alfred A. Knoff Publishing: New York.
- Okur, M. A. (2012), *Emperyalizm, Hegemonya ve İmparatorluk*, Ötüken Yayınları: İstanbul.
- Ruttig, T. (2011), “Afghanistan’s Early Reformists”, *Afghanistan Analysts Network*, https://www.afghanistan-analysts.org/wp-content/uploads/2014/04/20110428TRuttig-Tarzis_Ideas-final.pdf, E. T. 30.12.2019.
- Sarikoyunlu Değerli, E. (2006), “Atatürk Dönemi Türk-Yunan İlişkileri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, s.239-262.
- Sajed, A. (2019), “Re-remembering Third Worldism: An Affirmative Critique of National Liberation in Algeria”, *Middle East Critique*, 28(3), s. 243-260.

Schuett, R. (2010), *Political Realism, Freud, and Human Nature in International Relations: The Resurrection of the Realist Man*, Palgrave Macmillian: New York.

Steger, M. B. (2013), *Küreselleşme*, Abdullah Ersoy(çev.), Dost Kitabevi:Ankara.

Talas, M. (2004), “Örnek Bir Dış Siyaset Modeli Olarak Atatürk’ün “Yurtta Barış Dünyada Barış” Politikası”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, s.339-354.

Tuncer, H. (2008), *Atatürkçü Dış Politika*, Kaynak Yayınları: İstanbul.

Walt, S. M. (1998), “International Relations: One World, ManyTheories”, *ForeignPolicy*, 110, s. 29-46.

Waltz, K. (2008), “Uluslararası Politikanın Değişen Yapısı”, *Uluslararası İlişkiler*, 5(17), s. 2-44.

Yazgan, Ş. (2009), *Sistem ve Kriz: “Sistemsal Kriz” ve Uluslararası Sistemin Yeniden Kurgulanması*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.

Yazar Rehberi / Guide for Author

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (HÜSBD) aşağıda belirtilen ilkeler doğrultusunda yayın yapmaktadır:

1. Dergi, yayın politikası gereğince, sosyal bilimler alanında nicel ve nitel araştırma makaleleri ile tarama makalelerine, kısa bildiri yazılarına ve kitap kritiklerine yer vermektedir.
2. Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir.
3. Dergiye gönderilen makalelerin başka bir yerde yayınlanmamış veya yayınlanmak üzere aynı anda başka bir dergiye gönderilmemiş olması gerekmektedir. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, yayınlanmak üzere kabul edilen makalelerin tüm yayın haklarına sahiptir.
4. Dergi; yılda 2 (iki) defa Şubat ve Ağustos aylarında yayınlanan hakemli, akademik, açık erişimli elektronik bir dergidir.
5. Makalelerde belirtilen düşünce ve görüşlerden yazar/yazarlar sorumludur. Kabul edilen makalelerin tüm yayın hakları süresiz olarak Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Bilimler Meslek Yüksekokulu'na aittir.
6. Dergiye gönderilecek makaleler yazım kurallarımıza uygun bir şekilde hazırlanarak e-dergi sistemine kayıt sekmesinden kayıt olduktan sonra <http://dergipark.gov.tr/husbdergi> adresindeki sisteme kaynakçalar dahil eksiksiz olarak yüklenmelidir.
7. Dergiye gönderilen yazılar Editör ve Yayın Kurulu tarafından ön incelemeden geçirilir. Ön incelemede uygun bulunan makaleler hakemlere gönderilir. Ön incelemede aşağıdaki noktalar göz önünde bulundurulur:
  - a) Yayın etiğine uygunluğu,
  - b) Dergi yayın ilkelerine uygunluğu,
  - c) Çalışmanın konusunun bilimsel açıdan özgünlüğü ve güncelliği,
  - d) Çalışma konusunun sosyal ve beşeri bilimlere katkısı,
  - e) Yazım kurallarına ve şablona uygunluğu.
8. Ön inceleme sonucunda uygun olduğuna karar verilen çalışmalar bilimsel açıdan değerlendirmesi için hakemlere gönderilir. Hakem raporlarına dayalı olarak makalelerin yayınlanıp yayınlanmayacağına Yayın Kurulu karar verir. Gerek duyulması durumunda çalışmalar, hakemlerden gelen eleştiri ve öneriler doğrultusunda, gözden geçirilmesi veya önerilen düzeltmelerin yapılması için yazarlara geri gönderilir.
9. Dergiye kabul edilen yazılar Dergi Yayın Kurulu tarafından yayın sırasına alınır.
10. Yazar(lar)la hakemler arasındaki iletişimi sadece Editörler sağlar.
11. Dergiye yayın kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler alanında uzman iki hakeme gönderilmektedir. Makaleler hakeme gönderilirken yazarların adları gizlenmekte, böylelikle hakemin makaleyi tarafsız değerlendirmesi amaçlanmaktadır. Yazarlara gönderilen hakem raporlarında da hakemlerin ismi bulunmamaktadır. Makaleyi değerlendiren iki hakemden birisinin olumlu diğerinin olumsuz rapor vermesi durumunda makale üçüncü hakeme gönderilmektedir.
12. Yayına kabul edilen makalelerin elektronik ortamda yayınlanması için, yazar(lar) tarafından başka dergide yayınlanmadığı, yayınlanmak üzere gönderilmediği ve tüm etik kurallara ilişkin sorumluluğun kendisine ait olduğuna ilişkin taahhüt formunun imzalanması gerekmektedir.
13. Hakemlerden gelen dönüşler ve eş editörlerin kararına bağlı olarak dergiye gönderilen makalelerin

hakem değerlendirme sürecinin yaklaşık olarak 6-8 hafta sürmesi öngörülmektedir.

14. Yayına kabul edilen ve son biçimi verilen makaleler üzerinde yazar(lar) değişiklik yapamaz.

15. Yayınlanan makalenin içeriğinden (kaynakların ve alıntılarının doğruluğundan, ileri sürülen görüşlerden ve telif hakkı olan çizelge, resim ve diğer görsellerden) yazar(lar) sorumludur.

16. Her bir sayıda basılacak olan makaleler sosyal bilimlerin farklı alanları dikkate alınarak yayın kurulu tarafından belirlenmektedir.

17. Yayına kabul edilen makaleler için yazar(lar)a ve hakemlere ücret ödenmez.

18. Açık erişim politikası gereğince, dergi sayıları ve makaleler derginin web sayfasında yer alır ve makalelerin tam metinlerine pdf dosyası olarak erişilebilir.

19. Dergimizin intihal politikası gereği; gelen makaleler iThenticate programında taratılmaktadır ve intihal raporundaki oranın %20' yi geçmemesi halinde hakem değerlemesine alınmaktadır.

Yazım Kuralları:

1. Gönderilen makale önceden yayınlanmamış ve herhangi bir dergide değerlendirilme sürecinde olmamalıdır.

2. Makale metninde yazı tipi olarak Times New Roman, **11 punto ve 1,5 satır aralığı** kullanılmalıdır. Ana başlık **14 punto**, bütün harfleri büyük ve ortalı olarak, diğer başlıklar ise **12 punto** ve ilk harfi büyük olmak üzere küçük harflerle sola yaslı olarak yazılmalıdır. Türkçe yazılmış makalelerde Türkçe ana başlığın altına İngilizce, İngilizce yazılmış makalelerde İngilizce ana başlığın altında Türkçe başlığa yer verilmelidir. Makale, kaynakça ve son notlar dahil, **9.000 kelimeyi** geçmemeli, A4 boyutunda Word dosyasına soldan 3,5 cm, sağdan 3 cm, üstten 4,5 cm ve alttan 4 cm olacak şekilde düzenlenmelidir.

Çalışmanın yazarının adı soyadı **10 punto**, soyadı büyük harflerle ve ortalı olarak, yazar birden fazla ise, adlar çalışmaya katkılarına göre alt alta sıralı yazılmalıdır. Yazar(lar)ın unvanıyla birlikte, çalıştığı yerin açık adı, şehir-ülke ve e-posta adresi, başlığın altındaki yazar ismi ya da isimleriyle eşleştirilmiş (*) işareti ile belirtilmeli ve makalenin ilk sayfasının altındaki dipnotta yer almalıdır.

Çalışma herhangi bir bilimsel etkinlikte bildiri olarak sunulmuş ise, makalenin başlığına (*) konularak, makalenin ilk sayfasının altında etkinliğin adı, yeri ve tarihi belirtilmelidir. Çalışma herhangi bir araştırma kurumu ya da fonu tarafından desteklenmiş ise, makalenin başlığına (*) konularak, desteği sağlayan kuruluşun adı, projenin numarası ve tamamlandığı tarih ilk sayfanın altında belirtilmelidir. Çalışma lisansüstü tezlerden üretilmiş ise, makalenin başlığına (*) konularak, tezin adı, danışmanın adı ve tamamlandığı tarih ilk sayfanın altında belirtilmelidir. Dip notlardaki tüm bilgiler **9 punto** olmalıdır.

3. Makale, Türkçe veya İngilizce olabilir. Her makalede, ana başlığın hemen altında, makalenin amaç ve önemini, uygulanan metodolojiyi, temel bulgular ve muhtemel tavsiyelerini içeren Türkçe ve İngilizce olmak üzere **200 kelimeyi aşmayan** öz/abstract yer almalıdır.

Özet, tek sütun ve iki yana yaslı olarak yazılmalıdır. "Öz" metni içinde kaynak verilmemelidir.

Öz/Abstract altında, makalenin yazındaki yerine dair yönlendirmede bulunacak en az üç ve en çok altı anahtar sözcükler/keywords bulunmalıdır. Makale, Ana Başlık, Öz/Abstract, Anahtar Sözcükler/Keywords, Makale Metni, Notlar ve Kaynakça sırası ile kaleme alınmış olmalıdır.

4. Dergide **Journal of Economic Literature (JEL Clasification) kodlaması** uygulamaktadır. Yayınlanmak üzere gönderilen makalelerde yazarların JEL kodunu belirtmesi gerekmektedir. Türkçe ve yabancı dilde belirtilen anahtar kelimelerin alt kısmına JEL kodu yazılmalıdır.

5. Tablo ve şekillere başlık ve numara verilmeli, başlıklar tablo, şekil ve grafiklerin üzerinde yer almalı, kaynaklar ise tablo, şekil ve grafiklerin altına yazılmalıdır. Rakamlarda ondalık kesirler nokta ile ayrılmalıdır. Denklemlere verilecek sıra numarası parantez içinde sayfanın sağında yer almalıdır. Denklemlerin türetilişi, yazıda açıkça gösterilmemişse, hakemlerin değerlendirmesi için, türetme işlemi bütün basamaklarıyla ayrı bir sayfada verilmelidir.

6. Makale, Dergi'nin <http://dergipark.gov.tr/husbdergi> adresinden DergiPark'a üye olunarak, yazar(lar)ın isim(ler)i eklenmeden ve makalede yazar(lar)ı belli edecek ibareler içermeyecek şekilde gönderilmelidir.

7. Yazar(lar), makalenin kabul edilmesi ve yayımlanması durumunda, telif haklarının Hacettepe Üniversitesi'ne devredilmesini kabul etmiş sayılır, yazar(lar)a telif ücreti ödenmez.

8. Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olmalıdır. Araştırmada "Etik Kurul Onayı" alınması gerekli ise; makalenin "Gereç ve Yöntem" bölümünde Etik Kurul onayına ilişkin bilgiler (etik kurulun adı, onay belgesinin numarası ve tarihi) belirtilmelidir.

9. Yazar(lar) makalenin güncel durumunu DergiPark üzerinden takip edebilir(ler).

10. Makalede atıflar APA (Amerikan Psikoloji Derneği) kurallarına göre yapılmalıdır. Bu nedenle; kaynaklara göndermeler, metin içinde açılacak ayraçlarla yapılmalıdır. Ayraç içindeki sıra şöyle olmalıdır: Yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı, sayfa numaraları.

Karşılaşılabilecek farklı durumlar şöyle örneklenebilir:

.....ifade edilmiştir (Giddens, 2008).

.....ifade edilmiştir (OECD, 2016).

.....belirtmiştir (Giddens, 2008: 88-89).

.....Rifkin (1996a: 15-20) ileri sürmektedir.

.....(Tokol *vd.*, 2018: 126-153).

.....(Watson, Hassett, 2003: 399-432; Wollmann, Marcou, 2013: 15-23).

11. Metinde gönderme yapılan bütün kaynaklar, kaynakçada belirtilmeli, gönderme yapılmayan kaynaklar, kaynakçaya konmamalıdır. Kaynaklar, ayrı bir sayfada soyadına göre alfabetik sırayla yazılmalıdır. Dergi ve derlemelerdeki makalelerin sayfa numaraları belirtilmelidir.

Kaynakçada, aşağıdaki örneklenen biçim kurallarına uyulmalıdır:

Kitaplar: Tokol, A., Y. Alper (2018), *Sosyal Politika*, Dora Yayınları:Bursa.

Dergiler: Rifkin, J.(1996), "The End Of Work: The Decline Of The Global Labor Force And The Dawn Of The Post-Market Era", *Harvard Journal Of Law & Technology*, 9(1), 27-37.

Derlemeler: Krugman, P. (1995), "The Move Toward Free Trade Zones", in P. King (ed.), *International Economics and International Economic Policy: A Reader*, New York: McGraw-Hill, Inc., 163-182.

Diğer Kaynaklar: Bowles, J. *The computerisation of European jobs — who will win and who will lose from the impact of new technology onto old areas of employment?*, <http://bruegel.org/2014/07/the-computerisation-of-european-jobs/>, E.T. 21.05.2018.

OECD (2018), *Good Jobs for All in a Changing World of Work*, 4 December, 2018, <http://www.oecd.org/employment/good-jobs-for-all-in-a-changing-world-of-work-9789264308817-en.htm>, E.T.: 15.02.2019.